

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KUTSAL VE MİTOLOJİK
BİTKİLER**

Nurten ERDOĞAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

AĞUSTOS 2022

ankara

HBV

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KUTSAL VE MİTOLOJİK BİTKİLER

Nurten ERDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım, eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nurten ERDOĞAN

08.08.2022

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KUTSAL VE MİTOLOJİK BİTKİLER
(Yüksek Lisans Tezi)

Nurten ERDOĞAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Ağustos 2022

ÖZET

Türkler, pek çok toplumla iç içe yaşadığı için zengin bir kültür birikimine sahip olmuştur. Bir toplumun kültürü toplumu ile ayrı düşünölemeyeceğinden bu zengin kültür birikimi toplumun hemen her alanında etkisini göstermiştir. Bu alanlardan biri de şüphesiz edebiyattır. Klasik Türk edebiyatında da bu zengin kültürel birikimin etkisi fazlaca görölmektedir. Çünkü beslendiğı kaynak bakımından oldukça zengindir. Bu kaynakların başında din ve mitoloji gelmektedir. Bu çalışmanın konusunu din ve mitolojide geniş yer edinen bitkiler oluşturmaktadır. Çalışma klasik Türk şiirinde karşılaşılan kutsal ve mitolojik bitkilere ait unsurların tespit edilmesi ve yorumlanması ve bunların başka kültürlerdeki benzerleri ile mukayesesini içermektedir. Çalışmada öncelikle kutsal ve mitolojik bitkiler ile ilgili teorik bilgiler verilmiş, daha sonra pek çok edebi metinden alınan örneklerle klasik Türk şiirindeki yansımalarına değinilmiştir. Ortaya konulan çalışma klasik Türk şiirinde çok az ele alınan bir konuyu açıkladığı için önemlidir. Aynı zamanda bu çalışma klasik Türk edebiyatının muhteva zenginliğini de göstermeyi amaçlamaktadır.

Bilim Kodu : 31402
Anahtar Kelimeler : Din, Mitoloji, Klasik Türk Şiiri, Divan, Bitki, Kutsal
Sayfa Adedi : 160
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN
Öğrenci ORCID ID : 0000-0003-0194-8242

SACRED AND MYTHOLOGICAL IN CLASSICAL TURKISH POETRY
(M. Sc. Thesis)

Nurten ERDOĞAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
August 2022

ABSTRACT

Turks have had a rich cultural accumulation as they live together with many societies. Since the culture of a society cannot be separated from its society, this rich cultural accumulation has shown its effect in almost every aspect of the society. One of these fields is undoubtedly literature. The effect of this rich cultural accumulation is also seen in classical Turkish literature. Because it is very rich in terms of the source it feeds. Religion and mythology come first among these sources. The subject of this study is the plants that have a wide place in religion and mythology. The study includes the identification and interpretation of the elements of sacred and mythological plants encountered in classical Turkish poetry and their comparison with their counterparts in other cultures. In the study, first of all, theoretical information about sacred and mythological plants is given, then its reflections in classical Turkish poetry are mentioned with examples taken from many literary texts. The presented study is important because it explains a subject that is rarely dealt with in classical Turkish poetry. At the same time, this study aims to show the richness of content of classical Turkish literature.

Science Code : 31402
Key Words : Religion, Mythology, Classical Turkish Poetry, Divan Poetry,
Plant, Sacred
Page Number : 160
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Muvaffak EFLATUN
Student ORCID ID : 0000-0003-0194-8242

TEŞEKKÜR

Gönülden bağılı olduğum klasik Türk edebiyatını daha da çok sevmem lisans ve yüksek lisans boyunca kendilerinden eğitim aldığım hocalarım sayesinde. Bu aşamaya gelebilmem onların bana öğrettikleriyle mümkün oldu. Bu bakımdan emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Teşekkürlerimin en büyüğü ise bu çalışmamın danışmanlığını yürüten, engin bilgi ve birikimlerini benimle paylaşan, hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen kıymetli hocam **Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN**'adır.

Ayrıca çalışmam süresince desteklerini benden esirgemeyen, maddî ve manevî hep yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

Nurten ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. KUTSAL VE MİTOLOJİK BİTKİLERE GENEL BİR BAKIŞ	7
3. KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KUTSAL VE MİTOLOJİK BİTKİLER	13
3.1. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Ağaçlar	19
3.1.1. Hayat Ağacı.....	19
3.1.2. Servi Ağacı.....	29
3.1.3. Sidretü'l- Müntehâ	41
3.1.4. Tûbâ Ağacı	49
3.1.5. Çınar Ağacı	56
3.1.6. Zeytin Ağacı.....	60
3.1.7. Zakkûm Ağacı	65
3.1.8. Hz. Mûsâ'nın Ağacı	68
3.1.9. Vakvak Ağacı	72
3.1.10. Yaktîn Ağacı	78
3.1.11. Söğüt Ağacı	79
3.1.12. Ardıç Ağacı	83
3.1.13. Çam Ağacı.....	88
3.2. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Çiçekler	91
3.2.1. Yebrûhü's-Sanem.....	91
3.2.2. Buhûr-ı Meryem	94
3.2.3. Lâle.....	98
3.2.4. Gül	103
3.2.5. Nergis	110
3.3. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Meyveler.....	113
3.3.1. İncir	113
3.3.2. Hurma.....	117

	Sayfa
3.3.3. Nar/Enar	123
3.4. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Tarımsal Ürünler	126
3.4.1. Buğday.....	126
3.4.2. ‘Ades.....	131
4. SONUÇ	135
KAYNAKLAR.....	141
EKLER	153
EK-1. Kutsal ve Mitolojik Bitki Minyatürleri.....	153
ÖZGEÇMİŞ	160

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
G.	Gazel
Hız.	Hazreti
K.	Kaside
Kt.	Kıta
Mer.	Mersiye
Mes.	Mesnevi
Mt.	Matla
Muh.	Muhammes
Muk.	Mukatta't
Mur.	Murabba
N.	Naat
R.	Rubai
T.	Tarih
Tah.	Tahmis
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Vb.	Ve benzeri

1. GİRİŞ

Türk edebiyatı; İslamiyet öncesi Türk edebiyatı, İslam medeniyeti içinde gelişen Türk edebiyatı ve Batı medeniyeti etkisinde gelişen Türk edebiyatı olarak üç ana döneme ayrılmıştır. İslamiyet öncesi dönemi eserlerinde Şamanizm, Budizm, Manihaizm inanışları ile Eski Yunan, İran, Hint ve Finlilerin destanlarının etkileri görülmektedir (Mengi,2015: 16-17). Türkler İslam medeniyeti dairesine girdikten sonra bu medeniyetin üretmiş olduğu edebi anlayışı benimsedi. İslam medeniyetinin üretmiş olduğu edebi anlayışın Türkler tarafından ifade ediliş şekline klasik Türk edebiyatı denir. Türk dünyasında 11. yüzyılda Anadolu sahasında ise; 13. yüzyılda başlayan ve 19.yüzyıla kadar devam eden klasik Türk edebiyatı birçok sanatçı yetiştirmiştir. Bu sanatçılar tarafından sayısız eser kaleme alınmıştır.

19.yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı medeniyeti ile tanışan Türk edebiyatı yeni bir döneme girmiş, klasik Türk edebiyatı yerini Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatına bırakmıştır. Ancak klasik Türk edebiyatının etkileri günümüzde hala devam etmektedir. Birçok şair eserinde klasik Türk edebiyatı mazmunlarından yararlanmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı zengin bir kültür birikiminin katkısı ile oluşmuştur. Türkler, tarihi oldukça eski dönemlere dayanan bir millettir. Tarihinin çok eski dönemlere dayanması münasebetiyle birçok coğrafyada hüküm sürüp geniş alanlarda hakimiyet kurmuş ve pek çok toplum ile iç içe yaşamıştır. Pek çok toplumla iç içe yaşaması Türklerin zengin bir kültür birikimine sahip olmasını sağlamıştır. Bu zengin kültür birikimini gösteren alanlardan biri de şüphesiz edebiyattır. Agâh Sırrı Levend, “Her edebiyat, kendi devrinin bir tefekkür, bir tahassüs ve tahayyül kainatıdır. Kendi devrinin hususiyetlerini, zevklerini, sanat telakkilerini, hurafelerini, itikatlarını, hakiki ve batıl bütün bilgilerini taşır.” der (Levend, 2017: 13). Edebi ürünler incelendiğinde edebi boyutlarının yanı sıra yazıldığı devrin yaşayışı ve kültürü hakkında da pek çok bilgilere ulaşılabilmektedir. Bir milletin edebi ürünleri o milletin yansımasıdır. Bu yüzden bir milleti anlamak için onun düşünce ve duygularının yer aldığı edebi ürünlerin incelenmesi faydalı olacaktır. Bu çalışmada yukarıda dile getirilen görüşler dikkate alınarak klasik Türk şiirinin bazı kısımlarına yönelik tespitler amaçlanmaktadır.

Uzun yıllar boyunca edebiyat sahasında boy gösteren klasik Türk edebiyatı zengin kültür birikiminin etkisi ile çeşitli muhteva kaynaklarına sahip olmuştur. Sanatçılar eserlerini oluştururken pek çok fikri kaynaktan yararlanmışlardır. Din ve mitoloji bu kaynakların başında gelmektedir. Bu tez çalışmasının birinci basamağını oluşturan dini unsurlar, geçmişten günümüze kadar edebi metinleri büyük ölçüde etkilemiştir. Dini bir kavram olan kutsal kelimesi çalışmanın ilk basamağını oluşturmaktadır. Kutsal kelimesi “Güçlü bir dine saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes; tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen şey” anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 1998:1424).

Klasik Türk edebiyatı da İslam medeniyetinin etkisiyle gelişmiştir. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra bu dinin meydana getirdiği düşünce, kural ve bilgileri benimsemişlerdir. Bu yeni düşünce, kural ve bilgilerin anlaşılması için asırlarca çaba gösterilmiştir. Ayrıca İslamiyet’ten önce benimsedikleri düşünce, kural ve bilgileri de ihmal etmeyerek kullanmaya devam etmişlerdir. Şairler de bunların etkisinde kalmış ve bu fikirleri en güzel tarzda ifade etmeye çalışmışlardır. Din ve dinin getirdiği unsurlar şairler tarafından sıklıkla ele alınmıştır. Kutsal kitaplar, hadisler, peygamberler, menkıbeler şairlerin yararlandığı başlıca kaynakları oluşturmaktadır.

Çalışmanın bir diğer basamağını mitoloji oluşturmaktadır. Mitoloji; mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan ve inceleyen bir bilim dalıdır. (Türkçe Sözlük, 1998: 1571). Mitler dünyanın, insanın, diğer varlıkların, coğrafi şartların oluşumunu, kaynağını ve niteliklerini açıklar (Çobanoğlu, 2013: 9). Mitler yaratılışın öyküleridir. Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır (Eliade, 2001: 16). Bir nevi insanların, yaşadığı dünyayı anlamlandırma çabasıdır. İnsanlar yaşadığı dünyayı anlamlandırmaya çalışırken bunu olağanüstü ve tanrısal varlıkların etkinlikleri ile açıklar. Mitlere göre insan ve evren bugünkü durumunu olağanüstü tanrısal varlıkların müdahaleleriyle edinmiştir (Çobanoğlu, 2013:4). Bu açıdan bakıldığında kutsal ve mitoloji kavramlarının birbiri ile ilgili kavramlar olduğu görülmektedir. Dursun Ali Tökel, mitoloji okuyan bir kişinin eğer kutsal metinlere de vakıfsa aralarındaki ilişkiye şaşırmaması gerektiğini dile getirmektedir. Büyük milletlerin mitolojilerinde anlatılan önemli hikayelerin hemen hemen hepsinin kutsal kitaplarda anlatılan hikayelerle önemli ve derin ilişkisi olduğunu vurgulamaktadır (Tökel, 2009: 167). Yukarıda bahsedilen tanımlamalardan yola çıkarak insanların yaşamında büyük etkisi olan din

ve mitolojinin edebi ürünlere yansması da kaçınılmaz olmuştur. Kutsal ve mitolojik unsurlar klasik Türk şiirinin kültürel alt yapısına derinlik kazandırır (Eflatun, 2017: 10). Bu sebeple sanatçılar eserlerinde mitolojik ve kutsal anlatılara sık sık atıfta bulunmuşlardır. Bu anlatılar ile edebi ürünlerini zenginleştirmişlerdir.

Türklerin din ve mitolojisinde önemli bir yer teşkil eden unsurlardan biri şüphesiz bitkilerdir. İnsanlar çok eski dönemlerden beri bitkilerle iç içe olmuştur. Yaşamın en mükemmel ve en güçlü temel kaynağını oluşturan, insanlığın kökeninde bulunan, ebediyete ulaşmalarını sağladıkları için insanlardan ayrı düşünilemeyen hayvan ile bitkiler her zaman halkların ilgi alanlarının en ön sırasında yer almış; sürekli olarak simge, örnek ya da eyleyen olarak bunlardan söz edilmiştir (Roux, 2005: 13).

Türkler İslamiyet'ten önce göçebe hayat tarzını benimsemiş olduğu için daha çok hayvan ağırlıklı bir yaşam sürmüştür. Ancak İslamiyet'in kabulü ile yerleşik hayata geçen Türklerin tarımla uğraşmaya başlaması ile bitkilere bakış açısı değişmiştir. Zamanla bitkiler çeşitli bitkisel özelliklerinin yanında manevi bir boyut da kazanmıştır (Bayram, 2001: 43-45). Çeşitli mitolojilerde ve dinlerde bazı bitkiler kutsal kabul edilmiş, insanlığın yaratılışında etkin rol oynadığı düşünülmüştür. Günümüzde de bitkilerin oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Beslenme, sağlık, kozmetik başta olmak üzere hayatın daha pek çok alanında bitkilerden etkin bir şekilde yararlanılmaktadır.

İnsan hayatında bu denli önem verilen bitkiler şairlerin de ilgisini çekmiş ve şiirlerde kendine yer bulmuştur. Şairler bitkileri kimi zaman teşbih kimi zaman da telmih unsuru olarak kullanmışlardır. Bitkilerle ilgili yapılan taramalar neticesinde klasik Türk şiirinde hemen her şairin eserinde bitkilerden çeşitli yönleriyle bahsettiği görülmüştür. Buna nazaran bu konuyla alakalı yapılan çalışmaların yetersiz olduğu yapılan araştırmalar neticesinde gözlenmiştir. Özellikle bitkilerin kutsal ve mitolojik yönleriyle ilgili kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda daha çok bitkilerin bitkisel yönlerine vurgu yapılarak benzetme unsuru olarak ele alınmasına değinilmiştir. Kutsal ve mitolojik bitkilere yer veren çalışmalar bulunmakla beraber bununla ilgili toplu bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma bu konuyla alakalı yapılan çalışmalardan farklı olarak klasik Türk şiirinde kullanılan kutsal ve mitolojik bitkileri belirleyerek; bitkilerin şiirlere yüklediği anlam çerçevesini ortaya çıkarmayı, din ve mitolojinin şiirlere etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmaya başlanırken öncelikle klasik Türk şiirinde kutsal ve mitolojik değeri olan bitkiler araştırılmıştır. Bitkiler araştırıldıktan sonra eserler taranarak şiirlerde geçen kutsal ve mitolojik bitkiler tespit edilmiştir. Çalışma konusunun öncelikle 17. ve 18. yüzyıllarda yazılmış eserler ile sınırlı tutulması hedeflenmiştir. Ancak bu yüzyıllarda yazılmış eserler tarandığında yeterli veriye ulaşılamadığı için ve çalışmanın bütünlüğünün bozulmaması açısından bütün yüzyıllar çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmada kullanılan metinler manzum metinlerdir. Divanlar ve mesneviler bu metinlerin içindedir. Çalışmada Abbas Vesim, Adlî, Abdülbâkî Ârif Efendi, Âgâh Efendi, Ağazade Örfî, Âhî, Ahmedî, Ahmed-i Rıdvan, Ahmed Nâmî, Ahmed Neylî, Âsâf, Antakyalı Münif, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi, Âşık Çelebi, Âşık Ömer, Avnî (Fatih), Azbî Baba, Azmizâde Hâletî, Bağdatlı Esâd, Bahtî Sultan I. Ahmed, Bâkî, Behçetî Hüseyin Efendi, Beyânî, Beylikçi İzzet Bey, Birrî Mehmed Dede, Bosnalı Âsım, Bursalı İffet, Bursalı Levhî, Bursalı Rahmî, Bursalı Talîb, Celilî, Cem'î, Cenâbî, Cevrî, Dâniş, Dânişî, Dede Ömer Rûşenî, Diyarbakırlı Hâmî, Diyarbakırlı Lebîb, Dürrî Ahmed Efendi, Edirneli Nazmî, Eğirdirli Şeyhi, Emrî, Enderûnlu Mehmed Hamit Bey, Ereğlili Tûrâbî, Erzurumlu Zihnî, Esrâr Dede, Fenâyî, Ferhat Paşa, Fevzî, Filibeli Vecdî, Ganî-zâde Nâdirî, Garibî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Gelibolulu Sun'î, Gelibolulu Sürûrî, Gevherî, Gurbî, Hâfız Ahmed Paşa, Hakîkî, Halepli Edîb, Halil Nûrî, Hamâmîzâde İhsan, Hamdullah Hamdi, Hâşimî, Haşmet, Hayrî, Hazık Mehmed Efendi, Hecrî, Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde), Hikmetî, Hoca Dehhânî, İbrahim Hanif, İsmâil Hakkı, İzzet Ali Paşa, Kadrî, Kafzâde Fâizî, Kalkandelenli Mu'îdî, Kâmî, Kânî, Karakoyunlu Cihanşah, Karamanlı Aynî, Karamanlı Nizâmî, Kâşif Es'ad Efendi, Kâtip-zâde Sâkîb, Kelîm, Koca Ragîb Paşa, Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz, Leylâ Hanım, Mânî, Mehmed Adlî, Mehmed Sıdkî, Mesîhî, Mihr-i Hâtun, Mostarlı Hasan Ziyâ'î, Muhyî, Mustafa Sıdkî Efendi, Muvakkît-zâde Muhammed Pertev, Nâbî, Nâcî Ahmed Dede, Nahîfî Süleyman Efendi, Nâ'ilî-i Kadîm, Nâşîd, Nazîf, Nedîm, Nefî, Nehcî, Neşâtî, Nevres-i Kadîm, Nev'zâde Atâyî, Nigârî, Nimet, Numân Mâhir, Nuri İbrahim, Osman Nevres, Râhmî, Râtîb Ahmed Paşa, Ravzî, Revânî, Sadîk, Sahhaf Rüşdî, Sa'id Giray, Sâkîb Dede, Sehâbî, Sehî Bey, Selâmî, Selanıklî Meşhurî, Sermed Feyzullah, Seyyid Mehmed Efendi, Seyyid Nakîpzâde, Seyyid Vehbî, Sıdkî Paşa, Süheylî, Sünbülzâde Vehbî, Şâhî, Şehrî, Şeref Hanım, Şerif Nehcî, Şevki, Şeyh Gâlib, Şeyh Mehmed Nazmî, Şeyhî, Şehrî, Şeyhülislâm Bahayî, Şeyhülislâm Esad, Şeyhülislâm Yahyâ, Şu'uri

Hasan Efendi, Tâlib Ahmed Bosnavî, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, Tırsî, Tokatlı Kânî, Ümmî Sinân, Üsküdarlı Sırrî, Vahyî, Vecîhî, Veysî, Vişnezâde İzzetî, Vizeli Ramazan Behiştî, Vusûlî, Yâver, Yusuf Garibî, Zâtî, Zâkirzâde Abdullah (Bîçâre) divanları ve Hafî'nin Zâdü'l- Meâd, Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk, Nev'î'nin Münâzara-i Tûtî vü Zâg, Mu'înî'nin Murâdiyye, Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ve Mecnûn, Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnetkeşân, Gülşehri'nin Mantıku't- Tayr, Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn, Âşık Paşa'nın Garîb-nâme, Ahmed-i Rıdvan'ın Rıdvâniyye, Ahmedî'nin İskendernâme, Ahmed Rıdvan'ın Hüsrev ü Şîrîn, Aşkî'nin Heft Peyker, Behiştî'nin Heft Peyker, Fırakî'nin Hüsrev ü Şîrîn, Hümâmî'nin Sî-Nâme, Nev'izâde Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkâr, İbrahim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-Nâme, Udî'nin Mâcerâ-yı Mâh, Üsküdarlı Sırrî'nin Hikâye-i Garîbü'l-Âsâr, Nalî Mehmed Efendi'nin Tuhfetü'l- Emsâl, Lâmiî Çelebi'nin Ferhâd ile Şîrîn, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mihr u Mâh, Avnî'nin Tuhfetü'l-Hükkâm, Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ, Çâkerî'nin Yûsuf u Züleyhâ, Vücudî'nin Hayâl u Yâr, Mostarlı Hasan Ziyâ'î'nin Şeyh-i San'ân, Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî'nin Maktel-i Hüseyin, Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf ve Zelîhâ, Vizeli Ramazan Behiştî'nin Heşt Behişt, Manisalı Câmi'î'nin Muhabbet-nâme, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Riyazü's-sâlikîn, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk, Behiştî Ahmed'in İskender-nâme, Üsküplü Atâ'nın Tuhfetü'l-Uşşâk, Defter Emîni Mustafa Çelebi'nin Varka ve Gülşâh, Celilî'nin Leylâ vü Mecnûn, Nâbî'nin Hayrâbâd, Nâbî'nin Hayriyye, Lâmi'î'nin Veyse vü Râmîn, Za'îfî'nin Sergüzeşt-nâme adlı mesnevileri ile yazarı bilinmeyen Seyfî'l- Mülûk ile Bedî'ü'l- Cemâl adlı mesnevi taranmıştır.

Taranılan eserlerde farklı sayılarda kutsal ve mitolojik bitkilere rastlanmıştır. Bazı eserlerde ise hiçbir veri bulunamamıştır. Bulunan tüm şiir örnekleri çalışmaya dahil edilmemiştir. Bitkilerin kullanım alanı oldukça fazla olduğu için beyitler elemeye tabi tutulmuştur. Konuyu en iyi açıklayacak örneklerin seçilmesine dikkat edilmiştir. Şiirlerde yer alan bitkilerden kutsal ve mitolojik sembollere işaret edenler seçilmiş ve çalışmaya eklenmiştir. Bitkilerin tespitinden sonra şiirler yorumlayıcı inceleme metoduyla ele alınmıştır. Örnekler üzerinde yapılan izah çalışmaları ile bitkilerin anlam çerçeveleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada kutsal ve mitolojik bitkiler tek tek başlıklar halinde belirtilmiş, sonrasında bitkiler hakkında bilgiler verilip eserlerden alınan beyitler ışığında Klasik Türk şiirindeki yansımaları yorumlanmıştır.

Bu çalışmada kutsal ve mitolojik bitkilere yer verilirken aynı zamanda din ile mitolojinin edebiyata nasıl yansıdığı da gösterilmeye çalışılmıştır. Bu yansımaların aktarılması ile şiirlerin yazıldığı döneme bir ışık tutmak amaçlanmaktadır. Aynı zamanda bu konuda yapılan kapsamlı bir çalışma olmasıyla alana katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

2. KUTSAL VE MİTOLOJİK BİTKİLERE GENEL BİR BAKIŞ

Arapçada “nebat” kelimesini karşılayan bitki sözlükte “Bulunduğu yere kökleriyle tutunup gelişen, döl veren ve hayatını tamamladıktan sonra kuruyarak varlığı sona eren, yosun, ot, ağaç gibi canlıların genel adı” olarak geçmektedir (Türkçe Sözlük, 1998: 315). Bitkiler insan hayatının önemli ve vazgeçilmez unsurlarından biridir. İnsanlar çok eski dönemlerden beri bitkilerle iç içe olmuştur. İlk çağlardan beri insanlar besin elde etmek ve sağlık sorunlarını gidermek için bitkilerden faydalanmışlardır. Bitkiler insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan oksijen ile besinleri sağlar. Ayrıca insanın sağlığını korur. Binlerce yıl önce insanlar bitkilerin iyileştirici gücünü fark etmiş ve sağlıklı yaşayabilmek için bitkilerden yararlanmıştır (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu, 2011; 52).

Bitkilerin ortaya çıkışı insanlığın başlangıcından öncedir. İlk bitkiler ortaya çıktığında önce kökler ve yapraklar sonra da tohumlu bitkiler oluşmuştur (Gezgin, 2021: 11). Yontma Taş Çağı’ndan beri insanlar sürekli olarak çevresindeki bitki türlerinden yararlanmıştır. Hitit, Sümer, Babil, Asur uygarlıklarının tabletlerinde bazı bitkilerin kayıtlı olduğu bilinmektedir (Koçyiğit, 2005:1). Yapılan kazı çalışmalarında 60 bin yıl öncesine dayanan ve bir şamana ait olduğu düşünülen mezarda bazı bitkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu mezarda bulunanlar bitki-insan ilişkisinin başlangıcına ait ilk veri olarak kabul edilmektedir (Faydaoğlu, Sürücüoğlu, 2011: 53).

Türkler İslamiyet’ten önce göçebe hayat tarzını benimsemiş olduğu için daha çok hayvan ağırlıklı bir yaşam sürmüştür. Ancak İslamiyet’in kabulü ile yerleşik hayata geçen Türklerin tarımla uğraşmaya başlaması bitkilere bakış açısının değişmesine yol açmıştır. Önceleri daha çok bitkisel değeri olan bitkilere öncelik veren Türk toplumunda zamanla bitkiler manevi bir boyut kazanmıştır (Bayram, 2001: 43). Zaman içerisinde bitkiler başkalaşıp çeşitlenmiştir. İnsanlar çeşitlenen bu bitkileri şifalı, zehirli, sihirli, kutsal, lanetli, büyülu gibi çeşitli isimlendirmelerle ayırmıştır (Gezgin, 2021: 11). Böylece önceleri besin olarak ve hastalıkların tedavisinde kullanılan bitkiler farklı bir kimlik kazanmıştır. Zaman içerisinde farklı anlamlar yüklenerek bitkiler birer sembol haline getirilmiştir. Sembol haline getirilen bu bitkiler birçok milletin mitolojisinde ve dininde yer almıştır. Bazı bitkiler mitolojilerde ve dinlerde kutsal kabul edilmiş, tanrıların insana verdiği en değerli armağan olarak görülmüştür (Gezgin, 2021: 11-12). Mitolojik ve efsanevi pek çok anlatıda bitkilerden

söz edilmiştir. Bu anlatıların başında ağaçla ilgili inanışlar gelmektedir. Ağaç, çoğu kültürün mitolojisinde ve dininde yer alan önemli unsurlardan biridir. Ağaç hayatın, canlılığın ve büyüyüp gelişmenin simgesi olarak görülmüştür (Yıldırım, 2006: 245).

İnsanlığın başlangıcında ve devamında hava, su ve toprak kadar önemli bir yere sahip olan ağaç çağlar boyunca pek çok kültürü etkilemiştir. Birçok kültürde ağaç kutsal görülerek bir kült haline getirilmiştir. Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir (Erman, 2004: 10). Bitkilerin kült olarak kabul edilmesinin temelinde kozmik ağaç kavramı bulunmaktadır. Dünya kültürlerinde yer altı, yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere üç kozmik düzey vardır. Bu üç kozmik düzey arasındaki iletişimi sağlayan kimi zaman bir dağ kimi zaman evrensel bir sütun kimi zaman da insan hayatının kaynağı olan hayat ağacı olmuştur (Ergun, 2017: 26). Hayat ağacı yerin merkezinden yükselerek bütün kozmik bölgeleri birbirine bağlamaktadır (Işık, 2004: 92). Her şeyin merkezinde bulunan bu ağacın yeryüzünün bütün ağaçlarından daha yüksek olduğu ve tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğu düşünülmektedir. Bu da bitkilere saygı duyulmasını ve kutsallaştırılmasını sağlamıştır.

Ancak bitkilere biçilen bu kutsallığın nedeni yalnızca kozmik ağaç simgesi ile değil aynı zamanda halk ayinlerinde geniş yer edinmesi ile, insanlığın kökenini bir bitki türüne bağlayan halk inanışları ile, bazı ağaçlar ile bazı bireyler ya da toplumlar arasındaki gizemli ilişkiler ile, meyveler ya da çiçeklerin doğurganlık gücüyle ilgili batıl inançlar ile, öldürülen kahramanın bir bitkiye dönüştüğü masallarla, mitlerle ifade edilebilir (Eliade, 2003: 33).

Türk kültüründe de ağaca büyük önem verilmiştir. Türk düşüncesinde ağaç; türeyiş, beslenme, Tanrı ile irtibat kurma cennete ulaşma, şifa, dilek, tabiat olaylarını yönetme gibi pek çok rolü üstlenmiştir (Ergun, 2017: 25). Türk insanı ağacın oluşumu ile kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfetmiş ve yaşadığı her coğrafyada kutlu mekânlarla ağaçlar arasında münasebet kurmuştur. Bu inanışın bir sonucu olarak, en eski devirlerden günümüze kadar Türk toplulukları arasında mabetlerin çevrelerine ve mezarların yanlarına ağaç dikmenin kutsal bir görev olduğuna inanılmıştır. Ancak ağacın bizzat maddi varlığının değil, sahip olduğu birtakım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsal kabul edildiği aktarılmaktadır (Işık, 2004: 90).

Kaşgarlı Mahmut Lûgat-it-Türk adlı eserinde Türklerin büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye Tanrı dediklerini, bu yüzden de onlara secde ettiklerini dile getirmiştir (Atalay, 1985: 377). Buradan da anlaşılmaktadır ki aslında tapınılan nesneler değil onların temsil ettikleri şeylerdir. İslamiyet ve eski Türk dini Gök Tanrı inancında ağaç, Tanrı'dan gelen ve Tanrı kutunu temsil eden tanrısal bir nesne olarak kabul edilmiştir (Ergun, 2017: 107). Ayrıca bitkiler çeşitli kültürlerde canlı bir varlık olarak görülmüş ve ruhlarının olduğuna inanılmıştır. Eski Türk kültüründe kaya, ağaç, çalılık, dağ, sel, ot, çiçek özellikle de insan eliyle yapılmış nesnelerin içlerinde çok özel bir töz, bir varlık, bir ruh taşıdığına inanılmaktadır (Roux, 2000: 32). Bu nedenle bitkilere değer verilmiş ve onlara zarar verecek davranışlardan kaçınılmıştır.

Sadece Türk kültüründe değil başka kültürlerde de bu anlayışın yansımaları görülmektedir. James G. Frazer, Doğu Afrika'da Wanikaların her ağacın özellikle de Hindistan cevizi ağacının bir ruhu olduğunu hayal ettiklerini ve ağacın yok edilmesini bir annenin yok edilişi olarak gördüklerini aktarmıştır. Nasıl ki anne çocuğuna hayat ve besin verirse, ağaç da insanlara aynı şeyi yapar. O yüzden ağacı yok etmek anneyi öldürmek gibi düşünülmüştür. Molük Adalarında ağaçlar çiçek verdiği esnada onlara hamile kadın gibi davranılır, onları korkutacak şeylerden kaçınılır. Korku halinde meyve vermeyeceklerine inanılmıştır. Ağaçlar canlı kabul edildiği için kendilerine yapılan hasarları hissetmektedirler. Kesildiğinde ağaçtan kan aktığına inanılır o yüzden de ağaçları nadiren keserler, kestikleri takdirde de ağaçtan özür dilerler (Frazer, 2004: 61-63). Bu ve benzeri örnekler daha pek çok milletin kültüründe görülmektedir.¹ Bu örnekler ağacın canlı bir varlık olarak görüldüğünün kanıtını oluşturmaktadır.

Ayrıca ağacın kutsal güçlerle yüklü olmasında canlı bir varlık olarak görülmesi ve tanrısal bir gücü sembolize etmesinin yanında dikey olması, yerden bitmesi, yapraklarını kaybedip yeniden kazanması, süslü ve güzel olması, meyve vermesi ve düzenli olarak kendini yenilemesi de etkili olmuştur (Eliade, 2003: 270).

Eski Türklerde daha çok çam, kayın, çınar ve servi gibi tek ağaçların kutsal sayıldığı görülmektedir. Yakutlar, Çeremisler, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar tek başına duran, yaşlı çam, kayın, servi ve çınar ağaçlarına kurbanlar sunmakta ve onlardan

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Frazer, J.G. (2004). Altın Dal-Dinin ve Folklorun Kökleri. İstanbul: Payel Yayınevi.

dilekte bulunmaktaydı (Işık, 2004: 95). Ayrıca karaçam, elma, nar, kavak, ardıc gibi ağaçlara da kutsallık atfedildiği görülmektedir (Işık, 2004: 92- 101).

Kutsal ağaç formunu birçok Türk destanında görmekteyiz. Altaylara göre yer yaratılmadan önce su vardı. Kuday ya da Ülgen adı verilen Tanrı kendisiyle arkadaşlık eden “kişi”ye emrederek denizin dibinden toprak çıkarttı. İlk insanlar da bir ağaç dalında meyve gibi bitti (İnan, 1986: 14). Yakut Türklerinin Er- Sogotoh destanında da ilk insan olan Er- Sogotoh kutsal ağaçla yeryüzüne indirilmiştir (Ögel, 2010: 97). Uygurların Türeyiş efsanelerinde de benzer motif görülmektedir. Uygurların ataları kabul edilen prensler de iki nehir arasındaki kayın ağacından doğmuşlardır (Ögel, 2010: 141). Yine Dede Korkut’ta Basat’ın ulu bir ağaçtan türemiş olduğu görülmektedir (Işık, 2004: 92). Oğuz Kağan destanında da Oğuz Kağan bir nehrin ortasında bulunan bir ağacın dibinde doğmuştur (Ögel, 2010: 140). Ayrıca Oğuz Kağan’ın birinci karısı gökten inmişken, ikinci karısı ise bir ağaç kovuğundan yani yerin sonsuzluklarından gelmişti. Böylece Oğuzlar soylarını yerin ve göğün kutsallıklarından almış oluyorlardı (Işık, 2004: 91).

Tarih içerisinde pek çok kültürel değişim yaşayan Türk toplumunun kültürel değişimle beraber inanç sisteminde de değişiklikler yaşanmıştır. Son olarak İslamiyet’i kabul eden Türkler eskiden getirdikleri inançlarını yok etmemiş, birçoğunu hafızasında yaşatmaya devam etmiştir. Eski Türk topluluklarında bir kült haline gelen bitkiler her zaman değerli görülmüştür. Kutsal bitki algılayışı Budizm, Maniheizm, Şamanizm gibi inanç sistemlerinden; İslamiyet, Musevilik, Hristiyanlık gibi dinlere kadar bütün inanç sistemleri içinde yer bulabilmiştir.

Burkancılıkta, Buda ile ilgili mitlerde bitkilerin önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Buda’nın Tanrı’ya ulaşma ve aydınlanması, bir ağacın altında gerçekleşir. Bu ağacın özellikleri Türk düşüncesinden farklı değildir. Türk düşüncesindeki kozmik ağaç kavramı ile büyük benzerlik gösterir (Ergun, 2017: 183). Maniheizm’in önemli eserlerinden biri olan ‘Hvastvaneft’ de ağaçların yaratılışı anlatılmaktadır. Mitte, denize düşen kötülük mefhumundan beş ağacın doğduğu anlatılmaktadır. Bu beş ağaç, yeryüzündeki bitkilerin menşei olarak kabul edilmektedir (Ergun, 2017: 152). Uygur Manihaist inanç da ise dünya ağaca benzetilmiş; üzüm ve nar kutsal kabul edilmiştir (Ergun, 2017: 155).

Museviliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ta dünyanın yaratılışında hayat ağacı ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacına değinilmiştir. Musevilik'te kutsal kabul edilen diğer bir ağaç ise gofer ağacıdır. Allah, Hz. Nuh'a gemisini gofer ağacından yapmasını söylemiştir. Meşe, akasya ağacı, günnük ağacı, erz ağacı, hurma ağacı kutsal olarak kabul edilen diğer ağaçlardır. Erz ağacının Allah'ın ağaçları olduğu, kendisi tarafından dikildiği ve kuşların üzerinde yuva kurduğu aktarılmaktadır (Ergun, 2017: 138-140).

Hristiyanlıkta iyilik ve kötülük ağacının tahtasından yapılan haç, kozmik ağacın yerine geçmiştir. Haç yerden göklere çıkan bir ağaç olarak görülmektedir. Ağacın en önemli sembolü İsa'nın çarmıha gerildiği ağaç olarak kabul edilmesidir. Hristiyanlık'ta bir diğer önemli ağaç ise çam ağacıdır. Çam, Hristiyanlığın dini bayramı olan Noel'in sembolüdür (Ergun, 2017: 130).

İslam dininde insanların ve diğer canlıların sağlığı, beslenmesi, çeşitli geçim vasıtalarının sağlanması için çok gerekli olan bitkilerin korunması, lüzumsuz yere kesilmemesi konusuna da önem verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde bitkilere geniş yer verilmiştir. Mekke'de bitkilerin koparılması Hz. İbrâhim'den itibaren yasaklanmıştır. Hz. Muhammed de ağacın dikilmesine, yetiştirilmesine ve korunmasına büyük önem vermiş, bizzat kendisi de ağaç dikmiştir. Aynı zamanda ağaçla ilgili pek çok mucizesi de bulunmaktadır (Topaloğlu, 1988: 458; And, 2007: 141).

İslam dünyasında Kur'ân-ı Kerîm'de ismi anılan nar, incir, zeytin ağaçlarına kutsal gözüyle bakılmış ve değer verilmiştir. Zeytin ağacı şecere-i mübâreke olarak da anılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen diğer bir ağaç ise cehennemde yetişen ve oraya gidecek olan insanların yiyeceği olduğu söylenen zakkum ağacıdır. Şecere-i mel'ûne yani lanetlenmiş ağaç olarak bahsedilmektedir. Şecer-i ahdar, yeşil ağaç olarak da adlandırılan ağaçtan ise Allah'ın ateş meydana getirdiği ve bunu insanların hizmetine verdiği belirtilir. Şeceretü'l-huld yani ebedilik ağacı için ise Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yemelerinin yasaklandığı ağaç olarak Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilmektedir. Hoşnutluk ağacı ya da şeceretü'r-rıdvân adlı ağacın gölgesinde müslümanlar Hz. Muhammed'e biat etmişlerdir. Tûbâ ağacı Kur'ân-ı Kerîm'de iyi amel sahiplerine vaad edilmiştir. Sidretü'l-müntehâ'nın köklerinin cennette bulunduğu inanılır. Yaktîn ağacı Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yunus için yaratıldığı söylenen bir ağaçtır (Ergun, 2017: 107- 108; Tanyu, 1988: 458-459).

Sadece ağaçlar üzerinde değil aynı zamanda   ekler, meyveler ve tahıllar da dini inanışlar ve mitolojilerde yer bulmuştur. Özellikle   eklerin oluşumu çeşitli mitolojik anlatılara konu olmuştur. Gülün İşlam inanışında Hz. Muhammed ile Hristiyanlıkta ise Hz. Meryem ile özdeşleştirilmesi ona kutsal bir değer atfedilmesini sağlamıştır (Aydın, 2020: 600). Kur'ân-ı Kerîm ve diğer İşlam kaynaklarında pek çok meyve,   ek ve tahıl söz konusu edilerek Allah tarafından insanlara verilmiş nimetler olarak görülmüştür (Bakara 2/266, Ra'd 13/2, Nahl 16/11).

Yapılan araştırmalar neticesinde yukarıda da yer verilen bilgilerden hareketle bitkilerin eski toplumlardan günümüze kadar insanlar için son derece önemli olduğu tespit edilmiştir. Beslenmeden sağlığa kadar hayatın her alanında kendisinden yararlanılan bitkiler ayrıca yüklendikleri sembollerle de insan hayatının vazgeçilmezi olmuştur. İnsan hayatının vazgeçilmezi olan bitkilerden şairlerde sıklıkla faydalanmış ve mazmun olarak kullanmışlardır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında klasik Türk şiirinde karşılaşılan kutsal ve mitolojik bitkiler ile bu bitkilerin klasik Türk şiirine yansımaları üzerine durulacaktır.

3. KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KUTSAL VE MİTOLOJİK BİTKİLER

Tarih boyunca Türklerin hayatını değiştiren iki büyük olay olmuştur. Biri din diğeri de Batı medeniyetidir. Bunlar Türklerin sosyal hayatlarını değiştirmekle kalmamış, dil ve edebiyatlarını da değiştirmiştir (Mermer, 2016: 27). Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra dil ve edebiyatlarında birçok değişim yaşamıştır. İslam dininin temel kaynağı olan Kur'ân ve hadisler klasik Türk şiirini oldukça fazla etkilemiş, şairler şiirlerinde Kur'ân ve hadislerde yer alan olaylara atıfta bulunmuş ya da kendi tahayyülleriyle zenginleştirerek kullanmıştır.

Klasik Türk şiirini etkileyen diğeri önemli kaynak ise mitolojidir. Mitler de edebiyatta olduğu gibi insan doğasını anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Edebiyat toplumu, bireyi anlatır. Mitler de bir toplumun kültürünü, kökenini ve yaşantısını gözler önüne serer. Bu bakımdan toplumu, insanı daha iyi anlatmak isteyen şairler şiirlerinde mitolojik unsurları kullanmayı ihmal etmemişlerdir.

Türklerin dini ve mitolojik anlatılarında geniş yer kaplayan unsurlardan biri de şüphesiz bitkilerdir. Bitkiler insan hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. İnsanın yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirmesinde başlıca besin kaynağıdır. Hayatın hemen her alanında etkilidir. Bitkilerin çeşitli özellikleri ve kullanıldığı alanlar ile ilgili bilgiler nesiller boyunca aktarılmış ve günümüze kadar gelmiştir. Önceleri insanların temel ihtiyaçlarını karşıladığı bitkilere zamanla birtakım semboller yüklenerek kutsallık atfedilmiştir. Bu kutsallığın temelinde Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere pek çok dini kaynakta bitkilerin öneminden bahsedilmesi etkili olmuştur. Ayrıca birçok mitolojik anlatıda yer alan bitkiler hayatın anlamlandırılmaya çalışılmasında önemli rol oynamıştır. Eski zamanlardan bu yana bitkiler Allah'ın insanlara verdiği armağan olarak düşünülüp değer ve saygı görmüştür. Bu bakımdan bitkiler hem dinlerde hem mitolojilerde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Türk şairleri bitkilerden oldukça fazla yararlanmışlardır. Şiirlerde bitkiler çoğunlukla benzetme unsuru olarak kullanılmakla beraber bazen dini ve mitolojik özellikleri ile de söz konusu edilmiştir. Dini ve mitolojik anlatılar klasik Türk şiirinin en çok yararlandığı muhteva kaynaklarından olduğu için bu anlatılarda geçen pek çok unsurun şairler tarafından kullanılması olağandır.

Dini ve mitolojik yönden bazı bitkilere atfedilen kutsallık neticesiyle şairler de bitkileri değerli görmüş ve önem vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bitkilerin önemi üzerinde durulmuş, Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren önemli deliller olduğu ifade edilmiştir. İnsanın besin ihtiyacının karşılanmasından gölgesiyle insana ferahlık vermesine kadar pek çok faydası vardır. Allah'ın kullarına ikramı olarak görülmüştür. Hakîkî aşağıdaki beytinde “Bu dağ, taş, toprakta, ağaçlarda ve yaprakta Allah ne hikmetler saklar, (O) ne güzel yapıcıdır.” diyerek bitkilerin önemi üzerinde durmuştur:

Bu tag u taş u toprakda ağaçlarda vü yaprakda
Ne hikmetler nihân eyler te'âla'llah zihî sâni'

Hakîkî, Divan, K. 266/9

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de bitkisiz, verimsiz yer cehennemin, bitkilerin olduğu yer ise cennetin müjdecisi olarak görülmüştür. Bitkisiz topraklar canlılara sıkıntı verip onları boğarken ağaçlı, yeşillikli, çeşit çeşit çiçekli yerler insana huzur verir. Bu bakımdan çoğu inanışta cennet; ağaçlı, bol yeşillikli, güzel kokulu çiçekleri olan bir yer olarak tasvir edilir (Kayadibi, 2018: 4). Ra'd suresinde cennet içinden ırmaklar akan, yemişleri ve gölgeleri devamlı olan bir yer olarak anlatılmaktadır (Ra'd 13/35). Yine başka bir surede cennette meyvelerin bolca olduğu ve cennete gireceklerin onlardan yiyeceği anlatılmaktadır (Zuhruf 43/73). Cennetin diğer bir isimlendirmesi olan Firdevs sözcüğü de eski İran dillerinde “büyük ve geniş bahçe, ferah yer, etrafı duvarlarla çevrili, içinde çok çeşitli ağaç türleri, rengarenk bitkiler ve yararlı hayvan türlerinin bulunduğu yer” anlamlarına gelmektedir (Yıldırım- 2006: 324).

Ahmedî aşağıdaki beytinde cennetin çiçeklerle dolu olduğunu ifade etmektedir:

Cennet bigi pür-şükûfedür bâğ
Havrâ bigi hülle-pûş eşcâr

Ahmedî, Divan, 274/6

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece cennette değil yeryüzünde de insanların ve hayvanların yaşamlarını sürdürebilmesi açısından bitkiler söz konusu edilmiştir. Abese suresinde insanların ve hayvanların yararlanabilmesi için taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar yaratıldığı vurgulanmaktadır (Abese, 80/27-32). Şu'ara suresinde de “Yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden nice güzel ve yararlı bitkiler bitirdik. Şüphesiz bunlarda (Allah'ın varlığına) bir delil vardır, ama onların çoğu inanmamaktadırlar.” demektedir (Şu'ara 26/7-8).

Ahmedî aşağıdaki beytinde Allah'ın hayvan ve bitkileri yaratarak yeryüzüne güzellik bağışladığını ifade etmektedir:

Encüm ü ay u gün-ile göklere virdün safâ

Yire hayvân u nebât-ıla bağışladun cemâl

Ahmedî, Divan, Tevhîd, 2/ 6

Klasik Türk şiirinde ağaç motifi büyük bir yer kaplamaktadır. Ağaç hayatın, canlılığın, büyüyüp gelişmenin simgesi olarak görülmüştür (Yıldırım, 2006: 245). Klasik Türk şiirinde başta servi, ar'ar, şimşad, sidre, çınar gibi ağaçlar yer alırken ayrıca tek başına ağaçtan da bahsedilmektedir (Pala, 2015: 9). Ağaçlar kimi zaman sevgilinin boyuna benzetilir, kimi zaman övülen kişiye benzetilir, kimi zaman da dini inanış ve mitolojide geçen özellikleriyle söz konusu edilir.

Bitkiler içerisinde belki de en öneme sahip olan ağaçlardır. Birçok toplulukta ağaç kutsal kabul edilmiş; değer görmüştür. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'de şecer veya şecere kelimesi hem ağaç hem de genel olarak bitki anlamında olmak üzere yirmi altı yerde geçmektedir. Kur'ân'da ağacın ilâhî lütuf ve kudretin eseri olarak yaratıldığı belirtilerek birçok canlının ağaç olmaksızın yaşayamayacağı gerçeğine dikkat çekilmiştir (Topaloğlu, 1988:457). Kur'ân'da hurma, nar, üzüm, muz, incir ve zeytin gibi bazı ağaçların isimleri geçmektedir. Bunlar dışında zakkûm, tûbâ, sidretü'l- müntehâ, yaktîn, şecer-i memnu, şecer-i ahdar, şeceretü'l- huld gibi ağaçlara da yer verilmiştir (Topaloğlu, 1988: 457; Ergun, 2017: 107-108). Tîn suresinde incir ve zeytin ağacı üzerine yemin edilmektedir (Tîn 95/1). Hac suresinde göklerde ve yerde bulunan her şeyin, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insanın Allah'a secde ettiği söylenmektedir (Hac 22/18). Bu da ağaca verilen önemin göstergelerindendir.

Kur'ân-ı Kerîm'de meyveler de geniş yer kaplamaktadır. Meyveler cennete girenler için birer nimet olarak aktarılmıştır. Cennetten bahsedilerken “Onlar için orada meyveler vardır. Onlar için diledikleri her şey vardır.” denmektedir (Yâsin 36/57). Cennete girenler kendilerini canının çektiği meyveler içerisinde bulacak (Mürselât 77/42) ve bu meyveler kolaylıkla alınsın diye ağaçlar onlara yakınlaştırılacaktır (İnsân 76/14).

Ahmedî aşağıdaki beytinde “Allah'ın kalemi ağaçlara nasıl bir sanat etti ki bûkalemûn gibi renk renk görünür.” demektedir.

Ne san'at itdi ağaçlara Kudretün kalemi
Ki reng reng görünür nite ki bûkalemûn

Ahmedî, Divan, K. 65/2

Şeyh Gâlib aşağıdaki beytinde yaprakların ve ağaçların secde etmesine değinmektedir:

Hep secdeye vardı berg ü eşcâr
Hayretle eridi akdî enhâr

Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk, Mes. 293

Mehmed Sıdkî ise aşağıdaki beytinde bütün meyvelerin secdeye kapandığını, ağaçların rûkûya vardığını dile getirmiştir. Ayrıca seher vaktinde kuşların, vahşilerin aşk ile Allah'ın birliğini dile getirdiğini söylemiştir:

Sâcid olmuş cümle esmâr râkî' olmuş hep şecer
Mürg ü vahşî 'aşk ile tev'hîd okur vakt-i seher

Mehmed Sıdkî, Divan, G. 70/2

Mehmed Sıdkî aşağıdaki beytinde “Bahar günleri, birliğin işaretini bahçe yaprakları söyler. Ağaçta her yaprak ağzı olmadan Allah'ın sırrını söyler.” demektedir:

Bahâr eyyâmı remz-i vahdeti berg-i çemen söyler
Şecerde her varak esrâr-ı Hakkı bî-dehen söyler

Mehmed Sıdkî, Divan, G. 55/1

Bitkiler peygamberlerle ilgili anlatılarda da yer almıştır. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde Hz. Muhammed başta olmak üzere pek çok peygamberin bitkilerle ilgili mucizeleri söz konusu edilmiştir.

Vahyî aşağıdaki beytinde Hz. Muhammed'in ölü ağacı canlandırmasına telmihte bulunmuştur. Şair “Sen o mucizeler yetiştiren peygambersin ki bakışının tesiriyle bir solukta ölmüş ağacı meyveli eyledin.” demektedir:

Sen ol Peygam-ber-i iccâz-perversin ki bir demde
Dıraht-ı mürdeyi feyz-i nigâhun mîvedâr eyler

Vahyî, Divan, K. 6/26

Ölü ağacın canlandırılması Hz. İsâ'nın da mucizeleri arasındadır. Hz. İsâ Cebraîl'in Hz. Meryem'e üflediği ruh olduğu için neye dokunsa ona can verir ve ölüleri diriltir (Pala, 2015: 235).

Neylî aşağıdaki beytinde “Hz. İsa’nın nefesinin ölmüş ağacı canlandırması gibi sabah rüzgârı da gül bahçesinin servisini yürüttü.” demektedir:

Nesîm-i subh reftâre getürdi serv-i gülzârı

Dem-i ‘Îsî gibi ihyâ idüp emvât-ı eşcârı

Neylî, Divan, Byt 83

Hz. Muhammed’in ağaçla ilgili şiirlerde geçen bir diğer mucizesi ise ağacın Hz. Muhammed’in peygamberliğine şahitlik yapmasıdır. Şehrî aşağıdaki beytinde bu duruma atıfta bulunmuştur. Şair “Allah’ın peygamberi sensin ki ağaç ve kurumuş çamur şahitlik eder. “ demektedir:

Sensin o peyam-ber-i be-Hak kim

Eyler şecer ü meder şehâdet

Şehrî, Divan, Terc. 2/2

Süleyman Çelebi ise aşağıdaki beytinde ağacın hem Hz. Muhammed’in peygamberliğine şahitlik yapmasına hem de Hz. Muhammed’e secde etmesine değinmiştir:

Hem ağaçlar kıldılar ana sücûd

Oldılar haklığına cümle şühûd

Süleyman Çelebi, Vesiletü’n- Necat, 330

Hz. Muhammed’in bir ağacı yürüttüğüne dair de bir mucizesi anlatılmaktadır (Yücel, 2020: 316). Lârendeli Hamdî aşağıdaki beytinde bu olaya telmihte bulunmuştur:

Bir barmagunla iki bölünür felekde ay

Köklü ağaçları yürüdürsin bilâ-kadem

Lârendeli Hamdî, Leylâ u Mecnûn, Mes. 273

Ağaçlar kimi kültürlerde canlı bir varlık olarak görüldüğü için kendisine yapılan muameleleri hissetmektedir. Bu nedenledir ki ağaçların yanında kötü söz ve davranışlarda bulunmak hoş karşılanmamıştır. Âşık Çelebi aşağıdaki beytinde ağacın taşlanmaması gerektiğini, taşlandığında meyve vermeyeceğini dile getirmiştir:

Urdukça seng ‘Âşık eyler du’â senâ

Taşlanmaz ol dıraht ki ol virmeye semer

Âşık Çelebi, Divan, G. 84/5

Klasik Türk şiirinde söz konusu edilen bitkilerden biri de çiçeklerdir. Çiçek yerine ezhâr ya da şükûfe sözcükleri daha fazla kullanılmıştır (Bayram, 2001: 88). Çiçekler, şiirlerde kimi zaman mitolojik özellikleriyle yer almış, kimi zaman benzetme amacıyla kullanılmıştır. Çiçekler güzellikleriyle etrafı süslemektedir. İnsanlara ferahlık vermektedir. Bu bakımdan cennet rengarenk çiçeklerin olduğu bir yer olarak tasvir edilmektedir. Neşâtî'nin aşağıdaki beytinde çiçekler gül bahçesini süsleyen unsurlar olarak tanımlanmıştır:

Hemîşe tâ ki virüp gülşene sabâ revnak

Müzeyyen eyleye ezhâr ile gülistânı

Neşâtî, Divan, K. 5/39

Süheylî ise çeşit çeşit çiçeklerle bahçenin süs ve parlaklık bulduğunu ve yerin yüzeyinin cennete döndüğünü dile getirmiştir:

Zîb ü fer buldı çemen ezhâr-ı gûn-â-gûn ile

Cennetü'l-me'vâya döndi 'arsa-i rûy-ı zemîn

Süheylî, Divan, K. 33/2

Zâtî ise aşağıdaki beytinde bitkilerin bütün canlılara ferahlık verdiğini ifade etmektedir:

Ey mihr-i felek salma fûrugun yire anun

Ezhâr virüpdür kamu mahluka ferâh

Zâtî, Divan, K. 68/13

Ravzî aşağıdaki beytinde “Benzersiz çiçeklerle her taraf insana cennet bahçesi gibi görünse şaşırtıcı değil.” demektedir:

Bâg-ı cinân-sıfat görünürse ‘aceb degül

Ezhâr-ı bî-nazîr ile insâna her taraf

Ravzî, Divan, G. 383/4

Bitkiler klasik Türk şiirinde sayısız benzetmelere konu edilmiştir. Çalışmanın konusunu kutsal ve mitolojik bitkiler oluşturduğu için eserlerden alınan beyit örnekleri buna uygun olarak seçilmeye çalışılmıştır. İncelenen eserler neticesinde klasik Türk şiirinde şairler bitkilerin içerisinde birer hikmet barındırdığına inanmaktadır. Bitkileri Allah insanlara nimet olarak bağışlamıştır. İnsanlar ağaçtan yetişen meyveleri yiyerek yiyecek ihtiyacını karşılamakta, gölgesiyle ferahlık bulmaktadır. Aynı zamanda

bitkilerin iyileştirici gücünden de yararlanarak hastalıklarına çare bulmaktadır. Bitkilerin içlerinde hikmet barındırmaları, özellikle cennet tasvirlerinde sıklıkla kullanılmaları, Allah’a secde etmeleri, Allah’ın kudretinin gücü olmaları yönleriyle klasik Türk şiirinde kullanıldığı gözlenmiştir. Klasik Türk şiirinde meyvelerin ve tarımsal ürünlerin şiirlerde ağaç ve çiçeklere nazaran daha az tercih edildiği görülmektedir.

Klasik Türk şiirinde bitkilerin nasıl görüldüğüne dair genel bir değerlendirmeden sonra çalışmanın bundan sonraki kısmında klasik Türk şiirinde hangi kutsal ve mitolojik bitkilerin kullanıldığına yer verilecektir.

3.1. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Ağaçlar

3.1.1. Hayat Ağacı

Hayat ağacı; kozmik ağaç, dünya ağacı, evren ağacı olarak da bilinir. Dünyanın merkezinde yer aldığına ve üç kozmik âlemi birbirine bağladığına inanılan ağaçları ifade etmektedir. Ağaçların bir ruha sahip oldukları düşüncesinden dolayı bünyesinde bir güç barındırdığına inanılmış ve buna bağlı olarak da çeşitli ağaçlara kutsallık atfedilmiştir. Hayat ağacı pek çok topluluğun güç ve kutsallık yüklediği en önemli ağaçtır (Öztekin, 2008: 23).

Hayat ağacı, çoğu kültürde yaygın olarak kullanılan inançlardandır. Ağaca kutsallık atfeden ve onu bir kült haline getiren toplumların inanışlarının temelinde hayat ağacı motifi yatmaktadır. Farklı kültürlerde kendine yer edinmiş olan hayat ağacı pek çok mitolojik anlatıya da ev sahipliği yapmıştır. Anlatılarda kültürden kültüre birtakım farklılıklar bulunmakla beraber ağaca yüklenen anlam ortaktır.

Hayat ağacının dünyanın merkezinde bir dağın ya da tepenin üzerinde bulunduğuna inanılır. Hayat ağacı tanrının sıfatlarını bünyesinde taşır ve hayatın bir düzen içerisinde devam etmesini sağlar. Canlılara hayat vererek yaşamın devamlılığını sağlar. İnsanlara gençlik ve ölümsüzlük verir. Üç âlemi birbirine bağlar. Kökleriyle cehennemi, gövdesiyle yeryüzünü, dallarıyla cenneti kaplar (Eliade, 2003: 274-275; Eliade, 1991: 19; Ergun, 2007: 185). Hayat ağacının cinsi toplumdan topluma değişmektedir. Toplumlara göre meşe, çam, zeytin, elma, incir, asma vb. birçok bitki ve ağaç hayat ağacı olarak düşünülmüştür. Muhtemelen toplumların günlük hayatlarında hangi ağaç

onlara fayda sağlıyorsa o ağaca saygı duyulmuş ve o ağaç hayat ağacı olarak sembolleştirilmiştir (Eliade, 2003: 274- 275).

Pervin Ergun, bir ağacın hayat ağacı kategorisine girmesi için; dünyanın merkezinde bulunması, köklerinin yer altına inmesi, zirvesinin Tanrı katına çıkması, kozmik âlemleri birleştirmesi, gövdesi ve gölgesinin büyük ve geniş olması, yapraklarını dökmemesi ve yaz-kış canlı kalması gibi özelliklere sahip olması gerektiğini ifade etmektedir (Ergun, 2017: 27-28).

Hayat ağacının insanın doğumu ve ölümü ile de bağlantılı olduğuna inanılmıştır. Bundan dolayı da yaratılış mitlerinde geniş yer almıştır. Pek çok köken mitinde ilk insan hayat ağacından türemiştir. Aynı zamanda ağacın kuruması kıyametin kopması, hayatın sona ermesi olarak düşünülmüştür (Ergun, 2017: 204).

Avrupa yaratılış mitinde “Ash Yggdrasil” olarak adlandırılan ağaç bütün ağaçların en büyüğü ve en iyisidir. Ağacın dalları bütün dünyaya yayılır. Tanrı bir karar vermek istediğinde onun altında verir. Yanında bir kutsal kuyu vardı ve tepesinde de bir kartal bulunmaktadır. İlk insan bu ağaçtan türemiştir. Avrupa’da kozmik ağacı temsil eden en yaygın ağaç meşedir. İtalyanlar, Almanlar, Ruslar, Fransızlar vs. meşeye büyük önem verirler (Ergun, 2017: 28-30). Benzer motifte ağaç daha birçok topluluğun mitolojisinde yer almıştır.

Hayat ağacına ilişkin ilk izlere MÖ 3000 yıl sonrasında Aşağı Mezopotamya’da rastlanılır. (Ağaç, Sakarya, 2015: 5). Mısır kabartmalarında Tanrı’nın ellerini ağaçtan çıkararak hayat suyu dağıttığı vazo görülmektedir (Eliade, 2003: 279). Sümerlerin yaratılış efsanelerinde de hayat ağacı yer almıştır. Sümerlerde hayat ağacının, bereket tanrısı olan Dumuz (Tammuz)’u simgelediği düşünülmüştür (Öz, 2018: 215). Akadca satır altı çevirileri bulunan bir Sümer metninde kökünden hayat suyunun aktığı ve cennette bulunduğu anlatılan hayat ağacı kişkannu olarak geçmektedir. Bu ağacın Dumuz’u sembolize eden haşurru adlı sedir ağacıyla aynı ağaç olduğu ifade edilmektedir (Tekin, 2020: 521). Ayrıca Babil, Asur, Hitit, Frig, Mitanni, Hurri gibi birçok kültürde de hayat ağacı motifinin kullanıldığı bilinmektedir (Ağaç, Sakarya: 2015: 4).

Türk inanişında birçok mit ve efsanede hayat ağacına yer verilmiştir. Türk dünyasında genel olarak “bayterek” ve baygaç-bayağaç” şekilleri kullanılmaktadır. Bazen bay/pay kelimesi yerine temir ya da demir ağaç söyleyişi de Altaylılar tarafından hayat ağacı

anlamında kullanılmıştır (Ergun, 2017: 185-186). Kayın, çam, dağ servisi- sedir, ardıc ve çınar kutlu ağaçlardan sayılmışlardır. Bu ağaçların Gök Tanrı'nın sıfatlarını sembolize ettiği ve Tanrı kutunu taşıdığı düşünülmüştür (Ergun, 2017: 246).

Hayat ağacı Türk düşüncesinde tek, yalnız bir ağaçtır ve dünyanın bel kemiğidir. Tanrı'yı temsil etmektedir. Bu ağaç yaşamla ilişkilendirilmiş ve yaşamın bir sembolü olmuştur. Hayat bahşeder ve üç âlemi birbirine bağlar. Allah tarafından yer ile gök yaratıldığı zaman yaratılmıştır. Dalları ve budakları gümüşten, yaprakları altındandır. Gövdesinden ve tepesinden sarı renkte bir sıvı akmaktadır. Canlıların ihtiyacı olan yiyecek ve içeceklerin hepsini kendisinde barındırır. Bütün kültürlerde yeşil, çiçekli ve meyve yüklü olarak bilinen hayat ağacı Türk düşüncesine göre meyvesizdir. Hayat ağacının tepesinde daima iki başlı kartal ya da iki kartal tasvir edilmektedir. Burada kartal dünyadan gelenlerin yukarıya çıkmasına izin vermemekte, kendisi de yukarı çıkamamaktadır. Kartal, bir nevi Tanrı'nın elçiliğini üstlenmiştir (Ergun, 2017: 185-200).

Eski Türk toplumlarında ağacın önem kazanmasında Şamanizm inancının da etkisi vardır. Şamanizm'de bir takım tabiat güçlerine kutsallık atfedilmiştir. Şamanistler atalarının ruhlarının ağaçtan türediğine inanarak ağaçlara tapmışlar ve ağacı kutsal bir varlık olarak kabul etmişlerdir. Şamanlarda evrenin ortasında yükselen ve zirvesinde Tanrı'nın bulunduğu bir ağaç vardır. Ağacın üzerinde 7 veya 9 kertik açılmakta ve şaman bunlara basarak göğe çıktığını ilan etmektedir. Göğe çıkarak Tanrı'ya adanan kurbanları sunmaktadır. Bu ağaçtaki 7 veya 9 kertik dünya ağacındaki 7 veya 9 dallı kozmik ağacı çağrıştırmaktadır. Bu törene katılan Şaman her katta gördüklerini anlatır. Son katta Tanrı'nın karşısında yerlere kapanır. Aynı zamanda şaman burada Tanrı'nın elinden bu ağacın üç dalını almaktadır. Bu üç dal şaman ayinlerinde şamanların vecde gelmesini sağlayan davulda kullanılmıştır (Eliade, 1992: 26-27)

Yakut şamanlarının da her birisinin bir ağacı vardı. Bu ağaca da Turuu adı verilirdi. Gençler Şaman olmak istediklerinde hemen bir ağaç dikerler, bu ağaç büyüdükçe genç şaman adaylarının da rütbeleri artardı. Şamanlar öldüğünde ağaçları da yok edilirdi. Rivayete göre, Tanrı gökte ilk şamanı yarattığı zaman onun evinin kapısının önüne sekiz dallı bir ağaç diker. Gökteki şaman sonsuza kadar yaşam sürdüğü için kendisiyle beraber ağacı solmadan, sonsuza kadar durur. Gökteki bu sonsuz ağaç zamanla büyür ve her tarafa dallarını salar. İnsanların ruhları bu ağacın dalları arasında

bulunmaktadır. Bir insan doğduğu zaman, bu ağacın dalları arasından bir ruh gelir ve insana can verir (Ögel, 2010: 93-94).

Yakut Türklerinin Er- Sogotoh destanında da ilk insan olan Er- Sogotoh kutsal ağaçla yeryüzüne indirilmiştir.(Ögel, 2010: 97). Yakut destanı pek çok araştırmacı tarafından derlenmiştir. Bahattin Ögel'in Middendorf'tan aktardığı efsanede hayat ağacı "Hakan Ağaç" olarak nitelenmiştir. Pervin Ergun bu ağacın diğer bütün ağaçlardan daha büyük, daha gösterişli olduğu ve bütün ağaçları bünyesinde barındırdığı için bu adı aldığını ifade etmektedir (Ergun, 2017: 188). Destanda hayat ağacı şu şekilde tasvir edilmektedir:

Ağaç Hakan büyüktü, her şeyin anasıydı,
Varlık ona bağlıydı, gökle yer binasıydı.
Kökleri kaplar idi, Yeraltı dünyasını,
Zirvesi deler idi, göğün dokuz katını,
Tam yedi ayak idi, ağacın yaprakları,
Ondan daha büyüktü, sarkan kozalakları,
Ağacın tam kökünde, görülürdü bir kaynak,
Hayat suyu bu idi, akar giderdi ap ak.
Ak ve kara inekler, ihtiyar olmuşlardı,
Bu sudan içenlerse, yeni can bulmuşlardı.

(Ögel, 2010: 98)

Yakut efsanesinin bir başka derleyicisi ise A. Hudyakov'dur. Bu efsaneye göre dünya 8 köşeli idi. Bunun ortasından ise Kutup yıldızına kadar uzanan büyük bir ağaç vardı. Bu ağaca Türkler de Demir-Kazık derlerdi. Ağacın her yanı süslü, kabuğu, kütüğü gümüşe benzemektedir. Ağacın yanına kimse yaklaşamazdı. Bu ağaç oldukça büyük ve göğe kadar yükselen bir ağaçtır. Ağacın her yanı süslü; kabuğu, kütüğü gümüşe benzemektedir. Ağacın gövdesinden bir su akmakta ve su altın gibi parlamaktadır. Bu sudan içen bir daha açlık hissetmezdi. İlk insan yaratıldığında hemen ağacın yanına gitmiş, bu sudan içmiş ve hayat elde etmiş (Ögel, 2010: 100).

Yakut destanının üçüncü metni N. Gorohov tarafından toplanmıştır. Bu destana göre göklerin en üst katı Dokuz Felek çığrısıdır ki, bunlar durmadan dönerler. Onun altında 7 kat gök vardır. Cennet ise 7 kat göğün en üstünde ve ortasında bulunurdu. Dünyanın sarı göbeğinden çıkan ağaç buralara kadar uzanırdı. Bu destana göre, yer gibi göğün

de bir göbeği vardı ve bu göbek de cennetten başka bir şey değildi. Cennet ve Hayat ağacı, diğer metinlerde olduğu gibi burada da göğün doğu yönünde idi. Yakutlarda Ürüng, yani ak renk kutsallığın bir ifadesi idi. Bunun için bu destan Er-Sogotoh’a Ak-Oğlan demektedir. Çünkü o, Tanrı tarafından yaratılmış ilk ve kutsal insandı. Bu destanda ağaç şu şekilde tasvir edilmektedir:

Adı “ Ak-Oğlan” idi, göz açmış idi orda,
Gözünü açar açmaz, etrafına bakınmış,
Ben nerdeyim diyerek, uyanarak kalkınmış,
Bir ova uzanmış, Uzak Doğu yönüne,
Çok yüksek bir dağ ise, çıkmış onun önüne,
Bu dağın üzerinde, büyük bir ağaç varmış,
Ağacın usaresi, hem parlak hem kokarmuş,
Bu ağacın kabuğu, nemi hiç kurumazmış,
Suyu gümüş gibiymiş, yaprağı da solmazmış,
Süslü, süslü bardaklar, dallarından sarkarmış,
Bunu görenler sanki, bir tomurcuk sanarmış,
Bu ağacın zirvesi, Yedi Göğü delermiş
Gökler üstüne çıkıp, ta Tanrıya gidermiş

(Ögel, 2010: 100-103)

Yakut destanı son olarak Alman dircisi O. Böhtling tarafından derlenmiştir. Bu efsanede de hayat ağacının diğer efsanelere benzer bir şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Bu efsanede de Hakan- ağaç olarak geçmekte ve zirvesinin dokuz göğe ulaştığı anlatılmaktadır. Aynı zamanda ağacın dibinde insanlığa ölümsüzlük sırrını veren hayat suyunun bulunduğu, ihtiyarlar, kuvvetten düşmüş ineklerin gelerek bu sudan içip gençleştiği, kuvvet bulduğu aktarılmaktadır. Uçan ve koşan vahşi hayvanlar, bu ağacın dallarında gezerler, koşarlar ve onun usarelerini emerek, kutsal bir kuvvete sahip olurlar (Ögel, 2010: 105).

Yakut efsanesinin tüm derlemelerine bakıldığında bahsedilen ağaç formlarının hemen hemen birbirine benzediği görülmektedir. Tüm çevirilerde bu ağaç cennetin ortasında bulunur. Tüm ağaçlardan daha büyük, daha heybetlidir. Dalları gökyüzüne ulaşırken kökleriyle yeraltına iner. Ağacın tepesinde çeşit çeşit kuşlar bulunur. İnsanlar bu

ağacın dallarından yaratılır. Altından ırmaklar akar ve bu ırmaktan su içenler bütün dertlerine derman bulur ve ölümsüzlüğe kavuşur.

Uygurların Türeyiş efsanesinde de benzer motif dikkat çekmektedir. Bahattin Ögel'in Cüveyni'den aktardığı efsaneye göre Toğla ve Selenge adı verilen iki ırmağın arasında iki ağaç bulunmaktadır. Efsanede ağaçlardan birinin kışın bile yapraklarını dökmediği, meyvesinin tadı ve şeklinin çam fıstığına benzeyen bir ağaç olduğu, diğer ağaca ise Tur ağacı denildiği aktarılmıştır. Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık iner ve bu ışığın etrafında otuz defa şimşek çakmaya başlar. Ertesi gün aynı yerde kurulmuş beş ayrı çadır ve her çadırın içinde beş çocuğun oturduğu görülür. Orada bulunan halk çocukları alarak besleyip, büyütürler. Büyüdüklerinde babalarını soran çocuklara o iki ağaç gösterilir. Çocukların doğuşundaki kutsallığı gören halk bu çocuklara saygı duyar ve bunlardan birinin hükümdar olarak seçilmesine karar verirler. Bu çocuklar arasından seçilen Böğü-Tekin'i hükümdar yaparlar (Ögel, 2010: 74-75). Bu efsanede de ağaçtan türeme motifi dikkat çekmektedir.

Hayat ağacı motifi Anadolu Selçuklu sanatında da görülmektedir. Anadolu Selçuklularında sıkça karşılaşılan ağaç motifleri olasılıkla erken dönemde gelişen hayat ağacı inancının devamı niteliğindedir (Alp, 2009: 57). Selçuklularda hayat ağacı ölümlerin ruhlarının cennete yükselmesini sağlayarak; cennet, gökyüzü ve yeryüzünün birleşimini sembolize etmektedir. (Öney, 1968: 34-36). Bu kültürde hayat ağacı genellikle tek başına veya kuş, kartal, arslan, ejder gibi çeşitli hayvanlarla birlikte verilmiştir (Öney, 1968: 25).

Hayat ağacı ile ilgili inanışlar çeşitli dinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Museviliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ta dünyanın yaratılışı anlatılmıştır. Musevilerin inançlarına göre; yedi günde tamamlanan dünyanın yaratılışında üçüncü, dördüncü ve beşinci günde ağaçlar ve diğer canlılar yaratılmıştır. İnsan ise hayat ağacı, iyilik ve kötülüğü bilme ağacı ile birlikte Aden bahçesinde son gün yaratılır. Aden, dünyadaki cennettir. Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra Aden'de bir bahçe hazırlar ve onu oraya yerleştirir. Ayrıca bahçenin sulanması için Allah tarafından bir ırmak çıkarıldı. Daha sonra bu ırmak dört kola bölündü. Bunlar Dicle, Fırat, Gihon ve Pışon'dur. Pervin Ergun, ırmakların bulunduğu yerden yola çıkarak Aden'in Doğu Anadolu'da bir yerde olabileceğine değinmiştir (Ergun, 2017: 138; Yıldırım, 2006: 48).

Aden'in ortasında hayat ağacı bulunduğundan hayat ağacı dünyanın merkezi olarak kabul edilmektedir. Allah Âdem'e cennet bahçesindeki bütün meyvelerden yemesini serbest bırakırken sadece hayat ağacı ile iyilik ve kötülüğü bilme ağacının meyvelerini yasaklar. Ancak Âdem ile Havva yılanı uyarak iyilik ve kötülük ağacının meyvelerinden yerler. Bunun üzerine hayat ağacının meyvelerinden yiyemeden cennetten yeryüzüne gönderilirler (Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, 1974).

Hayat ağacı ölümsüzlük verir ve tanrılara özgüdür. Bu nedenle ona ulaşmak zordur (Yıldırım, 2006: 49). Tevrat'ta hayat ağacının yolunun korunması için doğusuna Kerrubiler ve her tarafına dönen kılıcın alevinin koyulduğu aktarılmıştır. Pervin Ergun günümüzde de hala insanların hayat veren ağacı ve suyu aradıklarını dile getirmektedir (Ergun, 2017: 138).

Zerdüşt inancında ilk insan Yima tıpkı Âdem gibi ölümsüzken işlediği bir günah yüzünden hem kendisinin hem de bütün insan soyunun ölümlü olmasına neden olmuştur. Haoma ya da Gaokerena adındaki yaşam ağacını Tanrı Abura Mazda ilk olarak Haraiti Dağı 'na dikmişti. Bir örneği cennette bulunan bu ağaç tüm bitkilerin kralı olarak tanımlanır. Bu ağacın tadına bakan ölümsüzlüğe ulaşıyordu. Ehriman, Abura Mazda'nın diktiği bu ağaca saldırması için bir kertenkele yaratmıştı. Bu kertenkele Âdem ve Havva'yı ayartan yılan motifinin bir yansımasıdır. Bu genel hatlarıyla cennetten kovulma mitosunun İran inançlarındaki varyantıdır ve hikâyenin gidişatı neredeyse aynıdır (And, 2007: 88).

Hristiyanlıkta iyilik ve kötülük ağacının tahtasından yapılan haç, kozmik ağacın yerine geçmiştir. Haç yerden göklere çıkan bir ağaç olarak görülmektedir. İsa'yı da ağaç olarak tasvir etmişler ve haç sembolüyle göğe çıkarmışlardır. Hatta bugün bile ilahilerde Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yere dikilen hayat ağacı, “Kralının selametimizi üzerinden sağladığı ağaç, toprağın derinliklerinden çıkarak, dünyanın merkezine kadar yükselen ve evrenin uçlarına kadar her yeri kutsallaştıran ağaç” diye dua edilmektedir (Eliade, 1992: 194-196). Ağacın en önemli sembolü İsa'nın çarmıha gerildiği ağaç olarak kabul edilmesidir. İnanişâ göre bu ağaç cennetteki hayat ağacından yapılmış ve ölüleri diriltme özelliği bulunmaktadır (Ergun, 2017: 130-131).

İslam inanışında yer alan tûbâ, sidretü'l müntehâ, hurma, nar, zeytin gibi ağaçların hayat ağacının özelliklerini yansıttıkları görülmektedir (Ergun, 2017: 112-116). Türk dünyası başta olmak üzere birçok topluluğun inanışında yer alan hayat ağacının türü

toplumdan topluma ve inanıştan inanışa değişmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında hayat ağacının klasik Türk şiirindeki yansımalarına bakılacaktır. Türk düşüncesinde hayat ağacı olarak düşünülen ağaçlar kendi bölümlerinde incelenecektir. Bu bölümde hayat ağacının özelliklerini yansıtan ifadelere yer veren örnekler aktarılacaktır.

Kaygusuz Abdal Kasîde-i Dolâb adlı eserinde yaptığı ağaç tasviri hayat ağacını yansıtmaktadır. Şair ağacın yüce bir dağda bulunduğunu, boyunun ve gövdesinin oldukça uzun olduğunu, birçok kuşun dallarında yuva yaptığını dile getirmektedir:

Benüm budur sorarsan sergüzeştüm
Ki ben yaylar idüm bir yüce tağı

İrişmezdi boyuma altmış arşun
Belüme dahı on âdem kuşağı

Tokuz ay dirneşüp ben dürlü kuşlar
Budagumdan tutarlardı otağı

(Güzel, 1983: 21)

Hayat ağacı bir kutsal dağ ya da tepe üzerinde konumlandırılır ve üzerinde kuşlarla tasvir edilir. Sa'id Giray aşağıdaki beytinde kendisini kuşa benzeterek yuvasının kutsal âlemin ağacının dalı üzerinde olduğunu dile getirmiştir:

Pervâz-ı hem-cenâh-ı hümâyuz kim eylerüz
Şâh-ı dıraht-ı 'âlem-i kudsîde lânemüz

Sa'id Giray, Divan, G. 63/4

Hayat ağacı için Altaylılar demir ağaç söyleyişini de kullanmışlardır (Ergun, 2017: 186). İbrâhim İbn-i Bâlî'nin aşağıdaki beyitlerinde demir ağaç kavramını görmekteyiz. Şair altıncı şehir içinde demirden bir ağaç bulunduğunu ve bu ağacın gölgesine yüz kişi de otursa o ağaçtan yararlanabileceklerini ifade etmiştir. Hayat ağacı da yeryüzündeki en büyük en heybetli ağaç olduğundan ve gölgesiyle tüm âlemi kapladığından şairin bahsettiği ağaç hayat ağacı tasvirine uymaktadır:

Meger altıncı şehir içinde dirler
Düzetmişler demürden bir şecer var

Otursa zıllına bir kişi yâ yüz
Yitüşür anlara şöyle ki düpdüz

Gidicek anların biri birine
Gidüp sâye güneş gelür birine

İbrâhim İbn-i Bâlî, Hikmet-nâme, Mes. 3042-3044

Hafî, Zâdü'l Meâd adlı eserinde Hz. Muhammed'in miracını anlattığı bölümde yer verdiği ağaç, hayat ağacı vasıflandırmasına uygun düşmektedir:

“O ağaç çok büyük ve yaprağı bol, akıl ile kabul edilemez. O ağacın yaprağının sayısını Allah'tan başka kimse bilemez. Yerde ve gökte her ne varsa adı bu ağacın yapraklarında yazılıdır. Adı yazan kişi hastalandığında yaprak sarı renge döner, öldüğünde ise yaprağı yere düşer.”:

Ol ağaç key ulu vü yaprağı bol
Addolunmaz şöyle kim aklile ol

Ol agacın yapragu addin tamam
Hak'dan özge kimse bilmez î hüman

Zire kim ne denlü canlu canavar
Yirde gökde varise î pür hüner

Başka başka herbirisinin adı
Ol ağaç yaprağına yazluyıdı

Hafî, Zâdü'l Meâd, 7405-7408

...

Bunların her kankısı kim zar ola
Ölmekiçün ya'ni bimar ola

Olur ol yaprak ki adu yazlu var
Levni saru olup olur âşikâr

Çün ecel iriŖe ol yaprak dūŖer
Mahvolup hem levhden adı gider

Hafî, Zâdü'l Meâd, 7505-7507

Mehmed Sidkî aŖağıdaki beytinde “Bir ağaçtan meydana gelmiŖ en yüce meyve biziz, dünyanın en değerli, gerçek insanı biziz.” demektedir. Ŗair insanın dünyadaki en kıymetli Ŗey olduğunu vurgularken yaratılıŖ mitlerinde anlatılan insanın bir meyve gibi ağaçtan bitmesine değinmektedir:

Bir Ŗecerden zâhir olmuŖ mîve-i a'lâ bizüz
Zübdesiyüz kâ'inâtın âdem-i ma'nâ bizüz

Mehmed Sidkî, Divan, G. 96/1

Kastamonulu Yusuf'un Muhammediye'sinde cennette gövdesi gümüşten, dalları altından, meyveleri zebercetten yaratılan bir ağaçtan bahseder:

Yaratdı hem ağaçlar cennet içre
Görür anı kim olsa tâ'at içre

Anun ba'zısının özdeklerin Hak
GümiŖden yaraduban virdi revnak

Budaklarını altundan yaratdı
YimiŖlerini zebercedden yaratdı

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 782-784

Ayrıca Ŗair bu ağacın üzerinde çeŖit çeŖit meyvelerinin bulunduğu ve bu meyvelere ulaşmak isteyenlerin zahmet çekmeyeceğini dile getirmektedir:

Bu nev'a dürlü dürlü ni'met anda
Yiyen yüz dürlü bulur lezzet anda

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 787

YimiŖlerine her kiŖi iriŖür
Ne zahmet çeker ü ne h'od düriŖür

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 789

Klasik Türk Ŗiirinde hayat ağacı ile ilgili doğrudan beyitlere rastlanmamıŖtır. Ancak bazı eserlerde yapılan ağaç tasvirlerinin hayat ağacını çağrıŖtırdıęı görölmektedir. Hayat ağacının akıl ile idrak edilemeyecek kadar büyük ve heybetli olması, gölgesinin

genişliği, üzerinde kuşlarla tasvir edilmesi, yapraklarının sayısının sınırsız olması, tüm dünyadaki her şeyin adının bu yapraklarda yazılı olması gibi özelliklerinin şairler tarafından kullanıldığı gözlenmiştir.

3.1.2. Servi Ağacı

Servi; serv ya da selvi olarak da bilinen bir ağaçtır. Yaz kış yapraklarını dökmeyen, daima yeşilliğini koruyan güzel kokulu bir ağaçtır (Parlatır, 2012: 1495). Türkçe Sözlük'te Akdeniz bölgesinde çok yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, ince, uzun bir ağaç olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998: 1949). Nimet Yıldırım, servi ağacının aslında Akkadca bir sözcük olduğunu ve Arapça'da şeceretu'l- hayye yani dirilik ağacı olarak bilindiğini ifade etmektedir (Yıldırım, 2008: 616). Servi ağacı uzun ve düzgün boylu, kökü derinlerde bulunan, meyve vermeyen, dalsız bir ağaçtır. Yaprakları mevsimlere göre değişmez hep yeşildir. Genellikle mezarlıklara dikilir (Onay, 2013: 173; Yıldırım, 2008: 616; Pala, 2015: 361).

Servi ağacının; serv-i naz, serv-i azad ve serv-i sehi olmak üzere üç türü olduğu aktarılmaktadır. Serv-i nâz, dalları etrâfına sarkan, yeni yetişen servi için; serv-i âzâd, dalları doğru bitmiş olan, baştan başa güzel olan servi için; serv-i sehî de doğru büyümüş iki dallı servi için kullanılmaktadır (Onay, 2013: 173).

Servi ağacı birçok kültürde eskiden beri değer görmüş bir ağaçtır. Bu ağaç hakkında birçok mitolojik anlatı oluşturulmuştur. Çeşitli mitolojilerde bu ağacın ruhunun konuşabildiği, en derinlerdeki kökünün bin yıllık hayatı olduğu ve insan ömrünün uzunluğunu simgelediği belirtilir (Yıldırım, 2006: 616). Genellikle mezarlıklara dikilen servi ağacı boyunun uzunluğu ve daima yeşil olmasından dolayı ebediyetin sembolü olarak bilinmektedir (Ergun, 2017: 294). Eski dönemlerden beri yokluğa meydan okuduğu ve ebedi olarak kaldığına inanıldığından gemi, heykel yapımında bu ağaçtan yararlanılmıştır. İbrani mitlerinde Hz. Nuh'un gemisini servinin bir çeşidi olan gofer ağacından inşa ettiği anlatılmaktadır (Yıldırım, 2017: 616). Nuh tufanında tufan her yeri kapladığında, sular dağları aştığında Hz. Nuh ile gemiye binenler bu yıkıcı etkiden gemi sayesinde kurtulmuştur (Pala, 2015: 361).

Doğu'da ebediyetin sembolü olan servi Batı'da ise ölümün ve hüznün sembolüdür. Yunan mitolojisinde yakışıklılığıyla bilinen Kyparissos adında bir genç, mızrak atışı yaparken çok sevdiği geyiğinin ölümüne sebep olur. Bu yaptığından dolayı duyduğu

pişmanlık onun hüzne boğulmasına neden olur. Tanrılar da onu hüznün ağacı olarak bilinen serviye dönüştürürler (Grimal, 2012: 401).

İran rivayetlerinde servi ağacını, Zerdüşt'ün cennetten getirerek ateşkedesinin kapısına diktiği anlatılmaktadır. Bu yüzden İranlıların özel simgesi olarak kutsanmıştır. İran kültüründe ser-i feryûmed ve serv-i keşmir olmak üzere iki servi türünden bahsedilir. Bu iki servi ağacını Zerdüşt cennetten getirerek dikmiştir. Bu ağaçlar çok kısa sürede büyüyerek ünlenmişlerdir (Yıldırım, 2006: 616).

Bir başka rivayete göre ise servi ağacı Hz. Âdem öldüğünde ağzına konulan tohumdan meydana gelmiştir. Rivayete göre Hz. Âdem işlediği günah sebebiyle büyük bir pişmanlık duyuyordu. Ölmeden önce tüm insanlığın ve kendisinin affedilmesini çok istiyordu. Bu sebeple oğlu Şit'i cennet bahçesine gönderir ve Hz. Şit burada Hz. Âdem'in ve tüm insanlığın affedilmesi için dua eder. Onun duasını duyan cennet bahçesinin bekçiliğini yapan melek ona iyilik ve kötülüğü bilme ağacından üç tane tohum verir. Hz. Âdem öldüğünde bu üç tohumu onun ağzına koyarak gömmesini söyler. Hz. Şit babası öldüğünde meleğin dediklerini yapar. Bir süre sonra Âdem'in mezarında üç ağaç yeşerir. Bu ağaçlar Akdeniz'de bulunan zeytin, sedir ve servi ağaçlarıdır (Ünsal, 2021: 18).

Servi, yukarıda bahsedilen özellikleri ile Türk kültüründe ve birçok kültürde oldukça öneme sahip olmuştur. Türk inancısında hayat ağacı olarak kabul gören ağaçların başında gelmektedir. Sümer mitolojisinde Dilmun adlı cennette yer alan ve tanrı Temmuz'un sembolü olan kişkannu/haşurru adlarıyla anılan hayat ağacının bir tür sedir ya da servi ağacı olduğu aktarılmaktadır (Tekin, 2020: 522). Nitekim servi ağacının özelliklerine bakıldığında hayat ağacının özelliklerini çağrıştırdığı görülmektedir. Tanrı'yı sembolize etmesi, boyunun göğes kadar yükselmesi, yaz-kış yeşilliğini koruması gibi özellikleri ile hayat ağacını çağrıştırmaktadır.

Servi ağacının bir diğer önemli özelliği ise mezarlıklara dikilmesidir. Türk kültüründe servinin mezarlıklara dikilmesinin nedeni daima yeşil olmasıdır. Daima yeşil olması ata ruhlarının cennette olduklarının bir kanıtı olarak görülmüştür. Mezarda bulunan atalarının ruhları, bu ağaç sayesinde göğes ulaşırken Tanrı'nın kutu da aşağıya, kemiklere inmektedir. Uzun boylarıyla göğes doğru yükseldiği için Türkler tarafından bir Tanrı'yı ve ebedi hayatı temsil etmiş ve kutsal görülmüştür (Ergun, 2017: 294-295). Sosyal anlamda dini bir kimlik kazanmış olması ve sevgilinin uzun boyunun

simgesi olması serviyi klasik Türk şiirinde önemli bir konuma yerleştirir (Canım, 2018: 539).

Klasik Türk şiirinde adından en çok söz edilen ağaç servi ağacıdır. Birçok özelliği ile şairlerin dikkatini çekmiştir. Şiirlerde servi ağacı daha çok sevgilinin boyu ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Servi ağacı uzunluğu, inceliği ve rüzgârdaki zarif salınımı ile sevgilinin boyunu en iyi karşılayan ağaçlardandır (Tekin, 2020: 211). Şairler duygularını ifade ederken doğa tasvirlerinden sıklıkla yararlanmışlardır. Ancak bu tasvirlerin altında şairin kullandığı sembolik dille daha derin anlamlar yatmaktadır (Tekin, 2020: 212). Derin anlamı olan doğa unsurlarından biri de birçok mitolojik anlatıya ev sahipliği yapan servi ağacı başta olmak üzere ağaçlardır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında beyitlerden alınan örnekler ile servi ağacının altında yatan derin anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Servi uzun boyuyla göğe kadar yükselen heybetli bir ağaçtır. Hiçbir ağaç onun boyuna ulaşamaz. Bu özelliği ile hayat ağacıyla benzerlik göstermektedir. Hayat ağacı da uzun boyuyla Tanrı katına yükselmektedir. Hayat ağacı, bütün ağaçlardan daha büyük, daha heybetli daha uzundur, bütün ağaçları bünyesinde barındırır (Ergun, 2017: 244). Bu da servinin hayat ağacı olarak düşünülmesini sağlamıştır. Uzunluktan bahsedilince servi klasik Türk şiirinde çoklukla sevgilinin boyu için kullanılmıştır. Sevgilinin boyu için hem benzeyen hem de benzetilen olmuştur (Pala, 2015: 400). Klasik Türk şiirinde servi ile boy ölçülebilecek hatta onun boyunu geçecek tek kişi sevgili olarak tasvir edilmiştir.

Ağazâde Örfî, sevgilinin servi boyuna kavuşmaya kimsenin elinin erişemeyeceğini çünkü onun yerinin gökyüzünün en yüksek noktasında bulunduğunu dile getirmektedir. Servi ağacı uzun boyuyla gökyüzünün en yüksek noktasına ulaşır ve başka hiçbir varlık onun uzunluğuna yetişemez. Sevgili de klasik Türk şiirinde ulaşılmaz olarak düşünüldüğünden şair sevgilinin boyu ile servinin boyu arasında benzerlik ilgisi kurmuştur:

El erişmez ey serv-kadd vaslına

Menzilin evc-i semâda çün hümâ

Ağazâde Örfî, Divan, G. 5/4

Şeyhülislam Yahya aşağıdaki beytinde “ Bahçıvan serve ulaşılmaz sanırdı ama Allah’a hamd olsun ki letafet gül bahçesinde düzgün boylu fidanım yetişti.” diyerek servin

uzun boyuna kimsenin erişemeyeceğini ama sevgilinin gelmesiyle bunun değiştiğini ifade etmektedir:

Irişilmez sanurdu bâgbân serve bi-hamdi'llâh

Letâfet gülsitânında yetişdi nahl-i mevzunum

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 246/3

Nevres-i Kadîm aşağıdaki beytinde “Yüksek servinin gölgesi çok fazla uzaklara düşer. Bu bir eski hikayedir, bağışta bulunma davasına delildir.” demektedir. Servi yüksek boylu ve heybetli bir ağaç olduğundan dolayısıyla gölgesi de uzaklara düşecektir. Bir ağacın gölgesi ne kadar büyükse himaye edeceği, lütufta bulunacağı, ferahlık vereceği kişi sayısı da artacaktır. Hayat ağacı geniş gölgelidir. Tanrıyı sembolize ettiği için gölgesi herkesi kucaklayacak kadar büyüktür (Ergun, 2017: 244). Şair de bu beytinde övdüğü kişiden bahsederken onun cömertliğini belirtmek için bu yöne atıfta bulunmuştur:

Iraklara düşer serv-i bülendin sayesi ekser

Bu bir köhne meseldir da'vi-i ihsâna hüccetdir

Nevres-i Kadîm, Divan, K. 18/92

Servi ağacı ile birlikte kullanılan unsurlardan biri de rüzgârdır. Rüzgâr şiddetli estiğinde bitkilere zarar verir. Ağaçların meyvelerini ve yapraklarını kaybetmelerine neden olur. Ancak servi ağacının meyvesi olmadığı için rüzgârdan çok etkilenmez.

Antakyalı Münîf dünyanın meyve ve yaprağından elini eteğini çektiğini ve bu yüzden de servi gibi rüzgârın kederinden kurtulduğunu dile getirmektedir. Şair dünya ile ilgili her şeyden elini eteğini çektiğini anlatmak için kendisini meyvesiz, yapraksız servi ağacına benzetmiştir:

Âzâdeyem çü serv elem-i rüzgârdan

Ber-çide damenem heves-i berg ü bârdan

Antakyalı Münîf, Divan, G. 44/1

Aynı zaman da servinin boyu nasıl ki göğse kadar ulaşılabilir uzunlukta görülüyorsa kökü de bir o kadar derinde ve sağlam olarak görülmektedir. Kökü derinde olduğu için de rüzgâr ne kadar sert eserse essin servi eğilip bükülmemekte, toprakta sağlam bir şekilde zarar görmeden uzun yıllar durmaktadır. Hayat ağacı da Tanrı'nın sembolü olduğu için kıyamete kadar yaşayacağına inanılır (Ergun, 2017: 244). Agâh Efendi

aşağıdaki beytinde servinin bu özelliklerine değinerek; kasırga gibi boş yere gezmekten hiçbir şey olmayacağını, servi gibi bir yerde durmak istediğini dile getirmiştir:

Bîhûde gezmeden ne biter gird-bâdveş

Bir yerde serv gibi karar itmek isterüz

Agâh Efendi, Divan, G. 159/4

Koca Râgıp Paşa da aşağıdaki beytinde servi ağacının uzun ömürlü oluşuna değinmektedir. Şair, bu gül bahçesinin baharını ve sonbaharını eşit görenin servi gibi ömrünün uzun olacağını dile getirmiştir:

Yeksan bilen bahâr u hazânın bu gülşenin

Mânend-i serv kâmet-i ömri dırâz olur

Koca Râgıp Paşa, Divan, G. 35/5

Servi cennette bulunduğu düşünülen bir ağaçtır. Hamâmîzâde İhsân aşağıdaki beytinde servinin bu özelliğine değinirken aynı zamanda sevgilinin her şeyden üstün olduğunu da vurgulamaktadır. Şair “Uzun boyuyla salınan (sevgiliye) her an kalbimden sevgim akar, (ancak) cennetteki servi ağacına sevgi dolu bakışım yoktur.” demektedir:

Hırâm-ı kâmete her an derûnî meylim akar

Cinânda serve nigâh-ı temâyülüm yoktur

Hamâmîzâde İhsân, Divan, G. 30/ 5

Servinin en önemli özelliklerin biri de meyve vermemesidir. Bu özelliği ile mitoloji ve efsanelerde önemli bir yer edinmiştir. Servi ağacının hayat ağacı olarak düşünülmesinde en önemli etkenlerden biri de bu özelliğidir. Türk kültüründe Tanrı’yı sembolize eden hayat ağacı meyvesiz bir ağaçtır. Bu durum Tanrı’nın vahdaniyet sıfatını temsil etmektedir. Tanrı doğmamış ve doğurmamıştır. Hayat ağacı da tanrı gibi doğurmaz, meyve vermez (Ergun, 2017: 197). Fitnat Hanım da aşağıdaki beytinde servi ağacının meyvesiz oluşuna atıfta bulunmuştur. Dünyanın gül bahçesinin özgür servisinde meyve olmayacağını dile getirmektedir. Servi meyve vermediği için özgür kabul edilmiş ve “azad serv”, “serv-i azad” kalıplarıyla şiirlerde kullanılmıştır (Yıldırım, 2006: 616):

Sipih-r-i kec atadan rastkaran behredar olmaz

Gülistan-ı cihanun serv-i azadında bar olmaz

Fitnat Hanım, Divan, G. 22/1

Râtib Ahmet aşağıdaki beytinde “ Servin kıymetini meyve vermese de biliriz. Çünkü (onun) gölgesi gönül erbabına eğlence yeridir.” demektedir:

Çün sayesi erbab-ı dile cay-ı safadur

Servün bilürüz kadrini virmezse de ger bar

Râtib Ahmet, Divan, Tahmis, 13/5

Haşmet aşağıdaki beytinde sevgilinin öpücüğünü meyve olarak tasavvur etmiştir. Kendisine öpücük vermeyen sevgili servi ağacına benzetilmiştir. Şair “ Ey kibir sahibi fidan boylu (sevgili) bize bir öpücük vermedin. Düzgün boylu servi gibi senin de meyven yok mudur?” demektedir:

Bir bûse vermedin bize ey nahl-ı nahvetim

Serv-i sehî gibi semerin yok mudur senin

Haşmet, Divan, G. 153/2

Nev’îzâde Atâyî aşağıdaki beytinde “Ey gönül minnet rüzgarıyla cahil kimseye sakın itaat etme. Sen bu bağçeye servi gibi özgür geldin.” demektedir. Şair beyitte kendi gönlüne seslenerek kimseye kendine iyilikte bulunması için boyun eğmemesini, servi gibi dünyaya her türlü bağdan kurtulmuş, hür bir şekilde geldiğini vurgulamaktadır. Şair servinin tek başına, meyvesiz olmasına vurgu yapmıştır.

Bâd-ı minnetle sakın nâ-dâna kılma serfûrû

Sen bu bâga serv-veş âzâde geldün ey gönül

Nev’îzâde Atâyî Divan, G. 137/2

Kadı Burhaneddin aşağıdaki beytinde özgür servi gibi meyvesini, yemişini bırakıp sevgilinin yoluna baş koyan kişinin ömrünün uzun olacağını dile getirmiştir. Şair hem servin meyvesiz oluşuna hem de uzun ömürlü bir ağaç oluşuna değinmiştir. Servi meyvesizdir, o yüzden ömrü uzundur. Aşıktaki servi gibi bütün yüklerinden kurtulup sadece sevgilinin yoluna baş koyarsa o da uzun ömürlü olacaktır:

Serv-i âzâd gibi her ki koyup bâr ü berin

Baş koya yâr yolına ‘ömri dirâz ola gerek

Kadı Burhaneddin, Divan, 1169/4

Türk kültürünün aksine diğer pek çok kültürde hayat ağacı, her zaman meyve yüklü bir şekilde tasvir edilmiştir (Ergun, 2017: 197). Yukarıdaki beytin aksine Ahmed-i Dâ'î'nin Cengnâme'sinde de servi ağacı meyve yüklü bir ağaç olarak tasvir edilmiştir. Dallarının meyvelerle dolu olduğu ve dünya üzerinde ne kadar meyve varsa tamamının servi ağacında bulunduğu dile getirilmiştir:

Budaklarum tolu dürlü yimişden
Nitekim dür şudan şeker kamıştan

Turunc u ayva vü nârinç ile nar
Cümeyz ü mûz hem bâdân u gül-nâr

Ahmedi Dâ'i, Cengnâme, Mes. 1084- 1085

Ne dürlü kim yimiş vardur cehânda
Kamusın istesen var idi anda

Ahmedi Dâ'i, Cengnâme, Mes. 1088

Ahmedi Dâ'i eserinde servi ağacının aslında cennette bulunan tûbâ ağacı olduğunu söyler. Servi ağacının meyve yüklü tasvir edilmesi tûbâ ağacını çağrıştırmaktadır. Gönül Tekin, aslında bu eserde bahsedilen ağacın bütün ağaçların arketipi olan ağaçların sembolü olduğunu dile getirmektedir. Bu ağaç aslında cennette bulunan hayat ağacıdır. Bu ağaçtan kesilen bir parça eserdeki çengin gövdesini oluşturmuştur (Tekin, 2007: 498). Bu yüzden de servi ağacı şaire göre meyve yüklüdür:

Eyitdi ben dahı bir serv-i âzâd
İdüm bâg-ı İremde hurrem ü şâd

Ahmedi Dâ'i, Cengnâme, Mes. 1057

Bana cennetde Tûbâ dirler idi
Dıraht-ı nahl-i zîbâ dirler idi

Ahmedi Dâ'i, Cengnâme, Mes. 1059

Hayat ağacı Allah'ın "el- Hayat" sıfatını sembolize eder. Tanrı ebedidir. Hayat ağacı da yaz kış canlı kalıp sonsuzluğu temsil etmelidir. Hayat ağacı yeşil kaldığı müddetçe dünyanın da var olacağına inanılır (Ergun, 2017: 184, 243). Servi ağacının bir diğer özelliği ise yaz-kış yeşil kalmasıdır. Bu da hayat ağacı ile önemli benzerliklerindendir. Sahnâf Rüşdî aşağıdaki beytinde "Servi gibi bir elbise ile yetinmesini bilenler yaz- kış taze ve sevinçli olur" diyerek servinin her mevsim yeşil renkte bulunmasını tek elbise

giymesi şeklinde ifade etmiş ve elindekiyle yetindiği için yaz-kış taze kaldığını dile getirmiştir:

Taze vü hurrem olur sayf u şitâ’da daima

Servâsâ eyleyen bir câme ile iktifâ’

Sahhâf Rüşdî, Divan, Beyit 25

Azmizâde Hâleti aşağıdaki beytinde “Gül bahçesinin servisinin gölgesi ırmağa düşünce, sandılar ki Hızır seccadesini suya salmıştır.” diyerek Hızır ve servi ilişkisine değinmiştir. Hızır, “yeşil, yeşilliği çok olan yer” anlamına gelmektedir. Hızır bir yere oturduğunda altında otların yeşerdiği, ayak bastığı her yerin yeşile büründüğü ifade edilmektedir (Yıldırım, 2006: 376). Servi de yeşil renkli olduğu için beyitlerde servi-Hızır ilişkisine sıklıkla yer verilmiştir. Ayrıca hayat ağacı canlıların hayat kaynağıdır. Dibinde bulunan su ile insanlara ölümsüzlük verir. Hayat ağacı kültü de İslamiyet’in kabulünden sonra Hızır’ın kimliğinde kişileşmiştir. Çünkü Hızır hayat ağacının dibindeki sudan içerek ölümsüzlük elde etmiştir (Ergun, 2017: 222):

Sandılar Hızır salupdur suya seccâdesini

Cûybâra düşicek sâye-i serv-i gül-zâr

Azmizâde Hâleti, Divan, G. 139/4

Servi daha çok mezarlıklarda bulunur. Çeşitli kültürlerde mezarın başına dikilen ağacın ölü için bağışlanma vesilesi olacağı inancı yaygındır. Servi ağacı bütün yıl boyunca yeşil kaldığı, yapraklarını hiç dökmediği için özellikle tercih edilir (Yeniterzi, 1999: 98). Ayrıca Türk inanışında servinin daima yeşil olması, ata ruhlarının cennette olduğunun kanıtı olarak görülmektedir. Ataların ruhları bu ağaç sayesinde göğe ulaşırken Tanrı’nın kutu da aşağıya, kemiklere inmektedir (Ergun, 2017:294; Özerden, 2015:6).

Antakyalı Münîf şu beytinde servi-mezar ilişkisine değinmiştir. Vefat eden Arapzâde için oğlu tarafından mezarı başına servi dikilmesini, ölen kişinin yerine dikilmiş bir servi olarak düşünmüştür:

Bağ-ı âlemde Arap-zâde efendi merhûm

Gerçi oğlın yirine serv-i sehîves dikdi

Antakyalı Münîf, Divan, T. 19/1

Emrî aşağıdaki beytinde servi- mezar ilişkisine “Bedenim üstünde elif ile kanlı yarımı gören, bu mezar servi ve lâle ile süslenmiş, dedi. “ diyerek değinmiştir:

Cismüm üstünde elifle dâg-ı hûnînüm gören

Didi serv ü lâle ile zeyn olmuş bu mezâr

Emrî, Divan, G. 90/1

Emrî bir diğer beytinde ise Leylâ ile Mecnûn hikâyesine telmihte bulunarak servi- mezar ilişkisine değinmektedir. Şair “Leylâ’nın mezarındaki uzun servi dik başlı olsa da rüzgâr onu Mecnûn’un mezarından yana hareket ettirmiş. “ demektedir:

Ser-keş olsa merkad-i Leylîdeki serv-i bülend

Bâd anı tahrîk idermiş kabır-i Mecnûndan yana

Emrî, Divan, G.17/3

Hecrî aşağıdaki beytinde serviden yapılmış bir tabut istemektedir. Çünkü servi ağacı tıpkı hayat ağacı gibi yokluğa meydan okur, kalıcılığı temsil eder:

‘Ârız u kaddün hevâsıyla düşüp cânlar verür

Servden tâbût umar gülden kefen ister gönül

Hecrî, Divan, G. 94/3

Ahmedi Dâ’i serviyi anlatırken ayağının dibinde su ile tasvir eder. Servi ağacının klasik Türk şiirindeki kullanımlarından biri de su ile olan ilişkisidir. Servi, su kenarlarında yetişen ve suyu seven bir ağaçtır. Servinin dibinden ırmaklar akar. Genellikle servinin dibi için şiirlerde ayak ya da etek sözcüğü kullanılır (Pala, 2015: 401). Hayat ağacı da dibinde su ile tasvir edilmektedir. Dibinde bulunan su ile canlılara hayat verir, hastaları iyileştirir. Suyundan içen kişileri ölümsüzleştirir (Ergun, 2017: 222):

Münakkaşdur hayâlüm cân içinde

Ayagum çeşme-i hayvân içinde

Ahmedî Dâ’i, Çengnâme, Mes. 1068

Ahmedî aşağıdaki beytinde servi ağacının su nerede ise orada yetiştiğini dile getirmiştir:

Gözlerümdedür hayâli kaddünün

Serv orada biter kim ola âb

Ahmedî, Divan, G. 55/10

Eğirdirli Şeyhî de aşağıdaki beytinde servilerin çoğunlukla çeşmesi bol olan yere dikildiğini dile getirmektedir:

Karşımda vaqt-i girye dilber dinlese tan mı
Servi dikerler ekser bir çeşmesâra karşı

Eğirdirli Şeyhî, Divan, G. 134/ 2

Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beytinde “Gül bahçesinin etrafında nehirler durmadan dolaşır, meğer bir servin ayağına yüz sürmek ister.” diyerek su-servi ilişkisine yer vermiştir:

Meger ayagina yüz sürmek umar bir servün
Tolanur gülşenün etrâfını turmaz enhâr

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 52/2

Haşmet aşağıdaki beytinde “(Sevgilinin) Uzun boyunu âşıkların gözyaşı yükseltir. Servin büyümesi, gelişmesi nehirsiz olamaz.” demektedir:

Bâlâ kadânı girye-i uşşâk eder bülend
Neşv ü nemâ-yı serv olamaz cûybârsız

Haşmet, Divanı, G. 98/4

Servi ağacına özellikle kumru (fâhte) olmak üzere çeşitli kuşlar konar. Servi ağacı yüksek boylu bir ağaç olduğundan fâhte avcılardan, yırtıcı kuşlardan korunmak için bu ağaca konar. Türk mitolojisine göre hayat ağacının tepesinde daima Tanrı'nın gücünü sembolize eden iki başlı kartal ya da iki kartal tasvir edilmektedir (Ergun, 2017: 200). Hayat ağacı olarak düşünülen servi ağacının tepesinde de bir kuş ile anılması ikisi arasındaki paralelliği göstermektedir. Ayrıca servi ağacının bulunduğu yerde yılanların da olacağına inanılmaktadır. (Onay, 2013: 173; Yıldırım, 2006: 616). Çeşitli mitolojilerde, efsanelerde ve masallardaki bazı anlatılarda zor durumda bulunan insanlara yardım etmek için Tanrı tarafından görevlendirilen kuş, görevini yerine getirirken yavruları ağacın dibinde bekleyen yılanlar tarafından yenmektedir. Tanrı tarafından kendisine kut verilmiş kahraman yer altına inerek kartalın yavrularını kurtarır. Kartal da bu kahramana borcunu ödemek için, kahramanı üzerine alarak yeryüzüne çıkarır (Ergun, 2017: 200-201). Servi- yılan- kuş ilişkisi, hayat ağacındaki

ağaç- kuş- yılan ilişkisi paralelliği ikisi arasındaki benzerliği vermesi bakımından önemlidir.

Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beytinde “ Bahçenin servisinin başında korkarım bir kavga kopar. Seher vakti gül bahçesi içinde kuşların gürültüsü neydi?” diyerek kuşların servi ağacının üstünde yuva yapmasına değinmektedir:

Serv-i bâgun korkarım başında bir gavgâ kopar
Gülşen içre neydi mürgânun sehergeh gulguli

Şeyhülislam Yahyâ, Divanı, G. 419/4

Eğirdirli Şeyhî aşağıdaki beytinde “Sabahları servin üzerindeki hoş nağmeli kuşları görünce sanki Hz. Bilal sabah namazından önceki duasını okuyarak minare üzerine çıktı.” demektedir. Servi ağacının boyunun ince ve uzun olma özelliği, minareyle benzerlik ilişkisinin kurulmasını sağlamıştır. Beyitte servi ağacı minareye benzetilirken üstündeki kuşlar da Hz. Bilâl’a benzetilmiştir:

Seherî murg-ı hôş-elhânı görün serv üzre
Sanki temcîd ederek çıkdı menâr üzre Bilâl

Eğirdirli Şeyhî, Divan, K. 8/5

Servi ile ilgili en çok sözü edilen kuşlardan biri fahtedir. Fahte; üveyik kuşu, yabani güvercin, kumru olarak da bilinmektedir. Endamı güzel, sesi hoş bir kuştur. Bülbülün güle, pervanenin ışığa gösterdiği ilgiyi fahtenin de servi ağacına gösterdiği aktarılmaktadır (Onay, 2013: 173; Pala, 2015: 146).

Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beytinde “Bir senin gibi başı yükseklerde bulunan servi bulunmaz. Bir ben gibi uçan fahte ele girmez.” demektedir. Fahte tehlikelerden korunmak için yüksek boylu ağaç olan serviye konar. Bu nedenle ele ele geçirilmesi zor bir kuştur. Beyitte şair sevgiliyi servi ağacına benzetirken kendini de fahteye benzetir.

Bir sencileyin serv-i ser efrâz bulunmaz
Bir bencileyin fâhte pervâz ele girmez

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 152/2

Sehâbî aşağıdaki beytinde fahtenin ne kadar eziyet çekse de serviye terk etmeyeceğini dile getirmiştir:

Bâgbân-ı dehrden her dem çeker bin dürlü cevır

Fâhte serv-i sehî reftârını terk eylemez

Sehâbî, Divan, G. 153/2

Fahte ötüşü bakımından bülbül ile benzerlik gösterir. Sabah erken saatlerde bülbül güle fahte (kumru) serviye seslenmek için ötmeye başlar (Uysal, 2021: 200). Abbas Vesim, aşağıdaki beytinde teşbih sanatını kullanarak servi-kumru ilişkisine değinmektedir. Şair bir uzun boylu serviye gönlünü kaptırdığını söyleyerek kumru gibi çılgılık atmaya başlasa buna şaşılması gerektiğini dile getirmektedir. Şair kendisini kumruya sevgiliyi de serviye benzetmiştir:

Mâ'il oldum yine bir serv-i sehî-bâlâya

Başlar isem n'ola kumrî gibi vâveylâya

Abbas Vesim, Divan, G. 234/1

İzzet Alî Paşa da teşbih sanatını kullanarak servi- kumru ilişkisine yer vermiştir: aşağıdaki beytinde kumrunun sesindeki binlerce feryadın boşuna sanılmamasını, hepsinin kavgalarının o servi boylu için olduğunu söylemektedir:

Sanma feryâd-ı hezârı savt-ı kumrî bî abes

Cümlenin gavgâları ol serv kâmet üzredir

İzzet Alî Paşa, Divan, G. 16/4

Sünbülzâde Vehbî aşağıdaki beytinde âşıkları kumruya benzeterek, kumruların servi ağacına konmasını sevgililerin âşıklara saygı göstermesi için olduğunu dile getirmiştir:

Etsin deyü her hoş hırâm uşşâka böyle ihtirâm

Baş üzre göstermiş makâm kumrîlere serv-i revân

Sünbülzade Vehbi, Divan, K. 26/10

Doğu ve Batı edebiyatlarında özellikle klasik Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan servi ağacı hem fiziksel yapısı gereği hem de taşıdığı mitolojik özellikleri ile şiirlerde sıklıkla söz konusu edildiği gözlenmiştir. Uzun boyuyla, heybetli yapısıyla kimi zaman sevgiliye benzetilmiş kimi zaman da sevgili serviden üstün görülmüştür. Servi birçok özelliği ile geniş bir mitolojik anlatıya sahiptir. Birçok mitolojide bulunan kutsal hayat ağacı sembolü milâttan sonra farklı imge ve motiflerini koruyarak varlığını sürdürmüştür. Klasik Türk edebiyatında servi-su-bahçe-sevgili motifi ile varlığını sürdüren bu mitolojik sembol dünyevi gerçekliğe ait bir görüntüye bürünmüştür (Tekin, 2020: 232-233). İçinden ırmaklar akan bir bahçe ve daima yeşil

kalan bir ağaç(servi) motifi bahçenin sahibi (sevgili) ile birleştğinde hayal edilebilecek en güzel dünyayı yani cenneti karşılamaktadır (Tekin, 2020: 225). Bu nedenledir ki servi ağacı hayat ağacı olarak düşünülen ağaçların başında gelmektedir. Ayrıca servi ağacının meyve vermemesi, yaz kış yeşil kalması, rüzgârdan etkilenmemesi, üzerinde kuşlarla tasavvur edilmesi gibi çeşitli özelliklerinden dolayı da Türk düşüncesinde hayat ağacı olarak anılarak kutsal ağaçlardan sayılmıştır. Şairlerde bu geniş mitolojik anlatıya sahip serviden sıklıkla yararlanmayı ihmal etmemiştir. Şairler servinin uzun boyuna, heybetli yapısına, meyve vermemesine, yaz-kış yeşil kalmasına, üzerindeki kuşlara, mezarlıklara dikilmesine sık sık atıfta bulunmuşlardır.

3.1.3. Sidretü'l- Müntehâ

Sözlükte “Arabistan kirazı” anlamındaki Nebk ağacı olarak da bilinen sidre ile “bir şeyin sonu, artık ötesine varılması mümkün olmayan yeri” anlamındaki müntehâ kelimesinden oluşan sidretü'l-müntehâ tamlaması “son noktada bulunan, ötesine varılması mümkün olmayan sidre (ağaç)” anlamına gelmektedir (Parlatır, 2012: 1185-1509).

Sidretü'l-müntehâ tamlaması ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi görüşe göre bir makam, bir yer adı olarak geçerken kimi görüşe göre bir çeşit ağaçtır. Bazı görüşlerde sidretü'l-müntehâ “hayret-i küsvâ” yani aklın şaştığı, bundan daha şiddetli bir hayretin tasavvur edilemeyeceği, insanın son derece hayrete düştüğü bir makam olarak nitelendirilmiştir (Karaoğlu, 2017: 577).

İslami inançta ise sidretü'l- müntehâ göğün yedinci katı ile arş arasında bulunduğu inanılan ve Hz. Muhammed'in miraç gecesinde yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu bir ağaçtır. Kökleri cennette, dalları ise arşın altındadır. Hemen yanı başında da cennetin bulunduğu rivayet edilir (Canım, 2021: 541; Ergun, 2017: 115; Uludağ, 2009: 151).

15. yüzyılda Rükneddîn Ahmed tarafından tercüme edilip Çelebi Mehmet'e sunulan Acâibü'l-mahlûkât'ta Sidre'den şu şekilde bahsedilmektedir:

“Sidre, bir ağaçdur ki anun ‘azametini kimse bilmez Allah'dan gayrı. Peygâmbar ‘aleyhi's-selâm eyitdi ki; “Ol ağacı ben gördüm. Her bir yaprağı şol kadardur ki dünyayı örter. Dahı uçmakların her bir köşkinün içinde anun bir butağı vardır...Sidre'den yire degin üç yüz bin yıllık yoldur.” (Sarıkaya, 2010: 58).

Gökyüzüne çıkanların ancak sidre'ye kadar çıkabileceği, ondan ötesinin Allah'ın zât âlemi olduğu rivayet edilmektedir (Pala, 2015: 404). Burası, Hz. Muhammed'in dışında büyük meleklerin ve peygamberlerin ötesine geçemediği, yaratılmışların ilminin ulaşabileceği son nokta olarak kabul edilir (Uludağ, 2009: 151-152). Sidre'den ötesi Allah'ın gözle görülemeyen mânevî âlemdir (Ergun, 2015: 116). Sidre'nin ötesinde hangi makamların ve nelerin olduğunu Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinemez (Yıldırım, 2008: 621).

Kur'ân-ı Kerîm'de sidr şeklinde iki yerde geçmektedir. Bu ayetlerde sidre ağaç anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayetlerden birinde bu ağacın Allah'tan yüz çevirenler için yapılan bir ağaç olduğu şeklinde geçerken bir başka ayette ahiret mutluluğuna erenlerin dikensiz sidir ağaçları altında olduğu dile getirilmektedir (Sebe' 34/16; Vâkıa 56/27-34). Bu ağacın iki çeşidinin olduğu bilinmektedir. Biri meyvesi hoş ve yapraklarıyla da yıkanılan büstânî yani bahçeye mahsus olandır. Diğer meyvesi tatsız ve berri yani toprağa mahsus olandır (Uzun, 2011: 136). Bu görüşlerden hareketle ilk ayette geçen Allah'tan yüz çevirenler için bahsedilen, sidre ağacının toprağa mahsus olan türünden; diğer ayette geçen sidre ağacının da bahçeye mahsus olan türünden olduğu ifade edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de sidretü'l-müntehâ şekli ile bir yerde geçmektedir. Necm suresinde Sidretü'l- müntehâdan şu şekilde bahsedilmektedir:

“ Battığı zaman yıldız andolsun ki, arkadaşınız (Hz. Muhammed) haktan sapmadı ve azmadı. O nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrâîl) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu. Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğünüz şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrâîl'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında. Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı.” (Necm Suresi 53/1-16).

Ayetlere ve ayetler hakkındaki rivayetlere bakıldığında sidretü'l müntehânın Hz. Muhammed'in miraç yolculuğu sırasında Cebrâîl ile beraber uğradığı duraklardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Miraç, Hz. Muhammed'in Mescid-i Aksa'dan sidretü'l-müntehâya dek olan yolculuğudur. Cebrâîl, Hz. Muhammed'i kanatlarına ya da başka bir rivayete göre Burak adında bir ata bindirerek göğe çıkarmıştır. Yedinci kata

çıktıklarında sidretü'l- müntehâya varırlar. Cebrâîl için Sidretü'l- müntehânın son durak olduğu konusunda rivayetler bulunmaktadır. Cebrâîl'in "eğer bir parmak kadar dahi yaklaşırsam yanarım" diyerek kendisi için buranın sınır olduğunu söylediği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed, Cebrâîl'i orada bırakarak yolculuğuna devam eder. En son olarak Arş'a varır. Burada Hz. Muhammed'in kalp gözüyle ya da beden gözüyle Allah'ı gördüğü ve kendisine vahiy geldiği aktarılmaktadır (Pala, 2015: 322).

Cebrâîl'in sidretü'l- müntehâda yaşadığı rivayet edilmektedir (Pala, 2015: 84).

Acayibü'l- mâhlûkat'ta Cebrâîl şu şekilde geçmektedir:

"Ammâ Cebrâîl-i Emîn ki ana vâliyyü'l-enbiyâ dirler. Zîrâ ki peygâmbarlara vahyi bu getürdi. Bunların düşmenlerini bu kahr iderdi. Dahı ana ruhu'l-kudüs dirler; anun-çun her yirde ki anun kohusu irişse, hayât ve dirlik bulur. Dahı anun yiri sidretü'l-müntehâdur." (Sarıkaya, 2010: 58).

Sidretü'l-müntehâya bu ismin verilış sebebi konusunda çeşitli görüşler vardır. Cennetin son noktasında bulunması, aşağıdan yükselen ve yukarıdan inen şeylerin orada sonuçlandırılması, yaratılmışlara özgü bütün bilgilerin orada son bulması, ötesinin Allah'tan başkası için gayb âlemi olması gibi görüşler bunlardan bazılarıdır (Uludağ, 2009: 151).

Sidretü'l-müntehâ Türk inanışında hayat ağacı olarak kabul gören ağaçların başında gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Âdem ile Hz. Havva yaratıldıktan sonra cennete yerleştirilir. Cennetteki tüm nimetlerden yararlanmaları ancak sadece bir ağaca yaklaşmamaları emredilir. Ancak Hz. Âdem ile Hz. Havva şeytana uyarak bu yasağı çiğner ve cennetten yeryüzüne indirilerek cezalandırılırlar (A'râf 7/19-23). Bu ağacın ismi Kur'ân'da anılmamaktadır. Ancak Eski Ahit'te hayat ağacı olarak geçmektedir (Ağaç, Sakarya, 2015: 8). Sidretü'l- müntehânın Hz. Âdem'in cennette yasaklanan ağaçtan yediği meyve ve hayat ağacı olduğu konusunda görüşler bulunmaktadır (And, 2007: 35). Hayat ağacının üç kozmik âlem arasındaki bağ olması ile Sidre'nin maddi âlem ile ilâhî âlemin sınırında tasvir edilmesi ikisi arasındaki paralelliği göstermesi bakımından önemlidir (Ateş, 2012: 62).

Sidre'nin hayat ağacı olarak nitelendirilmesinin bir diğer nedeni de uzunluğudur. Hayat ağacı dünyanın en büyük ağacıdır. Bütün âlemi birbirine bağlar. Kökleriyle cehennemi, gövdesiyle yeryüzünü, dallarıyla cenneti kapsar (Ateş, 2012: 18). İnanışa göre sidretü'l müntehâ da son derece büyük bir ağaçtır. Yaprakları fil kulağına benzer,

oldukça iri ve çoktur (Yıldırım, 2008: 621). Rivayete göre Hz. Muhammed, sidretü'l-müntehâyı "Yaprakları fil kulakları kadar, meyveleri ise testiler kadar büyüktür; gölgesinde yüz süvari gölgelenebilir ya da yüz yıl boyunca gidilse de gölgesi bitirilemez ." şeklinde tasvir edilmektedir.

Sidretü'l-müntehânın altından akan sularla tasvir edilmesi de hayat ağacı olarak düşünülmesini sağlamıştır. Hayat ağacı iki nehir arasına kutsal kabul edilen ya bir tepe ya da bir dağ üzerine dikilir (Ateş, 2012: 18). Sidrenin altından da ikisi gizli, ikisi açıkta saf ve berrak dört nehir aktığı anlatılmaktadır. Rivayete göre Hz. Muhammed'in bu nehirlerin ne olduğunu Cebrâîl'den sorduğu ve batın olanların cennete dökülen iki nehir, zahir olanların ise Nil ve Fırat ya da diğer bir rivayete göre Seyhan ve Ceyhan olduğu cevabını aldığı dile getirilmektedir (Uzun, 2011: 138).

Ayrıca Türk inanışında sidretü'l-müntehânın her yaprağında bir kişinin adının yazılı olduğu rivayet edilmektedir. Ramazan'ın on beşinde ağaç sarsılır, bu sarsıntıda yere düşen yapraklarda kimlerin adı yazılıysa bu kişilerin o yıl öleceğine inanılır. Ayrıca ölen birinin yaprağı düşerken asılı başka bir yaprağa değerse o insanın kulaklarının çınlayacağına inanılır (Ateş, 2018: 23; And, 2007: 35-36). Hayat ağacının yapraklarından her biri de bir insanla özdeşleştirilerek insanların kaderini belirlediği ifade edilmektedir. Bu da yine hayat ağacı ve sidretü'l-müntehâ benzerliğini göstermektedir.

Hem dini inanışlar da hem de mitolojiler de büyük öneme sahip olan sidre şairlerin de ilgisini çekmiştir. Şiirlerde çeşitli yönleriyle yer edinmiştir. Sidre şiirlerde kimi zaman anlatılarda bahsedilen özellikleriyle kimi zaman da benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Sünbülzâde Vehbî aşağıdaki beytinde sidre ağacının gökyüzünde kıymetinin yüksek olduğunu dile getirmiştir:

Nihâl-i bahtı olsun nüh-çemende serv-i bâlâser

Dıraht-ı Sidre'nin tâ âsumânda kadri a'lâdır

Sünbülzade Vehbi, Divan, K. 29/77

Bursalı Levhî aşağıdaki beytinde “ Allah'ın Resûlü, yine Allah'ın kudretinin gücü ve emri ile sidre makamına erişti. Allah ne yücedir ne şerefli dir.” demektedir:

Resûl-ı Hakk yine bâ emr ü hükm-i kudret-i Bârî

Makâm-ı sidreye irdi TeâlâAllâh ne izzetdür

Bursalı Levhî, Divan, K. 1/83

Ahmedî'nin Mevlid'in'de Hz. Muhammed'in altıncı kat göğü geçtikten sonra Sidre'ye vardığı dile getirilmiştir:

Çün anı altıncıya irürdi yol

Anda dahı bir firişteh gördi ol

Ahmedî, Divan, Mevlit, 478

Oradan dahı gidip ol muktedâ

Sidre'ye irdi kim oldı müntehâ

Ahmedî, Divan, Mevlit, 482

Halil Nûrî aşağıdaki kasidesinde Hz. Muhammed'in yedinci kat gökyüzüne vardığında orada beyt-i ma'mûrun içerisinde Cebrâîl ile karşılaştığını dile getirmektedir. Beyt-i ma'mûr, Kâbe'ye benzeyen ve meleklerin kıblesi olan yerdir. Oraya hiçbir şeyin ve kimsenin giremeyeceği rivayet edilmektedir. Hz. Âdem ile birlikte bugünkü Kâbe'nin bulunduğu yere indirilmiş ancak Nuh tufanından sonra yedinci kat gökyüzüne çekilmiştir. Oraya hiç kimsenin giremeyeceği rivayet edilmektedir (Pala, 2015:71). Şair, Cebrâîl ile Hz. Muhammed'in beyt-i ma'mûru geçerek sidreye vardıklarını ancak Cebrâîl'in sidrenin ötesine geçemeyip orada kaldığını dile getirmektedir:

Varınca âsümân-ı hefte nâgeh Halîlullâh

Görüb çok 'arz-ı hullet eyledi ol Sâhib-i 'irfânı

Yine ol âsümân içre varılub Beyt-i Ma'mûra

Cenâb-ı Cebre'îl ile görüldi cum'a erkânı

Varub andan da toğrı Sidreye 'azm itdiler ammâ

O mevki'den öte 'azm itmedi ol Peyk-i Rabbânî

Halil Nûrî, Divan, K. 2/36-38

Halil Nûrî aşağıdaki beytinde Hz. Muhammed'in refref ile tekrar Sidre'ye döndüğünü ve Cebrâîl'in de onu karşıladığını dile getirmiştir:

Yine refref ile avd eyleyüb ta Sidreye geldi

Görince itdi istikbâl Cibril ol Cihân-bânı

Tâvûs-ı sidre olarak da anılan Cebrâîl sidrede oturmaktadır (Pala, 2015: 84). Necm suresinde de Hz. Muhammed'in Cebrâîl'i sidrenin yanında gördüğü dile getirilmiştir. Bu açıdan sidrenin Cebrâîl'in makamı olması yönüyle de şiirlerde kullanıldığı görülmektedir. Abbas Vesim aşağıdaki beytinde “ Cebrâîl ve melekler gökyüzünde bulunan sidrede mutlu bir şekilde gezerken senin yüceliğin karşısında soldular.” demektedir:

Der-zemîn-bûs celâlet Cibrîl ü Kudsiyân

Geşteend der sidre vü der âsümânâ kâmyâb

Abbas Vesim, Divan, K. 8/2

Sidre Allah'ın huzuruna varan yol üzerinde bir sınır kapısı gibidir. Cebrâîl'in sidreden ötesi için “Lev denevtü ünümületen leharaktü”(buradan bir parmak daha ileri geçersen yanarım) dediği rivayet edilmektedir (Uzun, 2009: 152). Ahmedî aşağıdaki beytinde buna atıfta bulunurken aynı zamanda diğer beyitlerinde oranın nasıl bir yer olduğuna dair bilgiler vermektedir. Akıl ile duygunun, anlayış ile düşüncenin orada şaşkınlık içinde olduğu, orada ne zaman ne mekân ne gün ne gece ne üst ne alt ne uğursuzluk ne uğur bulunmamaktadır:

Oradan bir yire iletirdi anı Celîl

“Lev denevtü” didi kaldı Cebrâîl

Akl-ıla hiss orada hayrân-ıdı

Fehm ü vehm ü fikr ser gerdân-ıdı

Ne cihet var-ıdı anda ne mekân

Hem ne hayyiz var-ıdı vü ne zamân

Yog-ıdı anda kurb u bu'd u kabl u ba'd

Yevm ü leyl ü fevk u taht u nahs ü sa'd

Ahmedî, Divan, Mevlid, 489-492

Bursalı Levhî de aşağıdaki beytinde Cebrâîl'in sidreden öteye geçemediğini, orada kaldığını dile getirmiştir. Şair “ Sidre makamında Cebrâîl kaldı, itibâr etti. Allah'ın takdiri böyle bana layık olan budur, dedi.” demektedir:

Makâm-ı sidrede Cibrîl kaldı itibâr itdi
Didi makdûr olan bendende bu denlû liyâkâtüdür

Bursalı Levhî, Divan, K. 1/47

Seyyîd Mehmed Efendi de aşağıdaki beytinde sidrenin Cebrâîl için ayrılık yeri olduğunu dile getirmiştir:

O leyle hâs olındı kurbet-i hem-râhi-i cânân
O şeb Cibrile oldı cây-ı hicrân Sidre-i vâlâ

Seyyîd Mehmed Efendi, Divan, K. 1/27

Seyyid Nakip-zâde aşağıdaki beytinde “Ey asil bahçenin gülü, Sidre’den geçerek “ev edna” yakınlarına eriştin hem de kavuşma hazinesine ulaştın.” demektedir. Bu beytinde Hz. Muhammed’in Sidre’yi geçerek Allah ile görüşmesine değinir. “Ev edna” kelimesi; Miraç gecesinde Hz. Muhammed’in Allah’a olan yakınlığını ifade etmek için kullanılır (Pala, 2015: 143). O gece Allah ile Hz. Muhammed arası mesafe iki yay aralığından daha azdır. Hz. Muhammed burada Allah’ı görerek (bu görme, kalp gözü ile görmek olarak da ifade edilmektedir) birtakım vahiyler aldığı anlatılır (Pala, 2015: 322)

Sidreden geçdün irişdün kurb-i “Ev ednâ” ya hem
Vâsıl oldun genc-i vasla ey gül-i bâğ-ı asîl

Seyyid Nakip-zâde, Divan, K. 2/15

Sidre ulaşılabilecek son yer olduğu ve çeşitli üstün özelliklerinden ötürü benzetme unsuru olarak şiirlerde sık sık kullanılmıştır. Çünkü sidre tüm özellikleriyle en üstü simgeler. Onun boyu en uzun, onun heybeti en çok, onun gölgesi en fazladır. Bu yönleriyle hayat ağacıyla benzerlik göstermektedir. Bu yüzden şair tarafından övülen kişilerin yüceliğini, erişilmezliğini aktarmak için kullanılmıştır. Nedîm aşağıda beytinde rûzgârın soğuk elinden Allah’ın bizleri güvende tutması ve sidre ağacı gibi doğudan batıya devamlı şekilde dünyayı gölgelendirmesi temennisinde bulunmaktadır:

Rûzgârın dest-i berdinden emîn etsin Hudâ
Sidreâsâ şark u garba dâ’im olsun sâyeveer

Nedîm, Divan, K. 40/7

Zâtî beddua niteliği gösteren aşağıdaki beytinde sidrenin uzunluğuna değinmiştir. Şair “Allah seni kötülük gül bahçesi içinde yerleştirip ömür fidanını sidre gibi uzatsın.” demektedir:

Hudâ kılup seni gülzâr-ı şer‘ içinde mukîm

Nihâl-i ‘ömrünü Sidre misâl ide tatvîl

Zâtî, Divan, G. 82/421

Sünbülzâde Vehbî ise aşağıdaki beytinde “Kalem, yaratılışının gül bahçesinde sanki sidre ağacıdır ki sonsuzluk yuvasının cenneti üzerine gölgesini salmış.” demektedir. Şair kendi şairliğinin büyüklüğünü methederken sidreyi benzetme unsuru olarak kullanmıştır:

Nihâl-i Sidre'dir gülzâr-ı tab'ımda kalem gûyâ

Ki salmış sâyesin Firdevsi-yi huld âşiyân üzre

Sünbülzâde Vehbî, Divan, K. 15/60

Âhi aşağıdaki beytinde sidre ve serviyi karşılaştırmıştır. Sidre ve servi özellikle uzun boylarıyla bilinen ağaçlardır. O kadar uzundurlar ki hiçbir ağaç onlarla boy ölçüşemez. Şair bu beytinde sidrenin serviden daha üstün olduğunu dile getirmiştir. Çünkü sidre en üst noktada bulunmaktadır. Beyitte sevgilinin boyu sidreye benzetilmiştir. Sevgili sidre gibi uzun boyunun gölgesini saldığından beri servi cennette salınmaya güç bulamaz:

Sidre gibi Müntehâ- kaddi salaldan sâyesin

Ravzada salınmağa serv-i sehînün cânı yok

Âhî, Divan, G. 47/2

Hayat ağacı anlatılarında ağaçlar üzerinde kuşlarla tasvir edilmektedir. Emrî de aşağıdaki beytinde “Gönül boyun ve saçın için yakıcı ah eylesin, sidreye ateş düşsün, tavusunu kebab eylesin.” diyerek sidre-kuş ikilisine atıfta bulunmuştur:

Kadd ü zülfünçün gönül çün âh-ı sûzân eyleye

Sidreye od düşe tâvusını biryân eyleye

Emrî, Divan, G. 384/1

Kastamonulu Yûsuf aşağıdaki beytinde bütün cennetin ırmaklarının sidrenin dibinden çıktığını dile getirmektedir:

Cemî'-i cennetün ırmakları hep

Çıkar anun dibinden hep müretteb

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 930

Sidretü'l-müntehânın şiirlerde genellikle dini kaynaklarda geçen bilgiler ekseninde söz konusu edildiği görülmüştür. Sıklıkla Hz. Muhammed'in miracıyla birlikte anıldığı gözlenmiştir. Hz. Cebrâil'i makamı olması yönüyle de söz konusu edilmiştir. Sidrenin gökyüzünde bulunduğu ve değerli bir ağaç oluşuna da değinen şairler aynı zamanda büyüklüğü ve heybetinden dolayı övgü unsuru olarak da kullanmışlardır. Şairler kendilerini ya da bir başkasını överken sidreden yararlanmışlardır. Sidrenin büyüklüğü, gölgesiyle doğu ve batıyı kaplaması, altında sularla, üstünde kuşlarla tasvir edilmesi, cennette bulunması gibi özellikleri bize hayat ağacını çağrıştırmaktadır. Ayrıca gökyüzünün en üst katında yer alması ve maddi âlem ile ilâhî âlemin sınırında yer alması bu benzerliği pekiştirmektedir. Şairlerin de bu özellikleri ile sidreyi şiirlerinde kullandıkları tespit edilmiştir.

3.1.4. Tûbâ Ağacı

Tûbâ kökü gökte, dalları aşağıda bulunan cennet ağacı olarak tanımlanmaktadır (Parlatır, 2012: 1731). Tûbâ sözcüğü Arapça "güzellik, şirinlik mutluluk" gibi anlamı olan tyb kökünden türemiştir (Parlatır, 1731: 2012). Ayrıca bunların yanında Habeş veya Hint dillerinde tûbâ sözcüğü cennetin ismi olarak da geçmektedir (Erbaş, 2012: 317).

Tûbâ ağacının İslam inancında önemi büyüktür. İslam kültüründe tûbâ ve çevresinde yer alan diğer unsurlarla zenginleşip çeşitlenen bilgiler miraç âyetlerinin yorumu ve hadislerdeki bilgilerle sınırlı kalmamış, İsrâiliyat'a kadar uzanan değişik kaynaklardan gelen verilerle karışarak çeşitlenmiştir (Uzun, 2012: 317).

Tûbâ ağacının gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt renklerindedir (Pala,2015: 459). Yaprığı ve olgunlaşmamış meyvesi yeşil, çiçeği sarı, dalları kadifedir; reçinesi zencefil ve bal gibidir (Erbaş, 2012: 3017). Tûbâ meyvesinden yenilen, çiçeğinden elbise yapılan, gölgesinde dinlenen, cennette bulunanların pek çok ihtiyacını gideren bir ağaçtır. Bu bakımdan tûbâ ağacı cennette bulunan insanlar için mutluluk ve huzuru sembolize etmektedir (Erbaş, 2012: 317). Bahattin Ögel, hayat ve insanlar için her türlü iyi talihin bu ağaçtan geldiğini aktarmaktadır (Ögel, 2010: 95).

Rivayete göre Şam'da bulunan ceviz ağacı dışında hiçbir ağaç ona benzemez. Oldukça büyük olup bütün cenneti gölgeleyen ilâhî bir ağaçtır (Pala, 2015: 459; Erbaş, 2012: 317). İnanişâ göre gölgesi o kadar uzundur ki süratli bir ata binen süvari yüzyıl gitse de onun gölgesini bitiremez. Gövdesinin büyüklüğünü soran bir adama Hz. Muhammed'in "Ailene üç yaşını doldurmuş bir deve yola çıkıp yaşlılık sebebiyle köprücük kemiği kırılıncaya kadar yürüse yine de onun çevresini dolaşmış olamaz" cevabını verdiği rivayet edilmektedir (Erbaş, 2017: 317).

Tûbâ ağacının kökünün Hz. Muhammed'in ya da Hz. Ali'nin sarayında olacağı ve cennetlik insanların köşklerinin üzerine ondan birer dal sarkacağı rivayet edilmektedir. Farklı kokular ve değişik tatlarda meyveleri bulunmaktadır. Cennette bulunan insanlar bu meyvelerden yemek istediklerinde dalları o kişiye doğru yaklaşacak ve böylelikle rahatlıkla meyveleri alınıp yenilecektir (Yıldırım, 2006: 687). İnsân suresinde geçen "cennetin meyveleri (kolayca alınacak şekilde) yakınlaştırılarak hazırlanmıştır" (Kur'ân-ı Kerîm 76/14) ayetindeki ağacın meyvelerinin tûbâ ağacının meyvelerinin olabileceğini düşündürmektedir.

Tûbâ ağacı son derece büyük bir ağaçtır. "Rivayete göre Hz. Muhammed, yanına gelip "seni görüp de sana iman edene ne mutlu!" diyen birine karşılık olarak "Beni görüp de bana iman edene ne mutlu! Fakat beni görmeden iman edene tûbâ kelimesini kullanarak üç defa "ne mutlu!" dediği aktarılmaktadır. Ayrıca adamın tûbânın ne olduğunu sorması üzerine Hz. Muhammed'in, "O cennette yüzyıl boyunca altında yürünebilecek büyüklükte bir ağaçtır; cennetliklerin elbiseleri o ağacın tomurcuklarından yapılır." cevabını verdiği rivayet edilmektedir (Erbaş, 2012: 317).

Abdülkadir-i Geylânî'nin Gunyetü'l-Tâlibîn'inde "Hz. Muhammed'in tûbâ ağacından şu şekilde bahsettiği aktarılmıştır:

"Cennette bulunan hemen herkesin bir ağacı vardır. Bu ağacın adına tûbâ denir. Ehl-i cennetten biri üstüne yeni bir elbise giymek istediği zaman o ağacın yanına gider; ağacın çiçekleri açılır, bunların içinden rengârenk elbiseler çıkar. Bu çiçekler altı renk olup her biri ayrıca yetmiş renge ayrılır. Bunlardan meydana gelen elbiseler ne renk ne de şekil olarak birbirine benzer. O kimse bunlardan hangisini isterse onu alır." (Uzun, 2012: 317).

Aktarılan bu rivayetlere göre tûbâ kelimesinin çeşitli İslam kaynaklarında hem ağaç hem de mutluluk anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de tûbâ sözcüğü yalnızca bir yerde geçmektedir. "Ellezine amenü ve amülüssaliha.ti tûbâ lehüm ve hüsn ü me'ab"(Ne mutlu böyle inanıp, güzel işler yapan kimselere) (Ra'd

13/29.) şeklinde geçmektedir. Ayette geçen tûbâ lehüm ifadesi “Ne mutlu!” şeklinde çevrilmiştir. Elmalılı Muhammed Hamdi tûbâ lehüm ifadesinin bir dua cümlesi olabileceğini ileri sürmüştür (Erbaş, 2012: 317).

İslam inancında önemli bir yere sahip olan tûbâ ağacı, halk arasında da tanınmış bir ağaçtır. Türk kültüründe hayat ağacı olarak kabul edilen ağaçların başında tûbâ ağacı gelmektedir. Büyüklüğü, boyunun uzunluğu, cennette bulunması, ilâhî özellikler barındırması hayat ağacı olarak düşünülmesinin başlıca etkenlerindendir. Halk inancına göre tûbâ ağacında her insan için bir yaprak bulunur. Bu yaprak bir insanın ölümünden kırk gün önce düşer. Düştüğü esnada da başkalarının yapraklarına değerse, değdiği yaprağın sahibinin kulağı çınlar. Kulağı çınlayan kişinin yaprağı düşen kişiye rahmet okuması gerektiğine inanılır (Ögel, 2010: 96). Bu bakımdan daha önceki bölümde incelemiş olduğumuz sidretü’l- muntehâ ile benzer anlatılara sahiptir. Bazı kaynaklarda sidre ve tûbâ ağacının aynı ağaç olduğu da dile getirilmektedir (Yıldırım, 2006: 687; Ergun, 2017: 246).

Benzer ağaç motifinden çeşitli dinlerde de bahsedilmektedir. Ezoterik İbrânî öğretisinde hayat ağacı yukarıdan aşağıya doğru uzanır, Talmud’a göre hayat ağacı o kadar büyüktür ki çevresi ancak beş asırda kat edilebilir. Öte yandan Hint geleneğinde kâinatın, kökü yukarıda, dalları aşağı doğru inen kozmik bir ağaç biçiminde tasvir edildiği inanışlar bulunmaktadır (Erbaş, 2012: 317).

İran mitolojisinde de Tûbâ ağacı önemlidir. Tûbâ İran inancında cennette bulunan ve dünyada görülen her meyvenin üzerinde yetiştiği bir ağaçtır. Cennete her giden insanın bu ağacı göreceğine inanılmaktadır. Ayrıca sîmurgun yuvasının da bu ağacın üzerinde olduğu rivayet edilmektedir (Yıldırım, 2006: 687).

Gerek inançlarda gerekse de rivayetlerde oldukça fazla söz konusu edilen tûbâ ağacı şairlerimiz tarafından da şiirlerinde sıklıkla kullandıkları bitkilerdendir. Şairler tarafından verimli bir mitolojik malzeme kabul edilmiş, değişik anlamlar kazanarak klasik Türk şiirinde mazmun olarak yer edinmiştir. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kaside ve gazellerin yanında mesnevi, hilye, siyer, mevlid ve miraciyelerde sıklıkla rastlanmaktadır (Uzun, 2012: 318). Şiirlerde özellikle gölgesi ve boyu ile alakalı şekilde kullanıldığı görülmektedir (Pala, 2015: 459).

Ahmedî aşağıdaki beytinde tûbâ ağacının cennette bulunduğunu ama yeryüzündeki ağaçları gördükten sonra yere inmeye heves ettiğini dile getirmiştir:

Agaçların görüp neşv ü nümâsın
Heves ider ki yire ine tûbâ

Ahmedî, Divan, K. 72/3

Kâmî ise aşağıdaki beytinde tûbâ ağacının cennet ve gölge ilişkisine atıfta bulunmuştur. Övülen yerin cennet gibi olduğu ve oradaki her ağacın gölge veren tûbâya benzediğini dile getirmiştir:

Cennetâsâ ki her dırahtı anun
Sâye-güster misâl-i Tûbâ'dur

Kâmî, Divan, K. 9/19

Muhammediyye'nin "Faslün fî makamâtî'l-cenneti ve derecâtihâ" bölümünde vesîle cenneti anlatılırken tûbânın Hz. Muhammed'in cennetteki evinden çıkan bir ağaç olduğu, dallarında bütün meyvelerin bittiği, dibinin inciden, dallarının da zebercetten olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yüksekliğiyle arşa kadar yükselirken kökü yeryüzündedir. Dallarıyla her yeri kaplamıştır. Bu özellikleriyle hayat ağacına uygun düşmektedir:

Resûlün dârı içinde bir ağaç var adı tûbâ
Biter anun budağında ne denlü var ise esmâr

Ol ağacın dibi dürden budakları zebercedden
Yücesi arşa mülhaktır aşağısı yere berdâr

Onun kamu budakları der ü dîvârına erip
Ne kim var gurfe vü hücre doluptur bağçe vü gülzâr

(Uzun, 2012: 318)

Abdülvasî Çelebi'nin Mirâcnâme'sinde Hz. Muhammed'in cennette gördüğü bir ağaçtan bahsedilir. Bu ağaç oldukça uzun bir ağaçtır. Her yaprağı farklı bir renktedir, görenleri kendine hayran bırakır. Dallarında çeşit çeşit meyveleri vardır. Hz. Muhammed bu ağacın tûbâ ağacı olduğunu Cebrâîl'den öğrenir:

Gezerken bir ulu ağaç gördüm
Teferrüc etmeğe katına vardum

Anun bir yaprağında vardı bir renk
Olur gören anı hayrân u hem denk

Ki bir dalında yetmişdi anun
Dahı envâ yemişleri cihânun

Dedim Cebrâil'e ben kim i kardaş
Bu ağaca ne derlerdi i yoldaş

Dedi Cibrîl bu tûbâ değil mi
Bunu bilenlere tûbâ değil mi

(Akar, 1987: 369)

Abdülvasî Çelebi aşağıdaki beytinde ise bu ağacın yüz bin dalı olduğunu ve her bir dalının dünya kadar büyük olduğunu dile getirmiştir:

Bu ağacın bu dem yüz bin dalı var
Ki her bir dalı bu dünyaca ey yâr

(Akar, 1987: 370)

Rivayete göre cennete girecek olanların evleri tûbâ ağacının dalları altında olacaktır (Erbaş, 2012: 317). Tûbâ ağacı Kur'ân-ı Kerîm'de iman ve iyi amel sahiplerine vadedilmiştir. Gülşehrî aşağıdaki beytinde “Cennet ehli bunların takipçileri, evleri tûbâ ağacının dibindedir.” demektedir:

Uçmak ehli bunların peyrevleri
Tûbâ ağacı dibinde evleri

Gülşehrî, Mantıku't-tayr, Mes. 854

Ahmedî aşağıdaki beytinde tûbâ ağacının değerli olarak kabul edilmesinin nedenini sevgilinin boyuna köle olmak istemesine bağlamıştır. Şair “Tûbâ (Sevgilinin) boyuna servi gibi köle olayım der, bu sebepten dolayı Allah onun derecesini yükseltti.” demektedir:

Kaddüne serv bigi bende olayım dir tûbî
Derecâtın bu sebepten Hak anun itdi refî'

Ahmedî, Divan, G. 322/ 5

Beyânî aşağıdaki beytinde tûbânın cennette bulunmasına ve yüksekliğine değinmiştir. Şair “Beyânî cennet bahçesinin fidanını seyret, yüksekliğini gör. Sevgilinin boyunun uzunluğu tûbâ mıdır, bilmem nedir?” demektedir:

Gör nahl-i bâğ-ı Cennet’i seyr et Beyânî rif’atı
Yâruñ nihâl-i kâmeti Tûbâ mıdur bilmem nedür

Beyânî, Divan, G. 245/7

Beyânî bir diğer beytinde ise sevgilinin ancak meyve veren ve gölgesini gökyüzüne salan tûbâ ağacına benzeyebileceğini dile getirmiştir:

Ol nahl-i bâğ-ı şîve Tûbâ’ya hem-ser ancak
Eflâke sâye salmış nahl-i berâver ancak

Beyânî, Divan, G. 408/1

Erzurumlu Zihnî aşağıdaki beytinde Hallâc-ı Mansûr’un dar ağacına asılma olayına telmihte bulunarak Tûbâ ağacının büyüklüğüne yer vermiştir. Şair beytinde “Mansûr’a o dar ağacı tûbâ gibi büyük bir ağaçmış. O hali dar ağacında asılan bilir.” demektedir:

Mansûra dâr devha-i tûbâ-misâl imiş
Ol hâleti bu dârda berdâr olan bilir

Erzurumlu Zihnî, Divan, G. 81/5

Kastamonulu Yûsuf aşağıdaki beytinde tûbâ ağacının büyüklüğünün anlatılamayacağını, dalalarının bütün cennete ulaştığını dile getirmiştir:

Ululığı anun gelmez beyâna
Budakları irer cümle cinâna

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 801

Şeyh Gâlip aşağıdaki beytinde sevgilinin perçemi ile tûbâ ağacı arasında bir ilişki kurmuştur. Tûbâ ağacı nasıl ki gölgesiyle bütün cenneti kaplıyorsa sevgilinin perçemi de sevgilinin alnını öyle kaplamaktadır. Tûbâ ağacının dallarıyla bütün cenneti kaplamasına telmihte bulunulmuştur:

Nahl-i Tûbâdır ki her revzenden olmuş rûnümâ
Kaplayıp firdevs-i enzârı serâser perçemin

Şeyh Gâlip, Divan, G. 178/5

Vusûlî aşağıdaki beytinde “Güzellik bağçesi içinde sana benzer bir servi boylu bulunmaz; cennetin tûbâsı da zaten bir tanedir, çok değil.” diyerek tûbâ ağacına hiçbir ağacın benzemediğini, ondan sadece bir tane bulunduğunu dile getirmiştir:

Hemser olmaz bâğ-ı hüsn içre sana bir servkad
Cennetün birdür hemân ancak degül Tûbâsı çok

Vusûlî, Divan, G. 104/3

Tûbâ ağacı kökü yukarıda dalları aşağıda olan bir ağaç olarak tasvir edilir. Rahmî aşağıdaki beytinde “Ağaç ayağının bastığı toprağı öpmek için başını eğdikçe onu seyredenler müjde verip tûbâ lek (ne mutlu) dedi” diyerek bu tasvire değinmiştir. Ayrıca şair övülen kişinin bastığı toprağı öpmek için ağacın eğildiğini ifade ederek hüsritâlil yapmıştır:

Seyr edenler anı tûbâ-lek dedi tebşir edip
Serfûru etdikde pus-ı hakpayiçün şecer

Bursalı Rahmî, Divan, K. 1/14

Lâmî Çelebi aşağıdaki beytinde tûbâ ağacının dallarının baş aşağı ve meyvelerinin sidre gibi mücevherden olduğuna değinmektedir:

Veyâhöz şâh-ı Tûbâdur nigûnsâr
Ki olmuş Sidreveş esmâr-ı gevher

Lâmî Çelebi, Ferhâd ile Şîrîn, Mes. 6224

Emrî ise aşağıdaki beytinde tûbâ ağacının baş aşağı olmasının nedenini sevgilinin boyuna bağlar. Şair tûbânın cennette durup her zaman kavga ederken sevgilinin boyunun onu baş aşağı ettiğini dile getirmiştir:

Turup cennetde tûbâ eyler iken her zamân gavgâ
İşitdüm kâmetün ey servüm anı sernigûn itmiş

Emrî, Divan, G. 230/3

Kastamonulu Yûsuf aşağıdaki beytinde tûbâ ağacının altından Kevser suyunun aktığını dile getirmiştir:

Dibinden çıkar anun havz-ı Kevser
Suyından içer anun her peyem-ber

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 808

Tûbâ ağacı cennette, baş aşağı bir şekilde bulunduğuna inanılan bir ağaçtır. Cennete girecek olanların ağacı olarak bilinmektedir. Bu ağacın dallarında çeşit çeşit meyveler bulunur ve insanlar bu meyvelerden dilediğince yararlanır. Ağaç o kadar büyüktür ki dalları ile arşa kadar yükselirken kökü yeryüzündedir. Büyüklüğü ile her yeri kaplamaktadır. Altından sular akmaktadır. Bu özellikleri ile hayat ağacı olarak düşünülmüştür. Klasik Türk şiirinde şairler tûbâ ağacının bu özelliklerine şiirlerde yer verirken aynı zamanda benzetme unsuru olarak da sıklıkla kullanmışlardır. Genellikle sevgiliye benzetilmektedir. Sevgili de tûbâ ağacı gibi benzersiz, bir tanedir. Sevgilinin de tûbâ ağacı gibi uzun boyu vardır.

3.1.5. Çınar Ağacı

Çınar sözlükte iki çeneklilerden, 30 metreye kadar uzayabilen, gövdesi kalın, uzun ömürlü, geniş yapraklı bir ağaç olarak geçmektedir (Türkçe Sözlük, 1998: 474). Bir diğer sözlükte ise oldukça büyük, uzun dallı ve çok yıllık bir bitki olarak tanımlanmıştır (Parlatır, 2012: 295). Sözlüklerde geçen ifadelerle göre çınar ağacı oldukça uzun boylu ve gövdesi büyük bir ağaçtır. Dayanıklı olup uzun yıllar yaşaması ile dikkat çeker. Çınarın Batı çınarı ve Doğu çınarı olmak üzere iki türü vardır. Doğu çınarının anayurdu Anadolu'dur. Batı çınarının anayurdu ise Amerika'dır. Amerikan çınarının yaprakları ters, iri ve el ayası biçimindedir (Meydan Larousse, 1990: 427).

Birçok kültürde değerli görülüp kutsallık atfedilen çınar ağacı mitolojilerde de kendine yer bulmuştur. Yunan mitolojisinde çınar ağacı kutsal sayılmaktadır. Europe adlı bir kızı Girit'e kaçıran Zeus, bu kızla çınar ağacının altında birleşmiştir. Deniz Gezgin, çınarların böylesi bir aşka şahit olduğu için kutsal kabul edildiğini kaydeder (Gezgin, 2007: 55). Aynı zaman da Mısır'ın tanrıçalarından olan Hathor da çınar ağacı üzerinde tasvir edilmektedir (Hançerlioğlu, 1993: 184). Çınarın bir tanrıçayla özdeşleştirilmesi onun Mısır mitolojisinde değerli kabul edildiğinin göstergelerindendir.

Çınar ağacı kimi mitolojilerde de hayat ağacı olarak düşünülmüştür. Kırgız destanlarında hayat ağacını temsil eden, tepesi göğe ulaşmış büyük bir çınar ağacının varlığı söz konusu edilir (Ergun, 2017: 202). Azerilerde ise çınar ağacı kutsal olduğu için kesilmez. Bu ağacı kesenlerin neslinin yok olacağına inanılır (Ergun, 2017: 309). Ayrıca çınar ağacı doğumun sembolüdür. Bulgaristan'da servilerle beraber mezarlıklara dikilir (Ergun, 2017: 291).

Çınar ağacı, İran mitolojisinde ağaçların şahı olarak kabul edilmiş; bereket, bolluk, zenginlik ve hükümdarlığın sembolü olmuştur. Kadınların hamile kalıp sağlıklı olmalarında uğurlu olduğuna inanılmış, bu yüzden de murat ağacı olarak saygı görmüş ve kutsanmıştır (Yıldırım, 2006: 223).

Çınar ağacına Türk kültüründe de her zaman saygı duyulmuş ve kutsal kabul edilmiştir (Ögel, 2010: 94). Pervin Ergun, çınar ağacının geniş yaprakları, koyu gölgesi, heybetli görünüşü ve ak budaklarıyla Türklerin kutsal ağaç vasıflandırmasına uygun düştüğünü ifade etmektedir (Ergun, 2017: 291).

Çınar ağacı Türkler arasında hükümdarlığı ve gücü temsil etmektedir. Türkler devleti; kökü, gövdesi, dalları sağlam, güzel yapraklı bir ağaç olarak tasvir etmişler ve Anadolu'da buna en uygun ağaç olarak çınar ağacını görmüşlerdir (Ergun, 2017: 287). Osmanlı Devleti'nin kurucusu sayılan Osman Gazi rüyasında dünyayı saran bir çınar ağacı görmüş ve bu rüyayı padişahlığının müjdesi şeklinde yorumlamıştır (Atsız, 1985: 17-18). Çünkü rüyada görülen hayat ağaçları kurucu hakan soyunu temsil etmektedir. Osman Gazi'nin rüyasında ulu çınar göğsünden çıkarak bütün cihanı kaplamaktadır. Dicle, Fırat ve Tuna'da onun gölgesinden akmaktadır. Osman Bey'de tıpkı eski Türk hakanları gibi Tanrı katından, hayat ağacı vasıtasıyla yeryüzüne inmiştir. Osman Bey kutsal ağaç vasıtasıyla Tanrı katından gönderilen kutlu kağanların Osmanlı halkasını temsil etmektedir (Ergun, 2017: 455).

Çınar ağacı ile ilgili farklı yörelerde birçok efsane anlatılmıştır. Özellikle Anadolu coğrafyasında çınar ağacı çok sevilmiş ve hakkında pek çok rivayet aktarılmıştır. Antakya yöresinde bir genç kızın çınar ağacını secde ederken gördüğü dile getirilmektedir. Hatay yöresinde günümüzde de varlığını sürdüren 21 metre boyunda devasa bir çınar ağacı bulunmaktadır. Bu ağacın Hz. Hızır tarafından dikildiği anlatılmaktadır. Eskici Baba rivayetinde çınar ağacının Eskici Baba'yı içine alarak ve göğe çıkardığı aktarılmaktadır. Bunlar çınar hakkında yazılan bazı rivayetlerdir. Bunlar haricinde daha birçok rivayet anlatılmıştır.²

Çınar yukarıda bahsedilen özellikleri ile şairler tarafından da şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Çınar ağacının yapraklarını geç dökmesi, iri cüsseli olması, geniş

² Ayrıntılı bilgi: Pervin Ergun, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, 289-290.

gövdeli olduğundan gölgelik olarak kullanılması ve uzun ömürlü olması gibi özellikleriyle şiirlerde yer almıştır.

Çınarın kendi kendine yanıp tutuştuğu şeklinde bir rivayet anlatılmaktadır. Şiirlerde çınarın bu yönüne sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Ahmet Talat Onay'ın aktardığı bilgilere göre çınarın kabuğu soyulduğu için çabuk ıslanır ve elektriği nakil hale gelir. Bulutlardaki elektrikle de karşılaşınca ateş ortaya çıkar. Yıldırım çok çekmesi ile zamanla çınarın içi çürür ve yanmış gibi siyah bir renk alır (Onay, 2013: 116). İşte bu durum çınar hakkında böyle bir rivayetin doğmasına olanak sağlamıştır. Nimet Yıldırım, çınarın ateşi kendindedir sözünün bu nedenden dolayı söylendiğini ifade eder (Yıldırım, 2017: 223). Klasik Türk şiirinde sevgili merhametsizdir, aşığa yüz vermez. Bu ayrılığın acısı ile aşğın gönlünde ateşler peyda olur. Bu bakımdan da şairler çınarın yanmasını kendi gönlünün yanmasıyla ilişki kurarak teşbih oluştururlar. 17.yüzyıl şairlerinden biri olan Vişnezâde İzzetî aşağıdaki beyitte “Ney misali ateşli ve delinmiş bir iç isterler, çınar gibi gönülde kendinden olan bir ateş isterler” diyerek çınarın ateşinin kendiliğinden oluştuğunu vurgulamıştır. Bunu vurgularken ney ile benzerlik ilişkisi kurmuştur:

Misal-i ney derûn-ı sûznâk ü süfte isterler

Çenârâsâ gönülde ateş-i hûdreste isterler

Vişnezâde İzzetî, Divan, G. 34/1

Lebîb de aşağıdaki beytinde çınarın kendi kendine yandığını dile getirmiştir:

Bu sûziş hodbehoddur müsta‘idân-ı gam-ı ‘aşka

Çenâr-ı gülşene hâricden a‘mâl-i harîk olmaz

Lebîb, Divan, G. 59/4

Arpaemîni-zâde Sâmî, aşağıdaki dörtlükte gönlünde bir sıcaklık olduğunu, her nefes alıp verdiğinde ah ve figanlarıyla gökyüzünün siyaha dönüştüğünü ve çınar gibi yandığını dile getirmektedir:

Bir harâret var ki dilde idemem şerh ü beyân

Her nefes çerhi siyâh itmekdedür âh ü figân

El-amân dustum çenârâsâ tutuşdum el-amân

Vechi var yansam yakılsam ‘aşk ile sultânuma

Arpaemîni-zâde Sâmî Divan, mus. 7/2

Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beyitte “İlkbahar geldi, âlemin soğukluğunu gör, çınar dahi ellerini koynundan çıkarmaz oldu.” diyerek çınarın el şeklinde olan yapraklarına değinmiştir. Havanın soğukluğundan dolayı ağaçlar yapraklarını açamaz. Şair çınarın yapraklarını açmamasının nedenini üşüdüğü için ellerini koynundan çıkarmamasına bağlamıştır.

Gör`âlemün burûdetini geldi nevbahâr

Koynundan ellerini çıkarmaz dahî çenâr

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 50/1

Çınarın şiirlerde söz konusu edilen özelliklerinden biri de meyvesiz oluşudur. Meyvesiz oluşundan dolayı Türk düşüncesinde hayat ağacı olabileceği düşünülmüştür. Çınar ağacının Gök Tanrı'nın sıfatlarını sembolize ettiği ve Tanrı kutunu taşıdığı dile getirilmektedir (Ergun, 2017: 246). Çınar da Allah gibi tek başınadır, meyvesizdir. Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beytinde “Çınarın şahı gibi fakir olan elini çeksün, sevgiliye ulaşmasın.” diyerek çınarın meyvesiz oluşuna değinmiştir. Âşıkların sevgili için her şeyini verebileceklerini ancak çınar gibi hiçbir şey veremeyeceklerin sevgiliden uzak durması gerektiğini ifade etmiştir:

Çeksün elin o serv-i revâna ulaşmasun

Şâh-ı çenâr gibi şu kim teng dest ola

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 323/4

Tanrı'yı sembolize eden hayat ağacı sonsuzluğu simgelemektedir. Çınarın en önemli özelliği de uzun yıllar boyunca yaşamasıdır. Çınarın uzun yıllar boyunca yaşamasından yola çıkarak kabak bitkisi ile çınar arasında bir anlatı oluşturulmuştur. Çınarın uzun yıllar yaşamasına karşı kabak mevsimlik bir ömre sahiptir. Ancak kabak çok hızlı bir şekilde büyüyen bir bitkidir. Hızlı bir şekilde büyüyerek çınarı geçmekte ve bu durumla övünmektedir. Ahmet Talat Onay'ın Tuhfe-i Vehbi Şerhi'nden aktardığı anlatıda bu durum şu şekilde geçmektedir:

Görüyor musun ya ben kimim? Devlet ile ikbalin yar olması yüzünden çabuk yükseldim. Sana bile hâkim vaziyetteyim! Dermiş. İhtiyar çınar da onun bir mevsimlik devletine gülermiş. Ve lisan-ı hal ile “Vakt-i hazanda görürsün!” dermiş (Onay, 2013: 117).

Bu durum şairlerin de ilgisini çekmiş ve şiirlerine yansıtmışlardır. Aşağıdaki beyitte Sâkıp Dede “Ey vaiz! Minberin çınarına kabak oldun fakat senin kendini övmen seni nasıl bir illete koyacak seyret.” diyerek bu duruma atıfta bulunmuştur:

Vâ‘iz çınâr-ı minbere oldun gedû velî
Seyr it seni ne kâlebe kor hodnümâligun

Sâkıp Dede, Divanı, G. 112/10

Kabak her ne kadar hızlı büyüse de ömrü azdır, ancak çınar daha uzun süre yaşar. Sâkıp Dede’de aşağıdaki beytinde buna değinmiştir. Kabak eğer ömrünün az olduğunu bilseydi övünmek yerine çınarın ayağına sarılıp yalvarırdı:

Pây-i çenâra sarılup eylerdi ibtihâl
Bâd-ı berûta uymasa hâlin bilüp gedû

Sâkıp Dede, Divanı, G. 141/18

Çınar ağacı su kenarlarında bulunan bir ağaçtır. Ahmedî aşağıdaki beytinde “ Bahçe nergis ve reyhanla süslendi. Su kenarı da servi ve çınarla hoş oldu.” demektedir. Çınar suya ne kadar yakın olursa köklerini o derece besler. Bu yüzden çınarın kökleri yeryüzündeki dalları gibi yer altına da yayılmıştır. Bu yönüyle hayat ağacını sembolize etmektedir.

Arâyiş oldı nergis ü reyhânla bûstân
Serv ü çınâr-ıla oldı leb-i cûyibâr hoş

Ahmedî, Divan, G. 297/3

Çınar ağacının uzunluğu, büyüklüğü, su ile olan ilişkisi, uzun ömürlü ve meyvesiz bir ağaç oluşu ile şiirlerde sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Bu özellikleri ile hayat ağacına uygun ağaçların başında gelmektedir. Şiirlerde çınarın bu özelliklerine atıfta bulunurken kimi zaman da benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Çınarın yaprakları şeklinde olmasından dolayı ele benzetilir. Ayrıca çınar ağacı ile âşığın gönlü arasında da sıklıkla teşbih kurulduğu gözlenmiştir. Çınar ağacı yıldırımını çok çektiğinden dolayı içi çürür ve yanmış gibi siyah bir renk alır. Şairlerin de bu durumu kendileriyle özdeşleştirerek kullandığı görülmüştür. Çınarın yanması gibi sevgililerinden ayrı düşmüş âşıkların da gönülleri yanmaktadır. Gönüllerindeki ateş o kadar fazladır ki çınarın yanışını dahi geçmektedir. Kimi zamanda uzun ömürlü oluşu ile kabak bitkisi ile ilişkilendirilerek söz konusu edildiği tespit edilmiştir.

3.1.6. Zeytin Ağacı

Arapçada zeytûn olarak geçen zeytin bitkisi, “ Zeytingillerden yağı çıkarılan ve yenilen meyve” olarak bilinmektedir (Parlatır, 2012: 1871). Türkçe sözlükte ise “Akdeniz

lkelerinde yetişen, 10-20 metre yüksekliğinde, dalları dikensiz, yaprakları karşılıklı, küçük ve gümüş rengine, uzun ömürlü bir ağaç” olarak geçmektedir (Türkçe Sözlük, 1998: 2508).

Zeytin tarih öncesinden günümüze kadar büyük öneme sahip olmuş bitkilerden biridir. Zeytin gerek meyvesiyle gerekse de yağıyla canlıların hayatlarında etkili olmuştur. Anadolu topraklarında şıfalı bitkilerden sayılmaktadır. Özellikle yağı, yağlar içerisinde en sağlıklı olarak nlenmiştir. Zeytinin ve zeytinyağının çeşitli yaralanmalarda ve iltihaplarda kullanıldığı da bilinmektedir (Kaplan ve Arıhan, 2011: 9).

Zeytin mitolojilerde ve inanışlarda kendisine yer verilmiş bitkilerdendir. Yunan mitolojisine göre Atina’nın korunması için bir tanrının seçileceği yarışma düzenlenir. Adaylar arasında bu kente en değerli hediyeı veren tanrı ya da tanrıça aday yarışı kazanacaktır. Athena bu yarışa zeytin ağacı ile katılır ve yarışmayı kazanır. Zeytin ağacı Akropolis’e dikilir ve koruyucusu olacağı kente onun adı verilir. Zeytin; insanlar için lezzetli bir yiyecek, yaralarına derman, gecelerini aydınlatacak faydalı bir ağaç olacaktır. Ancak M. 480’deki Pers işgali sırasında tüm zeytin ağaçları yakılır. Oysa bu zeytin ağacı için bir son olmayacaktır. Zeytin ağacı küller içinde yeniden filiz verir. Böylelikle zeytin ağacı yeniden dirilişin ve ölümsüzlüğün simgesi olur (nsal, 2021: 22). Bu yüzden zeytin “lmez ağaç” olarak da nitelendirilmektedir (Gezgin, 2010: 192).

Zeytin ağacını kutsal kabul eden Yunanlılar tanrıların heykellerini, mermerin yanında zeytin ağacından da yapmışlardır. Aynı zamanda inançlarına göre tanrıların çocukları zeytin ağacı altında doğmuştur.Eski Yunanlılara göre kutsal bir aileden gelmiş olmanın en önemli özelliği zeytin ağacının altında doğmaktadır.

Roma mitolojisinde de zeytin ağacı kutsal kabul edilir. Efsaneye göre hikmet tanrıçası Minerva çocuklarını zeytin ağacının altında doğurur. Minerva Roma kurulduğunda oranın koruyuculuğunu üstlenir. Zeytine “Minerva’nın ağacı”, zeytinyağına da “Minerva’nın armağanı” denir .Hititlerin by ritüellerinde zeytin de bulunduğu ve İsrailoğullarının ilk kralının tahta çıktığında zeytinyağı sürerek kutsandığı bilinmektedir (nsal, 2021: 20-28).

Türk kültüründe de bilgelik ve sonsuzluk anlamlarına gelen zeytin hayat ağacının sembolüdür. Ölümsüzlüğün simgesi olması, dinen kutsal kabul edilmesi, cennet meyvesi olması, bolluk ve bereketi temsil etmesi ile özellikle mezar taşlarında bol miktarda görülmektedir (Erdal, Baştuğ, Erdal, 2020: 169).

Zeytine kutsal kitapların ağacı olarak İslam dini başta olmak üzere pek çok dini inanışta da yer verilmiştir. Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için “bereket, barış, akıl, uzun ömür ve olgunluk” gibi aynı simgesel anlamları taşımaktadır. Tevrat ve İncil’de 140 kez zeytin sözcüğü geçmekte; her mevsim yeşil yapraklarıyla ölümsüzlüğün, barışın, yeniden doğuşun, simgesi olarak anılmaktadır (Ünsal, 2021: 30). Tevrat’ta zeytin ağaçları tanrının yanında yer alan mesholunmuş ağaçlar olarak tanımlanır (Gezgin, 2010: 195). Ayrıca Hz. Nuh’un gemiden gönderdiği güvercin ağzında zeytin yaprağıyla döner. Bu nedenle zeytin kutsal kabul edilir (Ergun, 2017: 138). Cennetin meyvesi olarak bilinir. Kur’ân-ı Kerîm’de 6 yerde zikredilmektedir (Uzun, 2011: 144).

Kur’ân-ı Kerîm’de zeytin Allah’ın insanlar için vermiş olduğu nimetleri sayarken zikrettiği ve üzerine yemin ettiği bir bitkidir. Nûr suresinde şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır.” (Nûr 24/35).

Başka bir surede ise “Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık.” şeklinde geçmektedir (Mü’ minûn 23/20). Surelere bakıldığında zeytin ağacının Sîna dağında yaratılmış olması ve tutuşturucu özelliğinin olması, Hz. Mûsâ’nın Sîna dağında üzerinde ateş gördüğü ve tecelliye mazhar olduğu ağacın zeytin ağacı olabileceğini düşündürmektedir.

Zeytinin Hz. Âdem’in ölümüyle beraber ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Daha önce servi maddesinde de bahsettiğimiz rivayete göre Hz. Âdem öldüğünde ağzına konan üç tohumdan biri de zeytin ağacının tohumuydu (Ünsal, 2021: 18).

Bu bilgilerden hareketle zeytinin pek çok kültürde önemli olduğu görülmektedir. Zeytin ağacının uzun ömürlü olması, sağlıklı, iştah açıcı ve uzun süre saklanabilen bir yiyecek olması insan hayatında hep var olmasını sağlamıştır (Erdal vd., 2020: 164).

İbrahim İbn-i Bâlî aşağıdaki beyitlerinde zeytine değinmektedir. Şair Kurân’da zeytinle ilgili geçen ayetlere de atıfta bulunarak zeytinin önemini vurgulamaktadır. Zeytin mübarek bir ağaçtır. Şecere-i mubareke olarak da bilinir. Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed’e nimet olarak getirilen, birçok faydası bulunan bir ağaçtır. Her derde devadır, nitekim Kur’ân’da da üzerine yemin edilmektedir:

“Zeytin Allah’ın mübarek yarattığı bir ağaçtır.”

Meger zeytûn ağacın Hak tebârek
Mübârek hilkat itmişdür mübârek

“Bu ağacı Peygambere Hz. Cebrâîl nimet olarak getirmiştir.”

Gelüp peygambere Cibrîl Hazret
Getürmiş bu dırahtı ya’nî ni‘met

“Ey parlayan nur! Bunu dik ki bundan çok faydalı şeyler ortaya çıkar.”

Dimiş dik bunu iy Envâr-ı Lâmi‘
Ki bundan hasıl olur çok menâfi‘

“Ki bu zeytin her derde devadır. Ölümden başka tüm acılara şifadır.”

Ki bunun zeyti her derde devâdur
Ölümden özge âlâma şifâdur

“Bu zeytin ağacı ağaçlar içinde değerli olduğu için aktar içindedir.”

Bu zeytûn ağacı eşcâr içinde
‘Azîz olduğu-çün aktâr içinde

“Allah sözünde bu zeytin ne doğuya ne de batıya aittir dedi.”

Kelâmında didi Yezdân-ı Bîçûn
Ne şarkîdür ne garbîdür bu zeytûn

“Kur’ân-ı Kerîm’deki ayetlere bak! Öyle ki (Allah) zeytin üzerine yemin etti.”

Nazar kıl nass Kur’ân-ı Mübîn’e
Kasem kıldı ana eyle ki tîne

İbrahim İbn-i Bâli Hikmetnâme, Mes. 6381-6387

Nedîm aşağıdaki beytinde “Allah’ın sözünde incirin zeytinin ardından gelmesinden her tatlının sonunun acı olacağı anlaşılır.” diyerek düşüncelerini ifade ederken incir ve zeytinin Kur’ân-ı Kerîm’de geçmesine atıfta bulunmuştur:

Olur mefhum her şîrînin olmak telh encâmı
Kelâm-ı Hakda der-pey gelmesinden tîn zeytûnun

Nedîm, Divan, G. 62/8

Mirzazâde Sâlim, “Ağaçtan kandil duvardaki oyuğa yerleşince zeytinli fanusu senin lamban yapmış.” demektedir. Şair Nur suresindeki zeytinle ilgili ayetlere atıfta bulunarak zeytinin aydınlatıcı olma özelliğine değinmiştir:

Zücâce zeyt ile mısbâhın eylemiş şecere

Talî’akâri-i mişkât olunca mahsûrı

Mirzazâde Sâlim, Divan, K.1/47

Zeytin hadislerde de faydalı olması yönüyle yer almıştır. Hz. Muhammed’in zeytinle ilgili “Zeytinyağını yiyiniz ve sürünüz. Çünkü o, mübarek bir ağacın ürünüdür.” dediği rivayet edilmektedir. Bir başka hadiste ise “Allah’ım sen bize zeytinyağını ve zeytini mübarek kıl.” dediği aktarılmaktadır (Saçlı, 2020: 227). Ayrıca hurma, su ve zeytin ile iftar edilmesi de fıkıh kitaplarında tavsiye edilmiştir (Efe, Soykan, vd., 2013: 21). Vizeli Ramazan aşağıdaki beyitlerinde zeytin ile iftar yapacağını dile getirmiştir:

Var idi zeyt ile bir pâre nânum

İverdi anun iftârına cânım

Getürdüm ortaya zeyt ile nânı

Ki iftâr eyleyem ol gice anı

Vizeli Ramazan Behiştî, Heşt Behişt, Mes. 582-583

Nedîm de aşağıdaki beytinde “Aç gözlü vaiz açlığın verdiği ızdırapla iftar vakti incir ve zeytin ayetini okur.” demektedir:

Vâ’iz-i çeşm-i gürisne piç ü tâb-ı cû’ ile

Mevsim-i iftârda ve’t-tîni ve’z-zeytûn okur

Nedîm, Divan, G. 31/5

Dinlerde ve mitolojilerde büyük öneme sahip olan zeytin klasik Türk şiirinde de kendine yer bulmuştur. Zeytin Allah’ın üzerine yemin ettiği ve mübarek kıldığı bitkilerden biridir. Bu yönleriyle şiirlerde kullanılan zeytin ayrıca her derde şifa olması yönüyle de söz konusu edilmiştir. Şiirlerde daha çok Kur’ân-ı Kerîm’de zeytin hakkında bahsedilen ayetlere ve diğer dini kaynaklarda bahsedilen özelliklerine atıfta bulunarak kullanılmıştır.

3.1.7. Zakkûm Ağacı

Arapça bir sözcük olan zakkûm sözlükte “meyvesi acı bir cins ağaç” olarak geçmektedir. Terim olarak cehennemde bulunduğu ve acı meyvesi cehenneme gidecek olanlara yedirileceğine inanılan ağaçtır (Parlatır, 2012: 1853). Türkçe sözlükte ise “Akdeniz ülkelerinde yetişen, çiçekleri beyaz ve pembe renkli, kışın yapraklarını dökmeyen zehirli bir ağaççık, ağı ağacı, ağı çiçeği” olarak geçmektedir (Türkçe Sözlük, 1998: 2495). Zakkûm cehennemde olduğuna inanılan ve cehenneme gideceklerin ondan yiyecekleri zehirli bir bitki olarak bilinmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de zakkûm üç yerde geçmektedir. Sâffât suresinde zakkûm ağacından şu şekilde bahsedilmektedir:

“Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkûm ağacı mı? Şüphesiz biz onu zalimler için bir imtihan aracı kıldık. O cehennemin dibinde biten bir ağaçtır. Onun meyveleri sanki şeytanların kafasıdır. Cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını dolduracaklardır.” (Sâffât 37/62-66).

Duhân suresinde “Şüphesiz, zakkûm ağacı, günahkarların yemeğidir. O, maden eriyiği gibidir. Kaynar suyun kaynaması gibi karınlarda kaynar.” şeklinde geçmektedir (Duhân 44/ 43-46).

Son olarak Vâkıa suresinde ise;

“Sonra siz ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka(cehennemde) bir ağaçtan, zakkûmdan yiyeceksiniz. Karınlarınızı ondan dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz. İşte bu hesap ve ceza gününde onların ziyafetleridir.” şeklinde geçmektedir (Vâkıa 56/51-54)

İsrâ suresinde ise lanetlenmiş bir ağaçtan bahsedilmektedir. Bu lanetlenmiş ağacın insanların sınanması için yaratıldığı aktarılmaktadır. Müfessirler tarafından bu ağaç zakkûm ağacı olarak düşünülmüştür (Altuntaş, Şahin, 2011: 308).

Yukarıdaki ayetlerden ve tefsirlerden hareketle zakkûm; ateşte yanmayan, cehennemde yetişen ve cehenneme girecek olan insanların onun meyvelerinden yiyeceği bir ağaç olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar için bir imtihan aracı olarak yaratılmıştır. Meyvelerinin şeytan kafasına benzediği ve yenildiğinde kaynar su gibi karınlarda kaynadığı aktarılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de o ağaçtan yedikten sonra üstüne de kaynar su içecekleri ifade edilmektedir. İnanişâ göre bu bitki yenildikten sonra üzerine kaynar su içince bitkinin dikenleri bağırsakları tırmalar, bağırsakları haşlayarak yiyenlerin acılarını çoğaltır (And, 2007: 258).

Bir hadiste Hz. Muhammed'in zakkûm için "Zakkûm ağacından yeryüzüne bir damla düşürülse dünya halkı acılara gömülürdü; ondan başka yiyeceği olmayanların halini düşünün!" dediği rivayet edilmektedir (Öz, 2013: 108). Ayrıca halk inanışında zakkûm çiçeğinin iyi sayılmadığına, bu çiçeği koklayanların cehenneme gideceğine inanılır ve bu nedenle evlere sokulmaz (Ergun, 2017: 590, 595).

Şeref Hanım aşağıdaki beytinde " Zehirli yılanı denk zakkûmla cehennemde buradaki azap meleklerinin başı olan Mâlik sana azapta bulunsun." demektedir. Bir beddua niteliği gösteren beyitte zakkûm, cehennemde bulunması ve oraya gidecek kişilerin yemeği olması bakımından söz konusu edilmiştir:

Ey mâr-ı sem mukâbili zakkûm ile hemân

İtsin sana cahîmde Mâlik ziyâfeti

Şeref Hanım, Divan, Mer. 17/21

Azmizâde Hâleti aşağıdaki beytinde "Kahrı cenneti cehenneme çevirir, cennet içinde zehir ve zakkûm olur." demektedir. Şair zakkumun cehennemde bulunmasına ve zehirle birlikte anarak onun mukabilinde olduğuna değinmiştir:

Kahrı amma ider cinânı cahîm

Zehr ü zakkûm olur içinde na'îm

Azmizâde Hâleti, Divan, K. 1/38

Kastamonulu Yûsuf zakkûm ağacının dallarının tüm cehenneme yayıldığını ve bu ağacın meyvelerinin şeytan başına benzediğini dile getirmektedir:

Budakları tamu içre yayılmış

Kamu derkâtına ırmış ü tolmış

Yimişin bil ki misl-i re's-i şeytân

Ki kubhından ana benzetdi sultan

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 9160- 9161

Ahmedî ise konuyla ilgili bir beytinde "Allah'ın şeriatine (kanunlarına) uyanların cennetin yiyeceklerinden yararlanacağını uymayanların ise; cehennem yiyeceklerinden zakkûmla gıdalanacağını" ifade eder:

Ana ki şer'üne uya cennet ükûl ola

Ana ki sana uymaya zakkum ola ükûl

15. yüzyıl şairlerinden Hafî, Zâdü'l Meâd adlı eserinde “Hz. Muhammed’in cehennemi gezerken bir ağaç gördüğünü ve bu ağacın ne olduğunu Cebrâîl’e sorduğunu onun peygamberimize bu ağacın meyvesi öldürücü zehirden bile acı olan Zakkûm ağacı cevabını verdiğini” ifade etmektedir:

Didi bu eşcâr zakkum ağacı

Yimişi zehri helâhilden acı

Hafî, Zâdü'l Meâd, Mes, 9061

Ahmedî aşağıdaki beytinde “Yerin cehennem ateşinde kalıcı oldu. Yediğin zakkûm ve içtiğin kızgın su(dur).” demektedir. Şair, cehenneme gireceklerinin yemeğinin zakkûm, içeceğinin de kızgın su olduğunu dile getirmiştir. Rivayete göre zakkûmu yiyen kişi üzerine kızgın su içtiğinde acısı daha da artacaktır. Şair de bu rivayete atıfta bulunmuştur:

Oldı yirün câvidân nâr-ı Cahîm

Yidigün zakkum u içdügün hamîn

Ahmedî, İskendernâme, Mes. 3056

Zakkûm acı ve zehirli bir bitki olarak tasvir edildiği için şairler genellikle şeker ile bir tezatlık kurarak vermişlerdir. Azbî Baba aşağıdaki beytinde “Ey can, kötü dünyanın hallerini Azbî’ye sorarsan, kimine helva şeker kimine zakkûm zehirdir.” diyerek böyle bir tezatlık kurmuştur:

Fena dünyanın ahvalin sorarsan Azbiye ey can

Kimine sükker-i helva kimine zehr-i zakkûmdur

Azbî Baba, Divan, G. 98/5

Azbî Baba bir diğer beytinde ise sevgili küfretse kendisine sonsuz hayat çeşmesi, rakip canım dese zakkûm gibi geleceğini dile getirmiştir. Sevgiliden gelecek her türlü eziyet, kötü söz aşığa hayat çeşmesi gibi gelir, ona hayat verir. Ancak rakip güzel bir söz söylese dahi âşık için katlanılmazdır. Şair bu beytinde zakkûmun acılığı simgelemesine vurgu yaparak bunu ifade etmiştir:

Söğse dilber Azbiye ayn-i hayat-ı cavidan

Ger bana canım dese ağıyar gelir zakkûm gibi

Azbî Baba, Divan, G. 244/5

Zakkûm cehennemde yetişen, cehennemliklerin yiyeceği acılığı ve zehri simgeleyen bir bitki olarak Kur'ân-ı Kerîm'de ve birçok dini eserde yer almıştır. Klasik Türk şiirinde de bu kaynaklarda geçen özellikleri ile söz konusu edildiği tespit edilmiştir. Allah'ın kurallarına uymayan kişilerin cehennemde yiyeceğinin zakkûm olduğuna ve zakkûmun meyvesinin öldürücü bir zehirden bile acı olduğuna şiirlerde değinilmiştir. Ayrıca şiirlerde sevilen şeyler ile zakkûm arasında tezat ilişkisinin kurulduğu da gözlenmiştir.

3.1.8. Hz. Mûsâ'nın Ağacı

Hz. Mûsâ; İsrailoğullarına gönderilen büyük peygamberlerden biridir ve Yahudilerin kurtarıcısı olarak bilinir (Yıldırım, 2006: 534). Kendisine dört büyük kitaptan biri olan Tevrat indirilmiştir ve burada hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de de adı en çok geçen peygamberlerdendir. Doğumu, yaşamı, ölümü mucizeler üzerine kurulmuştur.

Hz. Mûsâ'nın en önemli mucizelerinden biri de Allah ile konuşmasıdır. Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuşması bir ağaç vasıtasıyla olmuştur. Hz. Mûsâ Mısır'a dönmek üzere ailesiyle yola çıktığında Tûr-ı Sina'ya yaklaştığı zaman şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaşır. Bu nedenle yolunu şaşırır. Dinlenmek üzere bir yerde durduklarında Hz. Mûsâ ateş yakmak ister. Ancak ateş yakacak bir şey bulamaz. O sırada uzakta bir ateş görür. Ateşe doğru yaklaştığında bu ateşin bir ağacın tepesinden geldiğini fark eder. Korkarak geri dönmek istediğinde ağaçtan “ Yâ Mûsâ! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!” diye bir ses gelir (Pala, 2005: 335). Bu olay Kasas suresinde;

“Mûsâ, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, ‘Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm’ dedi. Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslendi: Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.” şeklinde anlatılmaktadır.” (Kasas 28/29-30).

Allah'ın konuşmasına şahit olunca Hz. Mûsâ secdeye kapanır. Daha sonra ayılan Hz. Mûsâ Allah'tan kendisine yüzünü göstermesini ister. Allah dağa tecelli edeceğini, dağın tecelliye tahammül ettiği takdirde kendisine de yüzünü göstereceğini söyler. Ancak Allah dağa tecelli edince dağ paramparça olur. Hz. Mûsâ'da bu durum karşısında bayılır. Bu nedenle Hz. Mûsâ Allah'ın zatını değil sadece nurunu görmekle muvaffak olur (Kur'ân-ı Kerîm, 28/ 30; Onay, 2013: 302). Burada Hz. Mûsâ'ya insanları dine davet etmesi için peygamberlik ve çeşitli mucizeler verilir.

Hız. Mûsâ'nın üzerinde ateş gördüğü bu ağaç yeşil ağaç kavramı ile de karşılanmaktadır (Yıldırım, 2006: 656). Yeşil ağaç Kur'ân-ı Kerîm'de de sözü edilen ağaçlardan biridir. Yeşil ağaç ile ilgili farklı yorumlar bulunmaktadır. Nimet Yıldırım, yeşil ağacın iki farklı ağaç olarak yorumlanabileceğini ifade etmektedir (Yıldırım, 2006: 656). Birinci yoruma göre yeşil ağaç Hız. Mûsâ'nın üzerinde ateş gördüğü ağaçtır.

Allah'ın yeşil ağaçtan bir ateş meydana getirdiği ve bunu insanların hizmetine verdiği belirtilmektedir (Topaloğlu, 1988: 458). Yâsin suresinde “O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. İkinci yoruma göre buradaki yeşil ağaç kavramı ile Arapların marh ve afar adını verdikleri iki cins ağacı birbirine sürterek ateş yakmalarına işaret edilmektedir (Altuntaş, Şahin, 2011:490).

Kutsal kitaplarda ve pek çok dini kaynakta fazlaca yer verilen Hız. Mûsâ klasik Türk şiirinde de sıklıkla kullanılmıştır. Hız. Mûsâ klasik Türk edebiyatına sabrın, korkunun efsanevi yorumları ve mecazi ifadeleriyle giren ender insan motiflerinden biridir (Canım, 2021: 215). Özellikle Allah'la konuşması ve Firavun'la yaşadıkları yönüyle pek çok beyitte kendine yer bulmuştur. Çalışmanın konusu gereği incelenen eserlerde Hız. Mûsâ ile ağaç ilişkisi ele alınacaktır.

Ahmedî aşağıdaki beytinde ağaçların aydınlanması ve çiçeklerin kızarmasıyla birlikte sanki Hız. Mûsâ'nın yeniden görüldüğünü ve onun mucizesini hatırlattığını ifade eder:

Şecerde rûşen uş nâr-ı şükûfe

Meger girü tecelli buldı Musa

Ahmedî, Divan, K. 72/ 4

Nehcî ise yukarıda bahsedilen durumu aşağıdaki beytinde “Çiçekler ile ağaçlar baştan başa aydınlandı. Tecellî nûrunun meydana çıkması ağaçtan belli oldu. “ şeklinde ifade etmiştir:

Münevver oldu şükûfeyle serbeser eşcâr

Zuhûr-ı nûr-ı tecellî şecerden oldu ‘ayan

Nehcî, Divan, G. 297/3

Azmizâde Hâletî aşağıdaki beytinde “Hiçbir ateş, Tûr Dağı'nda (yanan) ateşle eşit olamaz ve hiçbir pınar âb-ı hayâtla denk olamaz.” diyerek Tur Dağı'nda yanan ateşin şiddetine değinmektedir. Dünya üzerindeki hiçbir ateşin Tur Dağı'ndaki ateşe denk olamayacağı belirtilmiştir:

Şu‘le-i Tûr'a müsâvî gelemes her âteş
Âb-ı hayvâna mu‘âdil olamaz her menhel

Azmizâde Hâletî, Divan, K. 40/17

Azmizâde Hâletî aşağıdaki beytinde ise “O salınan fidan (sevgili) ateşten elbise ile çıksa eğer Tur ağacı gibi her görenin aklını alır.” demektedir. Şair Hz. Mûsâ’nın ağaçtan ateş çıkmasıyla hayrete uğramasına telmihte bulunmuştur:

Âteşin câme ile çıksa ger ol nahl-i revân
Şecer-i Tûr gibi ‘aklın alır her görenün

Azmizâde Hâletî, Divan, G. 430/3

Şeyh Mehmed Nazmî aşağıdaki beytinde Allah’ın Hz. Mûsâ ile ağaç vasıtasıyla konuştuğunu ve onu tecelli şarabı ile mest ettiğini dile getirmektedir:

Söyledi şecerden ana Mevla
Mest itdi anı mey-i tecelli

Şeyh Mehmed Nazmî, Divan, Naat 51

Selâmî aşağıdaki beytinde ağacın “Ben Allah’ım!” demesine telmihte bulunmuştur:

Selâmî sırr ile Mûsâ-yı isti'dâd olur irşâd
Enallâhdan okur tûr-ı şecer gûyâ dudagımdır

Selâmî, Divan, G. 74/6

Karakoyunlu Cihânşâh aşağıdaki beytinde Hz. Mûsâ’nın Allah ile konuşmasına değinmektedir. Hz. Mûsâ Allah ile konuştuktan sonra ona “Kelimullah” sıfatı verilmiştir (Pala, 2006: 335).

Şecerde *innî enâ’llah* söyledi Hâlık
Mûsâ-yı ışk anun şerhine kelîm oldu

Karakoyunlu Cihânşâh, Türkçe Şiirler, G. 75/6

Zâtî aşağıdaki beytinde “Bahar rüzgârının İsâ’sına gökyüzü gezilecek yer oldu, bülbülün Mûsâ’sına yeşil ağaç miraç oldu” demektedir. Miraç, Hz. Muhammed’in Allah ile görüşmesidir. Hz. Mûsâ’da yeşil ağaç vasıtasıyla Allah ile görüştüğü için şair bu ağacın Hz. Mûsâ için miraç olduğunu dile getirmiştir:

Mesîh-i bâd-ı sabâya gök oldu yine mesir
Kelîm-i bülbüle ahdar şecer olup mi’rac

Zâtî, Divan, K. 66/2

Zâtî bir diğerk beytinde ise “Bûlbûlün sabır Tûr-ı yansa buna şaşılır mı? Zira kırmızı gül ağaçta Hz. Mûsâ’nın âteşinden iz taşıyan yeşili gösterir.” diyerek Hz. Mûsâ’nın mucizesiyle bûlbûl ve gül aşkı arasında bir benzerlik ilişkisi kurmaktadır:

Tûr-ı sabrı bûlbûlün yansa ‘aceb mi verd-i sürh

Gösterür ahdar şecerde nâr-ı Mûsâ’dan nişân

Zâtî, Divan, K. 10/4

Şeyh Gâlip aşağıdaki beytinde “Aşk bana Mansur’a olan tecellideki ateş olarak görünür. Dar ağacının her direği de benim için bir Tur ağacı gibidir.” demektedir. Hallac-ı Mansûr, İranlı bir sufidir. Uzun yıllar tasavvufu ilgilennmiş ve sonunda fenafillaha ulaşmıştır. Bazı sözleri özellikle Ene’l Hak (Ben Allah’ım) sözü kimi insanlar tarafından yanlış anlaşılaraq birtakım eziyetlere maruz bırakılır. Hapse atılır, dar ağacına asılır. Daha sonra kafası kesilerek cesedi yakılır. (Pala, 2015: 186). Hallac-ı Mansûr ilahi aşk ile kendinden geçmiş ve Allah’ın varlığında kendi varlığını yok etmiştir. Aşk için her şeye katlanmıştır. Son olarak dar ağacında asılarak ilâhî aşka kavuşmuştur. Şair de dar ağacının her direği benim için Tur ağacıdır diyerek Allah’a ulaştığını dile getirmektedir. Çünkü Tur ağacında Allah, Hz. Mûsâ’ya tecelli etmiştir. Hz. Mûsâ ağaç sayesinde, Mansûr da dar ağacına asılarak Allah’a ulaşmıştır:

Aşk âteş-i tecelî-i Mansûrdur bana

Her çûb-ı dâr bir şecere-i Tûrdur bana

Şeyh Gâlip, Divan, G. 1/1

Kelîm aşağıdaki beytinde “Yanan beden ağacım, ayrılık ateşine düştüğünden beri Eymen fidanı gibi ateş yüklü yaprakların dalıdır.” diyerek Hz. Mûsâ ve yanan ateşe telmihte bulunmuştur. Beyitte şair kendini ağaca benzetmekte ve ayrılık acısından dolayı Hz. Mûsâ’nın Eymen’de gördüğü ağaç gibi yanmaktadır:

Düşelden nâr-ı hicrâna dıraht-ı cism-i suzânun

Misâl-i nahl-i ey men şâh-ı berg-i bâr-ı ateşdür

Kelîm, Divan, G. 76/3

Nâ’îli-i Kadîm aşağıdaki beytinde “(Sevgilinin) yanağını andıkça aşığın gönlündeki ahın dumanında tecelli Tur’unun ağacındaki hal görünür.” demektedir. Aşık kendisini Tur ağacına benzetmiştir. Âşık sevgiliyi hatırlayınca tur ağacı gibi yanmaktadır:

Dûd-ı âh-ı dil-i âşıkda ruhun yâdı ile
Şecer-i Tûr-ı tecellâdaki hâlet görünür

Nâ'îli-i Kadîm, Divan, G. 96/4

Hız. Mûsâ ile anılan ağaç; yeşil ağaç, ateşli ağaç, Mûsâ'nın ağacı, hurma ağacı, Eymen vadisi ağacı, Tur ağacı ve Sîna'nın hurma ağacı adlarıyla da bilinmektedir. Ağacın türü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Klasik Türk şiirinde daha çok şecer-i Mûsâ, şecer-i Tûr, nahl-i Eymen, ahdar şecer gibi adlarla anıldığı görülmüştür. Hız. Mûsâ hakkında anlatılan kıssalara telmihte bulunarak kullanıldığı gözlenmiştir. Hız. Mûsâ'nın üzerinde ateş gördüğü ağaç olarak şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca Allah'ın bu ağaç aracılığıyla Hız. Mûsâ ile konuşmasına ve bu ağaç altında Hız. Mûsâ'ya tecelli etmesine sıklıkla yer verilmiştir. Şiirlerde dini kaynaklarda geçen bu özelliklerinin yanı sıra kimi zamanda teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Şairler çoğunlukla yanan ağacı kendilerine benzeterek bu ağaç gibi yandıklarını dile getirmişlerdir.

3.1.9. Vakvak Ağacı

Vakvak, meyveleri insan şeklinde olduğuna inanılan ve ekvatora yakın yerlerde yetişen hayali bir ağaç olarak tanımlanmaktadır (Parlatır, 2012: 1778). Bu ağaç her sabah yeşil ve taze olurken akşamları solgun bir halde olurmuş (Onay, 2013: 84). Bu ağacın aslında Hindistan cevizi ağacı olduğu dile getirilmektedir (Gezgin, 2010: 92). Ayrıca Sultan Ahmet Meydanı'ndaki büyük çınar ağacı için de kullanılan bir tabirdir (Parlatır, 2012: 1778). Anadolu'da bazı saray görevlileri yeniçeriler tarafından öldürülerek Sultan Ahmet Meydanı'ndaki çınar ağacına baş aşağı bir şekilde asılır. Rivayete göre cesetler birbirine değdikçe "vak vak" diye ses çıkarır. Bu nedenle bu olay "Vak'a-i Vakvakiye" olarak isimlendirilmiştir . Vakvakiye isminin doğu mitolojisindeki meyveleri insana benzeyen vakvak ağacından geldiği ifade edilmektedir (Gezgin, 2010: 57).

Vakvak Ağacı'ndan, ilk defa Tu Huan tarafından yazılan T'ung-tien adlı Çince bir eserde bahsedilmektedir. Bu esere göre denizin ortasında bulunan bir kaya üzerinde kırmızı dallı, yeşil yapraklı bir ağaç bulunmaktaydı. Bu ağacın üzerinde küçük çocuklar yetişmişti. Bu çocuklar konuşamamakta ancak gülüp hareket edebilmekteydi. Ayrıca bu çocuklar dallarından koparıldığında kuruyup siyahlaşmaktaydı. Eserde vakvak ağacı şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ta-şe (Arapların) lerin kralı, adamları gemi ile yola çıkardı; onlar da yiyecek ve giyeceklerini beraberinde alarak denize açıldılar. Garptaki son sahile ulaşmadan sekiz sene (denizde) seyrettiler. Denizin ortasında kare şeklinde bir kaya gördüler. Bu kayanın üzerinde kırmızı dallı ve yeşil yapraklı bir ağaç vardı. Ağacın üzerinde ise, bir sürü küçük çocuk yetişmişti; bunlar altı veya yedi baş parmak uzunluğunda idiler. İnsanları gördükleri zaman konuşamıyorlardı, ancak hepsi gülebiliyor, hareket edebiliyorlardı. Elleri, ayakları ve başları ağacın dallarına yapışık idi. Adamlar, onları dallarından koparıp ellerinde tutar tutmaz kuruyup siyahlaşıyorlardı. Elçiler halen Ta-şe (Arap) kralının sarayında bulunan (bu ağaçtan) bir dal ile geri döndüler.” (Ferrand, 1986: 174; Toorawa, 2002: 107-108; Yazar, 2007:12).

Kitāb al-Coğrafya isimli anonim bir yazmaya göre ise vakvak ağacı Çin’de bulunan aynı isme sahip adadan gelmektedir. Çin’e bağlı olan vakvak adasında hurma ağacına benzeyen meyvelerinin olgunlaştıkça genç kızlara dönüştüğü bir ağaç bulunurdu. Bu ağacın meyvesi mart ayında olmaya başlar. Olgunlaşırken yavaş yavaş insan şeklini bürünür. Meyvelerden önce genç kızların ayakları çıkar, ayın ikinci gününde bacakları, üçüncü gününde iki dizi ve kalçası görünür ve nisan ayında son şeklini alır. Mayıs ayında ise baş ve bedenleri tamamlanır. Bu kızlar ağaca saçlarından asılıdır. Vücutları son derece güzel ve hayranlık vericidir. Haziran ayı geldiğinde ise bu meyveler ağaçtan düşmeye başlarlar ve düşerken “vak vak” diye ses çıkarır. Yere düştükleri zaman bu güzel kızlar kemiksiz et hâlinde dirler. Ölü veya ruhsuz olmaları dışında sözle ifade edilemeyecek kadar güzeldirler. Bu adanın Büyük Okyanus’a bitişik olan sahilin doğusunda olduğu aktarılmıştır (Ferrand, 1986: 174-175; Yazar, 2007: 12).

Vakvak adası ve ağacı hakkında 1583 yılında Osmanlı Sultanı III. Murad’a sunulan Amerika kıtasını tanıtan Tarih-i Hind-i Garb-i el Müsemma bi Hadis-i Nev’ isimli yazmada da benzer bilgiler bulunmaktadır. Ağaç hakkında anlatılanlar daha önce bahsedilen eserlerle benzerlik gösterir. Yerleşimin olmadığı, gemilerle ulaşılan, şiddetli rüzgârların estiği bir adada bulunan vakvak ağacının her zaman sabit duran, yaradılışları bilinmeyen güzel cariyeler şeklinde meyveleri vardır. Görenleri hayran bırakan bu cariyeler saçlarıyla ağacın dallarına birer meyve gibi asılıdır. Bağlı oldukları daldan koparılınca iki gün sağ kalabilen cariyelerin güzellikleri ölünce kaybolur. Bazen hepsi “vak vak” diye ses çıkarır ve bu nedenle adına vakvak ağacı denir (Yazar, 2007: 12-13 Gezgin, 2010: 183-184).

Vakvak ağacından Binbir Gece Masalları’nda da bahsedilir. Binbir Gece Masalları’nda bu ağacın Cezayir’de yer alan bir adada bulunduğu ve meyvelerinin güzel kızlardan oluştuğu anlatılmaktadır (Gezgin, 2010: 183-184). Evliya Çelebi

Seyahatname'sinde bu ağacın Allah tarafından Hz. Âdem'i yaratırken hazırlanan çamurun kalanından yaratıldığını aktarmıştır. Yazar bu ağacın Hindistan'da bulunduğunu belirtmiştir. Bu ağacın meyvesi siyah, renkli bir cevizdir ve insana benzemektedir. Meyvelerine dikkatli bakıldığında ağzı, burnu, kaşları, gözleri, saçları ve bıyıkları vardır. Ağaca başlarından asılmış gibi dururlar ve olgunlaştıklarında “vakvak” diye ses çıkararak kırk günde yere düşerler. Farklı yaratıklar da bu meyveleri yemektir (Altun, 2008: 133).

Fars mitolojisinde, Firdevsî'nin Şehnâme'sinde bu ağaçtan detaylıca bahsedilir. Bu ağacı Büyük İskender'in gördüğü aktarılmaktadır (Gezgin, 2010: 184). Bu yüzden özellikle İskendernâmelerde bu ağaca yer verilmektedir. Şerifi tarafından 1510 yılında Türkçeye çevirisi yapılan Şehnâme'de vakvak ağacından şu şekilde bahsedilir:

“Vakvak Adası bin adanın bulunduğu bir diyarda, hiç kimsenin akıl erdiremediği kadar malla dolu bir yerdir. Bu adanın hâkimi çok güzel bir kadındır. Kadına ay yüzlü altı bin kadın hizmet eder. İskender'i ırzına ve namusuna dokunulmaması için altın, gümüş, zümrütler ile atlı askerler ve kadınlar göndererek karşılar. Adada Vakvak adı verilen, başı yükseklerde, yeşil yapraklı, ak yemişlerinden sesler gelen bir ağaç vardır. Ağaçtan çıkan sesler bazı olayların habercisidir. Ağacın çok yemişi olduğu zaman yokluk ve veba, sesler bir bir gelirse fitne ve fesat hâkim olur” (Yazar, 2007: 13).

Yukarıda verilen bilgilerden sonra vakvak ağacının klasik Türk şiiri üzerindeki yansımalarına yer verilecektir.

İbrahim İbn-i Bâlî'nin Hikmetnâme'sinde vakvak ağacından şu şekilde bahsedilmektedir:

“O adanın ağacı vakvaktır. O yüzden onun adı (adanın) vakvak oldu.”

Agacı vâkvâkdur ol adanun

Anun-çün Vâkvâk oldu adı anun

“İnsan duysa onun meyvesinden her zaman vakvak sesi gelir.”

Yemişinden anun sem' itse âdem

Gelür bir vâkvâk özi her dem

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-nâme, Mes. 4355-4356

Yazarının kim olduğu bilinmeyen bir beyitte de “Âlemin savaş meydanının bahçivanını seyret At Meydanı'na vakvak ağacını dikti.” diyerek Sultan Ahmet'te yaşanan çınar ağacı olayına telmihte bulunmuştur:

Bâğbân-ı felek-i kîne- güzârı seyret
Dikti At Meydanı'na şecer-i vâkvâkı

(Onay, 2013: 85)

Keçecizade İzzet Molla da aşağıdaki dörtlüğünde bu olaya telmihte bulunmuştur. Şair bir zamanlar fitne sahibi insanların Allah'ın günahsız kullarını Ahmed Han Cami'sinde astığını dile getirmiştir. Şimdi ise alçaklık sahibi insanların başlarının kopartılması gerektiğini çünkü Vakvak ağacının meyve verme vaktinin geldiğini dile getirmektedir:

Bir zaman ehl-i fitne Cami- i Han Ahmed'de
Bî günah asmıştı kullarını Hallâk'ın
Şimdi erbâb-ı şeka'nın dökülüp kelleleri
Meyva vaktine yetiştik Şecer-i Vakvak'ın

Keçecizade İzzet Molla, Divan, Kt. 17

Kimi görüşe göre ise vakvak ağacı aslında Hindistan cevizidir. İbrahim İbn-i Bâli 'nin Hikmetnâme'sinde Hindistan cevizi ile ilgili verdiği bilgiler bu durumu desteklemektedir. Eserde anlatılanlara göre Hindistan'da adına Hindistan cevizi denen bir ağaç bulunmaktadır. Bu ağacın oldukça büyük olup, insan başı şeklinde meyvesi vardır. Meyvenin başı Hintlilerin başına benzemekte ve iki kaşı, iki gözü, bıyığı, burnu, ağzı, kulağı, sakalı, yüzü, yanağı vardır. Yazarın tasvirini yaptığı bu ağaç vakvak ağacını yansıtmaktadır:

Bir ağaç var meger Hindûstân'da
Kim adı cevz-i Hindî'dür lisânda

Mu'azzam ağaç olur gâyet a'lâ
Budagı sâbit u yaprağı bihnâ

Biter bu meyve şâhında anun hem
Sanasın hey'et-ile re's-i âdem

Hünûd'ün başına mânend başı
Var alnında beşer tek iki kaşı

İki gözi var görelden merdüm

Bakar gibi gelür şöyle ki merdüm

Bıyugı burnı var agzı kulagı
Sakâlî saçı vu yüzi yanagı

Meger kim kellesi içinde magzı
Ne vardur ol agacın kalbi cevzi

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmet-nâme, Mes. 6328-6334

Ahmedî, İskendernâme adlı mesnevisinde vakvak adasında taze, başı yeşil ve güzel bir ağaç bulunduğunu, bu ağacın yapraklarını esen rüzgârda bile dökmediğini, o ağaçta acayip bir meyve yetiştiğini ve o yemiştan vakvak sesinin geldiğini dile getirmektedir. Ayrıca vakvak sesi ile beraber türlü belalarında geleceğini ifade etmiştir:

Buldı şeh bir ağaç anda pes yuca
Tâze vü sersebz ü hûb ucdan uca

Dökmez-idi yapragın bâd-ı vezân
İrmez-id'anun bahârına hazân

Ol ağaçda bir aceb yemiş biter
Çün temâm olup yemiş'anun yiter

Ahmedî, İskendernâme, Mes. 3301

Ol yemişden Vâkvâk üni gelür
Bu ne kudretdür bu ne hikmet olur

Gelicek ol ün gelür ile vebâ
Dahı kaht u fetret ü dürlü belâ
Vaktehâ gelür ol ün ne mâh u sâl
Ol ün olur gelicek ne hûbfâl

Ahmedî, İskendernâme, Mes. 3299-3304

Yazarı belli olmayan ve 15. yüzyılda yazıya geçirilen Seyfû'l-Mülûk ile Bedi'ü'l-Cemâl adlı mesnevide de vakvak ağacı yer almıştır. Eserde bir adada acayip bir ağacın bulunduğu ve bu ağacın meyvesinin ise ağaçtan daha garip olduğu dile getirilmiştir.

Bir diğ er beyitte ise bu ağacın adının vakvak olduğu ve yılda iki kez meyve verdiği ifade edilmiştir:

Bir ağaç var-ıdı anda ‘ac yib
Yemişi dahı bir dürlü gar yib

Ana vak vak agacı derler-imiş
Eki kez ver r-imiş yılda yemiş

Seyf ’l-M l k ile Bedi’ ’l-Cem l Hik yesi, Mes. 302-303

Yine aynı eserde bu ağacın meyvesinin insan başına benzediği dile getirilmiştir:

Yemişi misl   dem başıdur
Bu ‘ibretler kamu takd r işid r

Seyf ’l-M l k ile Bedi’ ’l-Cem l Hik yesi, Mes. 304

Eserin devamında ağaçta yer alan bütün başların gece birer birer inerek birbiri ile savaştığı ve ağacı delik deşik ettiği anlatılmaktadır. Ayrıca sabah olduğunda ağacın deliklerinden vakvak diye ses geldiği ifade edilmiştir:

G r rl r gece ağadan ol kamu baş
Enip bir biri-le kıldı ceng   savaş

Urışurken bölük [bölük] olurlar
Ol agacı del k del k kılurlar

Agacın her del ğinden bir  v z
Seher olunca vak vak eyleyüp söz

Seyf ’l-M l k ile Bedi’ ’l-Cem l Hik yesi, Mes. 305-307

Ayrıca eserde bu ağacın bulunduğu adanın Hindistan’a yakın bir yerde olduğu aktarılmıştır:

Yakındur ol ada ıkl m-i Hinde
Ki serhaddi varur ıkl m-i Sinde

Seyf ’l-M l k ile Bedi’ ’l-Cem l Hik yesi, Mes. 310

Taranılan divanlarda vakvak ağacı ile ilgili şiirlere fazla rastlanmamıştır. Daha çok mesnevilerde kendisine yer verildiği gözlenmiştir. şiirlerde daha çok vakvak ağacının özelliklerinden bahsedilmektedir. Vakvak ağacı daha çok meyvelerinin insan şekline

benzemesi ve çıkardığı “vak vak” sesi dolayısıyla söz konusu edilmiştir. Bazı beyitlerde ise Sultan Ahmet olayına telmihte bulunularak kullanıldığı tespit edilmiştir.

3.1.10. Yaktîn Ağacı

Yaktîn sözlükte kabak ağacı olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer tanıma göre ise kavun, karpuz, hıyar gibi toprakta yetişen bitkilerin genel adıdır (Parlatır, 2012: 1810). Yaktîn, İslam inancında Hz. Yunus ile ilişkilendirilmiş bir ağaçtır. İslam kaynaklarında Hz. Yunus’un, balığın karnından çıktıktan sonra altında gölgelendiği ağaç olarak bilinmektedir.

Hz. Yunus hakkında Kur’ân-ı Kerîm ve Tevrat’ta bilgiler bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yunus’a vahiy indiği, âlemlere üstün kılındığı, peygamberlerden olduğu anlatılır (Harman, 2013: 598). Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de kendilerine azap geleceği bildirilince iman etmeleri sayesinde azaptan kurtulacak tek kavmin Yunus kavmi olduğu aktarılır (Yunus 10/98).

Hz. Yunus, Musul dolaylarında bulunan Ninova halkına peygamber olarak gönderilir. Hz. Yunus’un kavmi kötü yola sapmış bir kavimdir. Hz. Yunus kavmini kötü yoldan döndürmeye çalışır ancak ne yaparsa yapsın başarılı olamaz. Hz. Yunus bunun üzerine öfkelenerek oradan ayrılmak için bir gemiye biner. Allah’ın izni olmadan gemiye bindiği için gemi hareket etmez. Gemide bulunanlar, içlerinde bir suçlu olduğunu ve o yüzden geminin hareket etmediğini düşünürler. Bunun üzerine suçluyu bulmak için bir kura çekmeye karar verirler. Kurada Hz. Yunus çıkar ve bunun üzerine Hz. Yunus denize atılır. Denizde bir balık gelip Hz. Yunus’u yutar. Hz. Yunus balığın karnındayken yaptığı davranışın yanlışlığının farkına varır ve tövbe eder. Böylelikle Allah tarafından affedilerek balığın karnından kurtulur. Ancak balığın karnından çıktığında durumu iyi değildir. Bunun üzerine Allah onun yanında bacağı olmayan cinsten bir kabak bitkisi yetiştirir. Kabak bitkisinin gölgesinde ceylan sütü ile beslenir. Bir diğer rivayete göre ise Allah tarafından kabaktan süt damlaması sağlanır ve Hz. Yunus onunla beslenir (Pala, 2005: 483; Köksal, 2012:155, Gezgin, 2010:110). Bu kabak bitkisi Kur’ân’da yaktîn, Yahudi kaynaklarında ise kikayon olarak geçmektedir (Harman, 2013: 598). Bu durum Saffat suresinde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Şüphesiz Yûnus da peygamberlerdendi. Hani o kaçıp yüklü gemiye binmişti. Gemidekilerle kur’a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu. Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu. Eğer o, Allah’ı tespih edip

yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı. Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık. Üzerine geniş yapraklı bir ağaç (yaktîn) bitirdik” (Kur’an-ı Kerim, 37/139-146).

Yahudi inancına göre Allah Hz. Yunus’a gölge olması için bu bitkiyi yaratmış ancak bitki ertesi gün kurumuştur. Hz. Yunus balığın karnından çıktığında elbisesi erimiş, saçları dökülmüş, böcekler hırpalamış bir şekildedir. Allah onu korumak için kikayon bitkisini yaratır. Kikayon bitkisi, her yaprağı bir karıştan büyük, 270 yapraklı bir bitkidir. Bu bitki Hz. Yunus’u böceklerden ve güneşten korumaktadır. Ancak bitki kuruyunca Hz. Yunus tekrar böceklerin istilasına uğrar (Harman, 2013: 598).

İbrahim İbn-i Bâlî aşağıdaki beyitlerinde bu duruma değinmektedir. Şair Allah’ın bu ağacı Hz. Yunus için yarattığını dile getirmiştir. Hz. Musa yaktîn ağacı altındayken bu ağaç onu böceklerden korumaktaydı. Yani ağacın koruyuculuk özelliği de bulunmaktadır. Şair bir diğer beytinde yaktîn ağacının yaprakları altında gölgelenen kişiyi eşek arısı sokmayacağını söyleyerek bu özelliğe atıfta bulunmuştur:

Hem on tokuz güninde peydâ anla
Baturdı Yûnus-içün Hakk Te‘âlâ

Bu yaktîn ağacın kim anı zünbûr
Yimeye ola anun berginde mestur

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 8174-8175

Taranılan eserler neticesinde klasik Türk şiirinde yaktîn ağacı ile ilgili beyitlere rastlanmamış sadece bir eserde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu eserde de yaktîn ağacının Hz. Yunus için yaratıldığı ve altında gölgelenen kişileri böceklerle karşı koruduğu dile getirilmiştir.

3.1.11. Söğüt Ağacı

Söğüt, genellikle sulak yerlerde yetişen yaprağı uzun ve acı olan, kabuğu kolay soyulur bir ağaç olarak bilinmektedir (Parlatır, 2012: 1527). Türkçe Sözlük’te ise “Akarsu kenarlarında yetişen, yaprakları alması ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaç.” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998: 2018).

Söğüt ağacının Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Yiğitlerin gölgesinde oturduğu, çadır diktiği kutlu ağaçlardanır. Söğüde küçük kuşlar yuva yapar. Söğüt de onları koruduğu için söğüt ağacına annelik kutu indiği rivayet edilmektedir. Söğüdün kutu

insana girdiğinde o kişinin çocukları seven, duygulu ve evcimen bir huy edineceğine inanılmaktadır (Ergun, 2017: 301-303).

Söğüdün, “aksöğüt, salkım söğüt ve bozsöğüt” gibi çeşitleri bulunmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998: 2018). Salkım söğüt Tanrı’nın kırbacı olarak bilinmektedir. Çok esnektir. Bu nedenle Sahalar ondan ip yaparlar. Ayrıca ana kutunun salkım söğüde sindiğine inanmaktadırlar. Aksöğüt ise hoş, narin ve esnek bir ağaçtır. Salkım söğüdün kutunun girdiği insanın nazik ve keskin zekalı olacağı, aksöğüdün kutunun girdiği insanın da esnek, zeki, sıcak kanlı olacağı rivayet edilmektedir (Ergun, 2017: 303).

Söğüt ağacı birçok kültürde bulunan önemli ağaçlardandır. Pek çok kültür söğüt ağacına önem vermiş ve söğüt ağacından ayin ve ritüellerinde yararlanmışır. Çuvaşlar söğüt dalları ellerinde birtakım tekerlemeler söyleyerek kapı kapı dolaşırlar. Evlerden topladıkları yumurta ve börekleri kırlara çıkıp yerler. Ancak bunları yemeden önce söğüdün dallarını havaya atarlar ve böylelikle bulundukları yerden kötülükleri kovduklarına inanırlar. Sahalar da ise söğüt evin ruhu olarak nitelendirilmiştir (Ergun, 2017: 302).

Söğüt ağacının eve faydalı olacağı düşünüldüğünden daima evlerin önüne dikildiği bilinmektedir. Söğüt ağacının ailenin her sıkıntısını çözeceğine, işlerini yoluna koyacağına ve yaşlılık dönemlerinde onları perişan etmeyeceğine inanılmaktadır (Ergun, 2017: 302). Ayrıca halk inanışlarında söğüt ağacının çeşitli hastalıklara iyi geldiğine dair anlatılar bulunmaktadır (Ergun, 2017: 548, 610). Söğüt ağacı her zaman koruyucu ve kurtarıcı olmuştur. Tarih boyunca söğüt ağacından birçok tedavi yöntemleri geliştirmiş, her kötü olayda gölgesine sığınılmışır. Sadece bedensel sıkıntılarda değil, ruhsal sıkıntılarda da gölgesine sığınılmışır (Işık, 2019: 556).

Doğu kültüründe söğüt dişi zarafetini ve ilkbaharı simgelerken Batı kültüründe yası simgeler ve şeytanla ilişkilendirilir. Japon anlatılarında Tanrıça Hera ve Zeus’un düğünlerinde kendilerine hediye edilen altın elmaları çalanlar söğüt ağacı, kavak ağacı ve karaağaca dönüştürülür. Aztek mitolojisinde insanlara mutluluk vermek için dünyaya bir söğüt ağacı şeklinde inen rüzgâr tanrısından bahsedilir (Gezgin, 2010: 172). Eski İran’da nar, söğüt, incir ya da zeytin gibi kutsal ağaçların kısa dalları üç boğum uzunluğunda kesilerek nevrüz sofrasında bulundurulurdu. Amaç kutsanmış bitkiler aracılığıyla saygı ve büyüklük elde etmektir (Yıldırım, 2006: 162).

Birçok kültürde önemli bir yeri olan söğüt ağacı klasik Türk şiirinde de kullanılmıştır. Söğüt ağacı aydınlık, ferahlık özellikleriyle dile getirilen bir ağaçtır. Söğüt ağacının gölgesine oturulduğunda insana ferahlık verdiği inaniilmektedir. Budizm’de söğüt ağacı Buda’nın aydınlandığı, nurun indiğı, Buda olacak çocuğun doğduğu kutlu mekân sembolüdür (Ergun, 2017: 302). Şiirlerde de söğüt ağacı gölgesine sığınılan bir ağaçtır. Gölgesi ile insana ferahlık verir ve insanı rahatlatır. Kâmî aşağıdaki beytinde söğüt ağacının meyvesiz oluşuna ve gölgesine vurgu yapmaktadır. Şair meyve yetiştiren ağaçlara karşı söğüt ağacının gölgesini tercih etmektedir. Söğüt ağacı aynı zamanda hayat ağacının sembol ağaçlarından biridir. Hayat ağacının da Türk düşüncesinde meyvesiz olarak tasvir edilmesi ve gölgesiyle insanlara ferahlık bahşetmesi ikisi arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir:

Bûsesinden bize seyr-i hat-ı dîlcû yegdûr

Bârpervêrlüğe tercîh olunur sâye-i bîd

Kâmî, Divan, G. 32/2

Sahhâf Rüşdî de aşağıdaki beytinde söğüt ağacının gölgesinin önemine vurgu yapmaktadır. Şair, padişaha ait çadır gibi gölge sahibi söğüt var iken meyhaneye ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir. Padişah çadırı diğer çadırlardan daha büyük, heybetlidir. Söğüt ağacı da uzun ve heybetli bir ağaçtır. Bu nedenle şair ikisi arasında benzerlik ilişkisi kurmuştur. Ayrıca söğüt ağacının gölgesinde olan kişinin meyhaneye ihtiyacı olmadığı dile getirilmiştir. Meyhane içki içilen yerdir. İçki içen insanlar rahatlar ve kendilerinden geçerler. Söğüt ağacının gölgesi de insanı rahatlattığı için onun olduğu yerde meyhaneye gerek yoktur:

Rüşdîya meyhâneye yok şimdi hâcet var iken

Hayme-i şâhî gibi gülşende bîd-i sâyedâr

Sahhâf Rüşdî, Divan, G. 32/6

Azmizâde Hâletî, “Gül bahçesinin söğüdünün gölgesine meyletsem buna şaşılır mı? Çünkü kılıcının keskinliğı cennet sayesinde olmuştur.” demektedir. Söğüt ağacı yapraklarının şeklinden dolayı hançere ve kılıca benzetilmektedir (Bayram, 2001: 943). Şair kılıca benzettiğı söğüt ağacının yapraklarının keskinliğinin cennet sayesinde olduğunu dile getirmiştir. Söğüt ağacının yaprakları o kadar keskin, tesirli ki şair ona meyletse şaşılmamalı:

‘Aceb mi mâ’il olsam zılline bîd-i gülistânun
Olurmuş çünkü cennet sâyesinde tîg-i berrânun

Azmizâde Hâletî, Divan, Met. 278

Meşhurî aşağıdaki beytinde söğüt ağacını meyve vermediği için cimri olarak tasavvur etmiştir. Ancak şair o büyük söğüt ağacının meyve vermese de gölge verdiği için dünyada durmasını istemektedir:

Ko bahîl ise de dünyâda efendim dursun
Mîve vermezse dahi sâye verir devhâ-i bîd

Meşhurî, Divan, G. 33/4

Sâkîp Dede de aşağıdaki beytinde söğüdü meyve vermediği için cimri olarak nitelemiştir. Ancak şair bunu doğal karşılamaktadır. Çünkü söğüt ağacı kendiliğinden meydana gelmiş, kimseden bir yardım görmemiştir. Bu nedenle söğüt ağacı da cimrilik yapıp kimseye bir şey vermek istemediğinden onda meyve bulunmaz:

‘Aceb mi dest-i ebnâ-i zamâna bî-kerem olsa
Nümâyândur ki şâh-ı bîd-i hodrûdan semer gelmez

Sâkîp Dede, Divan, G. 68/15

Nev’î’de aşağıdaki beytinde söğüt ağacının çabalamakla meyve veremeyeceğini çünkü eski adetlerin yenilenemeyeceğini dile getirmektedir:

‘Âdât-ı kühen bulur mı tecdîd
Gûşîşle kaçan vere semer bîd

Nev’î, Münâzara-i Tûtî vü Zâğ, Mes.188

Beyânî aşağıdaki beytinde söğüt ile su ilişkisine değinmiştir. Söğüt ağaçları su kenarlarında yetişir. Şair “ Salkım söğüdü su kenarında seyrettim. Sandım ki gümüş zemin üzerine çadır kurulmuş.” demektedir. Söğüt ağacının su ile beraber anılması hayat ağacı olarak düşünülmesindeki nedenlerden biridir. Hayat ağacı da altından akan su ile tasvir edilmektedir:

Bîd-i mecnûnı kenâr-ı cûda seyrân eyledüm
Ferş-i sîmîn üzre sandım ki kurulmuş bir otağ

Beyânî, Divan, G. 403/4

Sa’id Giray da aşağıdaki beytinde söğüt ağaçlarının su kenarlarında yetişmesine atıfta bulunmuştur. Şair söğüt ağacı ile bezm arasında bir benzerlik tasavvur etmiştir. Söğüt

ağacının altındaki sular içki, söğüt ağacının altı da eğlence meclisi olarak düşünülmüştür. Yine söğüt ağacının ferahlık verici özelliğine de değinilmiştir:

Ber-kenâr-ı âb ez-lutf-ı Hüdâ her serv-i bîd

‘İşretengîz safâ vü bezm-i nûş-â-nûşdur

Sa’id Giray, Divan, G. 43/3

Bâkî aşağıdaki beytinde “Bahçede söğüt yaprağını akan su üzerinde görüp kılıfından altın kılıç akmış dediler.” demektedir. Şair beytinde su ve servi ilişkisine yer verirken aynı zamanda söğüdün yapraklarını kılıca benzetmiştir.

Berg-i bîdi bâgda âb-ı revân üzre görüp

Didiler akmış gılâfindan bu tîg-i zer-nişân

Bâkî, Divan, K. 22/3

Hafî, aşağıdaki beytinde söğüt ağacının Allah’ı zikrettiğini dile getirmiştir:

Saf saf olup ditreşürler hemçü bîd

Zikr-i Hakdan gayrı yok güft ü şinîd

Hafî, Zâdü’l Meâd, 7771

Klasik Türk şiirinde daha çok söğüt kelimesi yerine Farsça karşılığı olan bîd sözcüğünün tercih edildiği taranan eserler neticesinde gözlenmiştir. Klasik Türk şiirinde su kenarında olması ve yapraklarının titremesi ile benzetmelere konu olmuştur. Bîd-i giryân, bîd-i mecnun, bîd-i nâlân, bîd-i serngûn gibi tamlamalar salkım söğüt yerine kullanılmıştır (Pala, 2015: 72). Ayrıca söğüt uzunluğu, gölgesi, meyve vermemesi, yapraklarının şekli ve değerli bir ağaç oluşu ile de şiirlere konu olmuştur. Söğüt ağacının değerli bir ağaç olarak görülmesi, gölgesiyle insanlara ferahlık vermesi, meyvesinin olmaması, su kenarlarında bulunması ve uzun boyu onun hayat ağacı olarak düşünülmesini sağlamaktadır. Taranılan eserlerde söğüt ağacının bu özelliklerine atıfta bulunduğu gözlenmiştir. Özellikle gölgesi ile sıklıkla anılmıştır. Gölgesi ile insanlara ferahlık verir. Nitekim şairler onun gölgesinde ferahlık bulduklarını, meyve vermese dahi gölgesinin kendilerine yettiğini dile getiren beyitler yazmışlardır.

3.1.12. Ardiç Ağacı

Ardiç, “Servigillerden, güzel kokulu, yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan ağaççık” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1998:

128). Ayrıca dağ servisi ve ar'ar olarak da bilinmektedir (Parlatır, 2012: 97). Ardıc ağacının sivri ve uzun yaprakları; parlak siyah, kozalak şeklinde meyveleri vardır. İnsanı çarpan, çok etkili bir kokusu bulunmaktadır. Özellikle yağmurlu havalar da kokusunun daha belirgin olduğu bilinmektedir (Alçay, Akgül vd. , 2018: 45; Torlak, 2009).

Bu ağaç ortalama 8-9 metreye kadar uzayabilmektedir. Ardıc ağacı zor iklim koşullarına dayanıklı olduğundan yüzlerce yıl yaşayabilmektedir. Hatta ardıc ormanı terk eden en son ağaç olarak bilinmektedir. Bu nedenle “arda kalan, yok olmayan anlamına gelen ardıc kelimesinin bu ağaca isim olarak verildiği düşünülmektedir (Alçay, Akgül vd. 2018:45; Torlak, 2009).

Ardıc ağacı birçok kültürde öneme sahip olan ağaçlardan biridir. Bütün Türk dünyasında da tanınan ve saygı duyulan bir ağaçtır. Çok eski zamanlardan beri Türk kültürünün sembol ağaçlarından biri olmuştur. Türkistan’da “arça”, daha kuzeyde ise “arçın” şeklinde kullanılmaktadır. Yakutların ataları ardıcın tanrısallık, sihirli bir gücünün olduğuna inanmışlar, birçok yeri ardıc tütsüsüyle tütsülemişlerdir (Ergun, 2017: 281). Altaylarda yaşayan Türklerde ardıc için “arçın” kelimesini kullanmışlardır. Ardıc temizlik ve kutsallığın en önemli sembolüdür. Şeytana ve her türlü kötü ruha karşı ardıc kullanılır. Ayrıca hastalıklara karşı ilaç olarak da kullanmışlardır (Ergun, 2017: 283).

Ardıc, Türk dünyasında kutsal sayılan ağaçlardan da biridir (Ögel, 90). Tanrı’nın kutlu ağaçlarından biridir. Uzun boyuyla göğe kadar yükselir ve Tanrı’nın nurunu saçar. Aynı zamanda ay ışığını ardıçtan dolayısıyla Tanrı’dan almıştır. Çünkü ardıc ayın evi olarak nitelendirilmiştir. Yani ay ışığı güzelliğini Tanrı kutunu taşıyan ardıc ağacından almıştır (Ergun, 2017: 282).

Ardıc ağacı her zaman yeşil olma özelliğinden dolayı çok eski zamanlardan beri mezar başlarına dikilmektedir. Anadolu’da bu geleneğin kökeninin Neolitik çağa dayandığı düşünülmektedir. Neolitik çağda evlerin ardıc ağacından yapıldığı bilinmektedir. Evlerin ortasında ağaçtan büyük bir direk bulunduğu ve bu direğin evin çatısını ayakta tuttuğu anlatılmaktadır. Ancak bu ana direğin sadece evi tutmadığı aynı zamanda Tanrı’yı temsil ettiği rivayet edilmektedir. Ayrıca bu direğin altına ölen ataların kemiklerin gömüldüğü de bilinmektedir. Kalkolitik Çağ’da mezarlar yerleşim yeri dışına çıkarıldığında bu geleneği mezarların başlarına ardıc ağacı dikerek devam ettirmişlerdir. Hititlerde Hitit kralının mezarı başına her zaman yeşil kalan ardıc ağacı dikildiği bilinmektedir. Osmanlı

Dönemi’nde de ölen efe mezarlarının başına ardıc ağacı dikilmesi geleneği bulunmaktaydı. Anadolu’da bazı yerlerde hala mezarların başına ardıc ağacı dikilmektedir (Torlak, 2009: 95-97).

Ardıc ağacının mezarlarda dikilmesinin temelinde biyolojik özellikler de yatmaktadır. Ardıc ağaçları 300 yıldan fazla yıkılmadan ayakta kalabilmekte ve devrildikten sonra da 100 yıldan fazla çürümeden durabilmektedir. Bu bakımdan mezar başlarına dikilen ardıc ağacı ölen kişilerin yok olmadıklarını hala ayakta olduklarını sembolize etmektedir (Torlak, 2009: 97).

Ardıc ağacı çok değerli ve birçok faydası olan bir ağaç olduğu için bazı yörelerde kesilmesi yasaklanmış ve dalları koparılırken de birtakım kurallar getirilmiştir. Ardıcın dalını alacak kişi temiz olmalı, yakın akrabaları içinden bir yıl içinde ölen olmamalıdır. Ağacın dalı alınmadan önce bir çaput bağlanmalı ve Tanrı’ya dua edilmelidir. Daha sonra dalı koparmanın sebebi söylenip ağaçtan izin istendikten sonra etrafa süt serpilerek acele bir şekilde dal alınmalıdır. Ancak iki dal birden alınmamalı ve dal kuzeye doğru eğilerek kırılmalıdır. Ardıc ağaçlarının yetiştiği yerlere kötü söz ve davranışlarda bulunulmaması gerektiğine inanılır. Kötü harekette bulunanların hastalık ya da ölümle cezalandırılacağına inanılmaktadır (Ergun, 2017: 284).

Ardıc ağacının birçok türü bulunmakta ve türe göre boyunun uzunluğu değişmektedir. Ardıc ağaçlarının boyu türüne göre yarım metre ile 20 metre civarlarında değişmektedir. Yarım metre boyunda olanına “bodur ardıc”, yirmi metre boylarında olana “boyu ardıc” ve on metre boyunda, büyük gövdeli, iğne yapraklı olana ise “yaban ardıc” denmektedir (Ergun, 2017: 280).

Kutsal ağaçların özelliklerinden biri de uzun boylu olmalarıdır. Ardıc ağacı da uzun boyuyla bilinen ağaçların başında gelmektedir. Klasik Türk şiirinde de boy ile ilgili anılan ağaçların başında gelir. Şiirlerde çoğunlukla ar’ar ismi ile kullanılmıştır. Yâver aşağıdaki beytinde ardıc ağacını uzun boylu olarak tasavvur etmiştir. Şair sevgiliyi servi ve ardıc ağacına benzetmiş ve gönül bahçesinde salınanın gönlü süsleyen bir servi ağacı mı yoksa yüksek boylu ardıc ağacı mı olduğunu bilmediğini dile getirmiştir:

Bâg-ı dilde salınan serv-i dilârâ mı gelür

Bilemem yohsa ki bir ‘ar’ar-ı bâlâ mı gelür

Enderunlu Hasan Yâver, Divan, G. 68/1

Şeyhülislam Yahya da aşağıdaki beytinde “Bahçıvan her ne kadar överek göğe çıkarsa da (sevgilinin)boyuna kıyasla ardıç ağacına kısa derim.” demektedir. Ardıç ağacı uzun boylu bir ağaçtır. Bahçıvan onun boyunu övmektedir. Ama sevgilinin boyunun yanında şair ardıç ağacını kısa bulmaktadır:

Bâgbân her ne kadar göge çıkarsa ögerek

Kadüne nisbet ile `ar'ara kûtâh derin

Şeyhülislam Yahyâ G. 275/2

Bâkî de aşağıdaki beytinde sevgili ile ardıç ağacının boyunu karşılaştırır. Şair ardıç ağacının uzun boylu olduğunu kabul etmekte ama sevgilinin boyu gibi güzelliğinin olmadığını dile getirmektedir:

Egerçi `ar'ar-ı bâgun bülend kâmeti var

Nihâl-i kaddüne nisbet letâfeti yokdur

Bâkî, Divan, G. 169/2

Nev’i-zâde Atâyî ise aşağıdaki beytinde sabah rüzgarını överken ardıç ağacının uzunluğuna atıfta bulunmaktadır. Sabah rüzgârı o kadar güçlüdür ki başı yükseklerde olan ardıç ağacının başını eğdirmektedir:

Sabâ gibi kanı `âlemde rind-i şâhid-bâz

Baş egdürür niçe `ar'ar gibi serefrâze

Nev’i-zâde Atâyî G. 95/2

Tanrı’nın kutlu ağaçları salınışlarıyla da olağanüstüdürler (Ergun, 2017: 281). Bir Uygur şiirinde ardıç ve söğüt ağacının budağının yüz türlü yırgalandığı (ırgalandığı) dile getirilmektedir. Yâver aşağıdaki beytinde ardıç ağacının salınışına atıfta bulunmuştur. Şair “Sevgiliden maksat şive, güzellik ve edadır. Uzun boylu ardıç ağacından maksat hep nazlı salınıştır.” demektedir:

Şîve vü hüsn ü edâdur kadd-i dilberden garaz

Hep hırâm-ı nâzdur bâlâ-yı `ar'ardan garaz

Enderunlu Hasan Yâver, Divan, G. 91/1

Azmizâde Hâletî de aşağıdaki beytinde ardıc ağacının salınışının güzelliğinden bahsetmektedir:

Tîz-kâm idi çün nesîm-i seher

Hoş-hırâm idi nitekim ‘ar‘ar

Azmizâde Hâletî, Divan, K. 4/24

Mostarlı Ziya aşağıdaki beytinde melekler âleminin bahçelerini seyrederken Allah’ın zatına mahsus olan ilk ve en yüce âlemde bulunan bahçesinin ardıc ağacını gördüğünü ifade etmiştir. Şair bu beytiyle ardıc ağacının çok değerli, yüce bir ağaç olduğunu ve Allah’ın bahçesinde bulunduğunu dile getirmiştir:

Kıldı çün seyr-i riyâz-ı melekût

Gördi kim ‘ar‘ar-ı bâg-ı lâhût

Mostarlı Hasan Ziyâ’î , Şeyh Sanan, Mes. 1334

Ardıc ağacı üzerinde kuşlarla anılan bir ağaçtır. Özellikle keklik ile birlikte söz konusu edilir. Keklik, Türk milleti tarafından yenmesinin helal olduğuna inanılan ve eti sevilen bir kuştur. Keklik genellikle ardıc ağaçları arasında yaşar ve yuvasını da bu ağacın üstüne yapar (Ergun, 2017: 283). Ravzî’de aşağıdaki beytinde ardıc ile kuş ilişkisine değinmektedir. Şair, “Ravzi o servi boyluya gönül kuşunu uçurur, acaba ardıc ağacı üstüne kuşlar mı kondurur?” demektedir:

Ravzî o servkâmete dil murgın uçurur

Kuşlar mı kondurur ‘acebâ ar‘ar üstine

Ravzî, Divan, G. 478/5

Azmizâde Hâletî de aşağıdaki beytinde ardıc ve kuş ilişkisine değinmiştir. Şair “Çınar ve ardıc ağacı üzerine mesken tutmaya bahçeye kaçtılar ki yavru iken ele alıştırdığımız bir kuş şimdi kalmadı.” demektedir:

Cihânda kalmadı bir murg-ı destâmûz kim şimdi

Kaçup bâga çenâr u ‘ar‘ar üzre tutmaya me’vâ

Azmizâde Hâletî, Divan, K. 8/15

Pertev aşağıdaki beytinde “ Bahçede ardıc ağacına özgürlük kâğıdı gelmiş. O, acaba bahçenin gölge salan servi ağacından mıdır?” demektedir. Şair bu beytinde servi ve ardıc ağacını birlikte kullanarak ardıc ağacının meyvesiz bir ağaç olmasına atıfta bulunmuştur. Şair bu beytinde ardıc ağacına bir özgürlük kâğıdı geldiğini ve bu

kâğıdın servi ağacından gelmiş olabileceğini düşünmektedir. Çünkü servi de ardıç ağacı gibi meyvesiz bir ağaçtır ve bu nedenle âzâd sözcüğü ile sıklıkla anılmaktadır:

Gelmiş çemende ‘ar’ara âzâd kâgezi

Ol serv-i bâg-ı sâyefikenden midür ‘aceb

Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, Divan, G. 25/2

Türk düşüncesindeki kutsal ağaçlardan biri olan ardıç ağacı klasik Türk şiirinde Arapça karşılığı olan ar’ar sözcüğü ile kullanılmıştır. Ardıç ağacı meyvesiz oluşu, salınışı, kuşların üstünde yuva yapması ve uzun boyuyla kutsal ağaç vasıflandırmasına uygundur. Şairlerde özellikle uzun boyuna ve meyvesiz oluşuna sık sık atıfta bulunmuştur. Aynı zamanda meyvesi oluşuna da yer veren şairler gölgesinin ferahlığından dolayı meyvesizliğini hoş karşılamaktadır. Sevgilinin boyuyla ilgili de pek çok benzetmeye konu edilmiştir. Bazı beyitlerde ardıç ağacı sevgilinin boyuna denk tutulurken bazı beyitlerde sevgilinin boyu ardıç ağacından üstün tutulmuştur.

3.1.13. Çam Ağacı

Çam, çamgillerin örnek bitkisi olan ve Türkiye’de pek çok türü yetişen bir orman ağacıdır (Türkçe Sözlük, 1998: 431). Çam, dikenden ibaret olan ve yapraklarını kışın da dökmeyen bir ağaçtır (Parlatır, 2012: 275). Çam ağacı birçok kültürde kutsallık atfedilen ağaçların başında gelmektedir. Çam ağacı; yaz-kış yeşil kalması, yaşlılığı, dağların tepesinde tek başına olması, meyvesiz oluşu ve büyüklüğü ile Tanrı’nın sıfatlarını temsil etmektedir Anadolu’da çam, insanlara dini öğreten müftüyle sembolleştirilmiştir. Ayrıca Evliya Şam (Çam) adıyla da anılmıştır (Ergun, 2017: 264). Doğu dünyasında yaşam ağacı olarak kabul edilir (Gardin vd. 2014: 139).

Altay’da çam ağaçlarının şaşılacak derecede güzel olduğundan bahseden kaynaklar “oklar gibi düzgün” ifadesini kullanmışlardır. Yakut Türkleri de çam ağacını kutsal sayarak onu evlerine alırlardır. Türklerde çam bayramı kutlamaları da bulunmaktaydı. 25 Aralık günü Ülgene dualar ederek kutsal ağaç çamı süslerlerdi. Çamın etrafında sabah olana kadar bir çeşit halka oyunu oynarlardı. Bu gece dilenen tüm dileklerin gerçekleşeceğine inanılırdı (Kelam, 2019: 13).

Kuzeye doğru gidildikçe önemi daha da artan çam ağaçlarının birçok türü bulunmaktadır. Özellikle Türk kültüründe çam ağacı türlerine göre farklı semboller taşımaktadır. Karaçam ve kızılçam (melez) erkeği temsil ederken fıstık çamı kadını

simgelemektedir. Karaçam Sahaların inancına göre ateşli bir ağaçtır. Dünyanın kutu onun üstüne iner. Bu nedenle karaçama dokunmak yasaktır. Kızılçam erkeğin sembolüdür ve yaratılışın başında insanla birlikte yaratılmıştır. Sağlam bir köke sahip olan kızılçam çok güçlüdür. Fıstık çamı ise kadını temsil eder ve çocuk ruhlarının üzerinde yaşadığına inanılır. Ayrıca Noel Baba'ya atfedilen çam ağacı da bu ağaçtır (Ergun, 2017: 260-269).

Fıstık çamı 15-20 metre boylarına kadar uzayabilen, yaklaşık 80-90 yıl ömrü olan iğne yapraklı bir ağaçtır. Ayrıca kozalaklarındaki tohumlarından çıkarılan çam fıstığı meyvesi ile de önem arz etmektedir. Klasik Türk şiirinde daha çok çam fıstığı ağacı olarak bilinen Arapça'da sanavber olarak nitelendirilen bu türüyle kullanılmıştır (Çukur, 65-66). Sanavber “siyah servi” ya da “dıraht-ı naju” da denen çam ağacının bir türüdür (Mütercim Asım Efendi 2000: 672).

Keçecizâde İzzet Molla aşağıdaki beytinde sanavberin içinin nimetlerle dolu olduğunu ifade etmiştir:

Radoscuk küçük gerçi bender gibi
İçi rızk ile pür sanavber gibi

Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan Mes. 602

Bursalı İffet ise aşağıdaki beytinde sanavber ağacının baştan aşağı nurdan oluştuğunu dile getirmiştir. Tanrı'yı temsil eden bir ağacın nûranî olarak tasvir edilmesi doğaldır. Ayrıca Sahalar çam ağacının aydınlık ağaç olduğuna inanmaktadır (Ergun, 2017: 261). Bu bakımdan şair sanavber ağacını aydınlık, ışık saçan bir ağaç şeklinde tasvir etmektedir:

Hoşâ bir servi-i firdevs-i enver
Ser-â-pâ nûrdan nahl-i sanavber

Bursalı İffet, Divan, Muk.8/2

Hayat ağacı olarak nitelendirilen ağaçların özelliklerinden biri de bir dağ tepesinde bulunmalarıdır. Çam ağaçları dağların tepesinde yetişmektedir (Ergun, 2017: 264). Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, aşağıdaki beytinde “Boyunun arzusuyla sanavber delirip servi gibi dağlara düşmüş.” demektedir. Şair buna atıfta bulunarak sanavberin dağlarda olmasını sevgilinin boyunu istemesine bağlamıştır:

Hevâ-yı kaddun ile serv gibi
Delurmuş tağlara düşmüş şanavber

Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, Divan, G.28/2

Çam ağacı yıl boyunca yeşil olan bir ağaçtır. Bir mite göre insanlara ölümsüzlük suyunu getiren küçük adamlar bir tavşana binerek gelirler. Bunu gören kadınlar onlara gülüp alay eder. Buna çok gücenen küçük adamlar getirdikleri suyu insanlara vermek yerine çam, sedir ve köknar ağacına serperler. Bu ağaçların yıl boyunca yeşil olmasının sebebi budur (Ergun, 2017: 262). Keçecizâde İzzet Molla'da aşağıdaki beytinde şanavberin yeşil rengine değinmektedir. Şair yeşil renkli elbise giyen kişileri şanavbere benzetmiştir.

Giyip ba'zısı câme-i sebzfâm
Sanırdım ki etmiş şanavber hırâm

Keçecizâde İzzet Molla, Mihnetkeşan Mes. 1933

Kutsal ağaç formunda kabul edilen ağaçların uzun ömürlü ve uzun boylu olması çam ağacında da görülmektedir. Karamanlı Aynî aşağıdaki beyitlerinde çam ağacının bu özelliklerine atıfta bulunmuştur:

Ümîdüm var uzun yaşa şsanavber bigi 'âlemde
Gözüm cûyında bitmiş bir yeşermiş erguvân gördüm
Karamanlı Aynî, Divan, G. 335/3
Gördiler gerçi kadûn bigi şsanavber salınur
Görmediler iki zülfün bigi ola ana budak

Karamanlı Aynî, Divan, G. 268/6

İbrahim Tırsî de aşağıdaki beytinde çam ağacının tepesine elinin erişemeyeceğini dile getirmiştir:

İrmez elümüz çam ağacınınun depesine
Bu fikr ise bir başkaca tûl-i emel oldı

İbrahim Tırsî, Divan, G. 197/6

Çam ağacı uzun boyu, yaz-kış yeşil kalması, dağların tepesinde tek başına yetişmesi ve uzun ömürlü oluşuyla Türklerin kutsallık atfettiği ağaçlardan biridir. Çam ağacının birçok türü bulunmaktadır. Klasik Türk şiirinde çam türlerinden biri olan fıstık çamı şiirlerde söz konusu edilmiştir. Şiirlerde daha çok Arapça karşılığı olan şanavber sözcüğü ile kullanılmıştır. Şairler şanavberin nimetlerle dolu nurlu bir ağaç olmasına

değinirken ayrıca uzun boyuna ve uzun ömrüne de atıfta bulunmuşlardır. Bezen de sevgilinin boyuna benzetme unsuru olarak yer vermişlerdir.

3.2. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Çiçekler

3.2.1. Yebrûhü's-Sanem

Yebrûhü's-sanem, insan kökü denilen bir bitkidir. Kankurutan ve adamotu” olarak da bilinmektedir (Parlatır, 2012: 1825). Bu bitki gövdesi, kolları ve bacaklarıyla bir insana benzediği için adamotu şeklinde isimlendirilmiştir (Gezgin, 2010: 15). Ömer Ferit Kam, bu bitkinin yebrûhü's-sanem isminden bozulmuş olarak abdu's-salam denilen bitki olduğunu dile getirmektedir. Aynı zamanda mihr-i giyâ ya da mihr-i giyâh olarak da adlandırılmaktadır (Kam, 2008: 93). Bu bitkinin uyuşturucu özelliği bulunur; aynı zamanda bereket getirdiğine, cinsel istek uyandırdığına inanılır. Bu nedenle adamotu elması veya şeytan elması olarak da isimlendirilir (Gezgin, 2010: 16).

Yahudilerce cennette yetiştiğine inanılır. Büyücülerin bu bitkiyi yanında taşıdıkları ve büyü yapmak için kullandıkları bilinmektedir. Yunanlılar ve Romalılar da bu bitkinin tılsımlı olduğuna inanmışlardır (Hançerlioğlu, 1993: 10). Kökü insana benzetildiğinden Sümer, Asur, Babil ve Yunan mitolojilerinde bu ağacın bir ruh taşıdığı düşünülür (Yaşa, 2019: 695). Ayrıca Türkler bu otun kökü kesildiğinde insan kanına benzer kan aktığına inanırlar (Yavuz, 1990). Tevrat'ta Yakub'un karısı Lea'nın bu bitki sayesinde çocuklarının olduğu anlatılmaktadır (Gezgin, 2010: 16).

İran'ın kuzey doğusunda bol miktarda yetişen yebrûhü's-sanem İran halkı arasında daha çok merdomgiya, merdomgiyah ve güzelavratotu gibi isimlerle anılmaktadır. İran mitolojisinde Keyûmersin ölümünün ardından spermi toprağa dökülür. Döküldüğü yerde iki bitki filizlenir. Bu filizlenen bitkinin mihr-i giyâh olduğu rivayet edilmektedir (Yıldırım, 2006: 525-526).

Acayibü'l- Mâhlûkat'a göre bu bitki İran'da yetişmektedir. İnsan suretinde, giysileri olan, kokusu insan kokusuna benzeyen bir bitkidir. Şerbeti öldürücü olduğundan onu yerden koparan kişinin hemen öleceğine inanılır. O yüzden bu bitkiyi topraktan sökerken ona bir ip bağlanır, ipin ucuna da köpek bağlanır ve bu şekilde yerden sökülür:

“Yebrûh: Bir ağaçdur ki Eran’da olur, yirden çıkar âdem sûretinde olur, gisüleri olur ve kokusu âdem kokusına benzer. Anun şerbeti kattâldur, anı her kim yirden koparsa ölür. Pes ana bir ip bağlarlar, dahı ol ipün ucunı bir ite bağlarlar, dahı ol ite et gösterürler, dahı it ete kask ider, anı çeker koparur, dahı heman ölür. Ve bazı olur ki on arış boyı olur. Ve dahı ol vilayatda ot olur, kim bir kişi eger anı kendüde götürse güler ve eger bıraksa ağlar” (Sarıkaya, 2010: 213).

Koca Râgıp Paşa aşağıdaki beytinde “Benim yaratılışımın özü insanlık olmuş, mezarımın toprağında da otum yebrûhü’s-sanemdir.” demektedir:

Mâye-i tıynetim olmuş benim insaniyyet

Hâk-i kabrimde de yebrûh-üs-sanemdir giyehim

Koca Râgıp Paşa, Divan, G. 111/5

Osmanzâde Tâib, aşağıdaki beytinde “Hamse yazanlarla tek (yazan) adam bir midir? Hiç iki yebrûh yüzlü bir insan sayılır mı?” demektedir. Şair yebrûhun şekilsel olarak her ne kadar insana benzese de insanla bir olmayacağını dile getirmektedir. Nasıl ki yebrûh tam bir insan olarak görülemeyeceğine göre hamse yazan ile tek bir mesnevi yazan kişi de bir olamaz:

Bir midür hamsenüvisân ile Ferdî-merdî

Hiç beşer mi sayılır bir iki yebrûhlikâ

Osmanzâde Tâib, Divan, K. 3/11

Şeyh Gâlip aşağıdaki beytinde “Ama bunun resimleri ruh sahibi (ruhlu), yebrûh gibi cansız değil.” demektedir. Her ne kadar mitolojilerde yebrûh insana benzetilse de şair yebrûhun canının olmadığını dile getirilmiştir:

Ammâ ki bunun nukûşı zîrûh

Bîcân değildi hemçü yebrûh

Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk, Mes. 1962

Bir başka rivayete göre bitkinin ruhu olduğuna inanıldığı için topraktan bir insan tarafından sökülmesi cinayetle eşdeğer tutulur. Sökülme sırasında bu bitkinin kökünden gelen çığlık sesinin insanı çıldırtacağı ya da öldüreceğine inanıldığından bu işlem sırasında bitkiye bağlanan köpekler kullanılmıştır (Yaşa, 2019: 695). Bu bitkiyi topraktan çıkarmak için önce etrafı boşaltılır. Sonra bir ipin ucu bitkinin ortasına, diğer ucu ise bir köpeğin beline bağlanır. Daha sonra köpeğin önüne bir av hayvanı konur. Av hayvanını gören köpek aniden sıçrar ve böylelikle yebrûhü’s-sanem topraktan çıkmış olur. Ancak köpek de birkaç gün içerisinde ölür. Bu nedenle bu bitkiye köpeğin

kökünü kazıyan anlamında seg-ken ya da köpek öldüren anlamında seg-koş adları da verilir (Yıldırım, 2006: 525). Kimi rivayete göre ise öküzlere ip bağlanarak sökülmetedir (Gezgin, 2010: 15).

Kâmî aşağıdaki beytinde yebrûhü's-sanemi bu yönüyle kullanmıştır. Şair sevgiliyi bu bitkiye, rakibi de köpeğe benzetmiştir. Şair, “O peri yüzlü (sevgili) rakibi görmese kopmaz yerinden, çöl köpeğine sanki yebrûhü's-sanem bağlanmış.” Demektedir:

Rakîbi görmese kopmaz yirinden ol perî-peyker
Seg-i sahrâya olmuş sanki yebrûhü's-sanem beste

Kâmî, Divan, G. 177/5

Aynı zamanda yebrûhü's-sanem, mihr-i giyâ ya da mihr-i giyâh olarak da adlandırılmaktadır. Bu bitkinin güneşe yöneldiği için bu adla anıldığı rivayet edilmektedir (Kam, 2008: 93). Nev'îzâde Atâyî aşağıdaki beytinde “ Yeryüzündeki bütün insanlar, mihr-i giyânın güneşe yönelmesi gibi sürekli olarak onun lütfuna bakar.” demektedir.

Güneşe mihr-i giyâ gibi hemin
Lutfuna bakar anun ehl-i zemîn

Nev'îzâde Atâyî, Sohbetü'l- Ebkar, Mes. 1308

Nev'îzâde aşağıdaki beytinde ise “Cömertlik köpüğü altın saçan güneşin pençesidir. Dünya mihr-i giyâ gibi (güneşin) eline baksa şaşılır mı? demektedir:

Pençe-i mihr-i zer efşândur o kefi keremi
Eline baksa nola mihr-i giyâveş dünyâ

Nev'îzâde Atâyî, Divan, K. 22/23

Vişnezâde aşağıdaki beytinde sümbülü Leyla'ya, Mecnun'u ise yebrûhü's-saneme benzetmiştir. Mecnun ile ilişki kurulmasını sağlamıştır. Çöller mihr-i giyâh gibi güneşi seven ve ona yönelen bir bitkinin yetişmesi için en uygun yerlerdir. Mecnûn ise çöllerde dolaşp Leylâ'sını arayan bir âşıktır. Şair bu yönden aşağıdaki beytinde Mecnûn ile mihr-i giyâh arasında ilişki kurmuştur:

Bu bağın sümbül-i şebboyı hep Leylâyı rânâdur
Bu deştün ser-te-ser mihr-i giyâhı Kays-ı şeydâdur

Vişnezâde, Divan, G. 39/1

Ereğlilî Tûrabi aşığıdaki beytinde “Düşmanın kalbi verimsiz yerdir, mihr-i giyâ yetişmez. Bahçenin canlılığını su ve topraktan bil.” demektedir. Şair düşmanın kalbini verimsiz yere benzeterek mihr-i giyânın verimsiz yerlerde yetişmeyeceğine atıfta bulunmuştur:

Zemîn-i şûredür kalb-i ‘adû mihr-i giyâ bitmez

Çemenzârun tarâvet bağladuğın âb u gilden bil

Ereğlilî Tûrabi, Divan, G. 23/6

Azmizâde Hâletî aşığıdaki kıtasında övdüğü kişinin cömertliğini göstermek için bu bitkiden faydalanmıştır. Şair “Gül bahçesi sahnesine cömertlik bulutunu damla ile saçsaydı merdüm giyâhın kenarları topraktan altın dolu çıkardı.” demektedir:

Habbezâ ol neyyir-i a‘zam ki zerrât-ı cihân

Nûr-ı re’yiyle olur hurşîd-i Keyvân-pây-gâh

Ebr-i lutfî reşhabâr olsaydı sahn-ı gül-şene

Hâkden pürzer çıkardı dâmen-i merdüm giyâh

Azmizâde Hâletî, Divan, Muk. 112

Birçok kültürün mitolojisinde bulunan yebrûhü’s-sanem ile ilgili pek çok anlatı bulunmaktadır. Yebrûhü’s-sanem kimi zaman bu anlatılar ile kimi zamanda benzetme unsuru olarak şiirlerde yer almıştır. Şekilsel olarak insana benzeyen yebrûhü’s-sanem bu yönüyle şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle ölen insanların yerine mezarlarında yebrûhü’s-sanem bitmesi şairlerin tahayyüllerinden biridir. Ancak şiirlerin genel ekseninde her ne kadar insana benzese de canının olmadığından dolayı insan gibi olamayacağının vurgulandığı gözlenmiştir. Yebrûhü’s-sanemin topraktan sökülme biçimi de yine şairlerin şiirlerinde bahsettiği özelliklerinden biridir. Ayrıca yebrûhü’s-sanem; mihr-i giyâ, mihr-i giyâh, merdüm-giyâh olarak da anılmıştır. Bu adıyla özellikle güneşle olan ilişkisi şiirlerde söz konusu edilmiştir.

3.2.2. Buhûr-ı Meryem

Hiz. Meryem, İslam dininde önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de de adının bir sureye verilmiş olması Hiz. Meryem’e verilen önemin göstergesidir. Bir sureye adının verilmesinin yanı sıra 12 surede de ismi anılmaktadır. İncil’de de 19 kez geçtiği belirtilmektedir (And, 2007: 186). Kur’ân’da ismiyle anılan tek kadındır (Yıldırım, 2006: 510). Hiz. Meryem’in hayatı Kur’ân-ı Kerîm’de Al-i

İmran suresinde anlatılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Meryem’in Allah tarafından seçilmiş, tertemiz biri olduğu ve dünya kadınlarından üstün kılındığı anlatılmaktadır (Al-i İmran 42/64).

Hz. Meryem’in hayatı mucizelerle doludur. Hz. Meryem ile ilgili en çok söz konusu edilen mucizesi, Cebrâîl vasıtasıyla kendisine Allah’ın ruhundan üflenerek hamile kalması ve bu hamilelikten Hz. İsâ’yı doğurmasıdır. Hz. Meryem’e bir oğlu olacağı Cebrâîl aracılığıyla bildirilir. Rivayete göre Meryem on üç, on beş veya on yedi yaşlarındayken parlak yüzlü, sakalı henüz çıkmamış, saçları dalgalı bir genç şeklinde görünen Cebrâîl, Hz. Meryem’e çocuğu olacağını müjdelemiştir (Harman, 2004: 241).

Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem’i de (inananlara) örnek gösterdi.” denmektedir (Tahrim 66/12). Surede Hz. Meryem’in hamile kalış şekline yer vererek Hz. Meryem’in örnek bir insan olduğu aktarılmıştır.

Hz. Meryem’in Hz. İsâ’yı doğurma hadisesi Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde aktarılmaktadır:

“Meryem, “Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir?” dedi. Cebrâîl, “Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu zaten(ezelde) hükme bağlanmış bir iştir” dedi. Böylece Meryem, çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti.” Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!” dedi. Bunun üzerine (Cebrâîl) ağacın altından ona şöyle seslendi: “Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.” “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.” “Ye, iç, gözün aydın olsun.” (Meryem, 20-26/331).

Rivayetlerde Hz. Meryem’in doğum esnasında “meryemana eli” adı verilen buhûr-ı meryem çiçeğini tuttuğu aktarılmaktadır. Hz. Meryem İsa Peygamber’i doğururken zorlanmış ve bu çiçeği tutmuştur. Çiçek Hz. Meryem’in tutmasıyla el şekline bürünmüştür. Buhûr-ı meryem özellikle kokusuyla çok söz konusu edilmiştir (Pala, 2015: 76). Kiliselerde ve İslam topluluklarında güzel koku yayması için buhûr-ı meryem yakılmaktadır (Onay, 317-318).

Buhûr-ı meryem günümüzde siklamen ya da tavşankulağı adlarıyla bilinir (Türkçe sözlük, 1998:352). Ayrıca kef-i Meryem, kef-i Ayşe, şeceretü’t-talk tamlamaları ile de isimlendirilmiştir (Levend, 2017: 181). Araplarda şeceret Meryem ve hubzu’l-

meşâyih denmektedir (Burhân-ı Katı', 2000: 96). Ayrıca Ahmet Atilla Şentürk, yaprak ve köklerinden buhur yapıldığı için bu adla anıldığını da aktarır (Şentürk, 2016: 295).

Hamile kadınların doğumlarının kolay olması için bu çiçekten yararlanılmıştır. Doğum yapacak kadının ağrısı başlayınca ebe bu çiçeğin yaprağını suya atar. Suda yaprak açıldıkça kadının da rahminin açıldığı düşünülerek doğumunun kolay geçeceğine inanılır (Onay, 2013: 89) Yine başı ağrıyan, gözleri kararan ve midesi bulanık kişilere de çiçeğin kökünün bal ve sirke ile karıştırılarak ilaç olarak verildiği bilinmektedir (Pala, 2015: 76).

Hız. Meryem'in tuttuğu bitkinin hangisi olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ağâh Sırrı Levend aslında Hız. Meryem'in dayandığı ağacın buhûr- 1 meryem değil bir hurma ağacı olduğunu ifade etmektedir (Levend, 2017: 181). Ömer Ferit Kam'da Hız. Meryem'in doğum yapacağı sırada insanlardan uzaklaşarak bir hurma dalı veya bir çiçekten güç aldığını dile getirmiştir (Kam, 2003: 148-149). Kur'ân-ı Kerîm'de de hurma ağacından bahsedilmektedir.

Buhûr-1 Meryem klasik Türk şiirinde de motif olarak kullanılmıştır. Daha çok kokusu ve Hız. İsa ile ilişkisi yönüyle söz konusu edilmiştir.

Ravzî aşağıdaki beytinde buhûr-1 Meryem olduğu takdirde yeşillik yerin güzel olacağını dile getirmiştir:

Olsa Buhûr-1 Meryem eger hûb olur çemen
Dirsem benefşeye yiridür müşksâ-yı bâğ

Ravzî, Divan, G. 374/3

Bâkî aşağıdaki beytinde buhûr- 1 Meryem'i kokusu yönüyle ele almıştır. Bâkî beyitte “Buhûr- 1 Meryem'in kokusu yerden gökyüzüne ulaştı. Gökyüzünde İsa'nın eteğini güzel kokulu eyledi.” diyerek Hız. İsa'nın gökyüzünde bulunmasına telmih yaparak buhûr- 1 Meryem'in kokusuna değinmiştir. Buhûr-1 Meryem'in kokusu o kadar kuvvetlidir ki gökyüzüne kadar ulaşmaktadır. Mesih Hız. İsa'nın lakabıdır. Elini sürdüğü hastaları iyileştirmesinden dolayı bu lakapla anılmıştır (Pala, 2005: 309):

İrişdi hâkden bûy-1 bahûr-1 Meryem eflâke
Mu' attar eyledi göklerde dâmân-1 Mesîhâyı

Bâkî, Divan, K. 5/ 15

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî aşağıdaki beytinde Hz. İsa gibi, çiğdem-in buhûr-ı Meryem ile birlikte rûzgâra ruh verdiğini dile getirmektedir. Hz. İsa Cebrâîl'in Hz. Meryem'e üflediği ruh olduğu için neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltir (Pala, 2005: 235). Bu bakımdan beyitte Hz. İsa'nın bu yönüne telmihte bulunularak buhûr-ı Meryem'in de böyle bir özelliğinin olduğu vurgulanmıştır:

Şemîm-i çiğdem-i İsa bahûr-ı Meryem ile
Nesîme rûh virür mu'cîz-i Mesîhâvâr

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, Divan, K. 20/23

Bâkî aşağıdaki beytinde buhûr- ı Meryem'in kokusuyla İsa'nın nefesi canlanır. Mûsâ'nın eli gibi zambak beyaz elini açtı." demektedir. Şair buhur-ı Meryem'in kokusunun diriltici özelliğine vurgu yapmıştır:

Dem-i ' İsa dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem
Açdı zambak Yed-i Beyzâyı kefi Mûsâvâr

Bâkî, Divan, K. 19/18

Buhûr-ı Meryem'in kök ve yaprakları eski çağlardan beri tûtsü olarak kullanılmaktadır (Şentürk, 2016: 295). Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beytinde böyle bir kullanıma değinmiştir. "Çemen meclisini buhûr-ı Meryem kokusu tuttu, dönerek esen rûzgâr tûtsü kabının işini yapmasına yardım etti." diyerek rûzgârın esmesinin buhûr- ı Meryem'in güzel kokusunu tüm yeşilliğe yayılmasına yardım etmesi şeklinde tasavvur etmiştir:

Tutdı bezm-i çemeni bûy-ı buhûr-ı Meryem
Hıdmetin itdi edâ micmere gerdân-ı nesîm

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 236/2

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî aşağıdaki beytinde ise " (Buhur-ı Meryem) Hz. İsa gibi kokusu canlılık veren cevherdir. Buhûr-ı Meryem'e her lâle yakuttan yapılmış bir buhurdanlıktır." demektedir. Şair buhûr-ı Meryem'i yakuttan yapılmış buhurdanlığın içinde hayal ederek kokusunun kuvvetiyle Hz. İsa gibi dirilticilik özelliğinin olduğuna vurgu yapmıştır:

Mesîhâsâ şemîmi mâye-bahş-ı zindegânîdür
Bahûr-ı Meryeme her lâle bir yâkût micmerdür

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, Divan, K. 11/18

Sermed Feyzullâh aşağıdaki beytinde yeni açılmış buhûr-ı Meryem'in incitilmemesi gerektiğini dile getirmiştir:

Kühen gülberg-i dağım kıl perişan ey büt-i tersâ

Henüz açmış buhur-ı Meryemi incitme sultânım

Sermed Feyzullah, Divan, G. 74/6

Buhûr- ı Meryem şekil itibarıyla kulağa benzediği için tavşan kulağı olarak da isimlendirilir. Şeyhülislam Yahyâ aşağıdaki beytinde çiçeğin sevgilinin o gönlü çeken kokusuyla iddiaya girmeye cesaret edemeyeceğini çünkü onun bunu yapmaması için kulağının burulduğunu söyleyerek çiçeğin şekilsel özelliğine değinirken aynı zamanda sevgilinin kokusunun üstünlüğünü dile getirmektedir:

Senün bûy-ı dilâvîzünle bahse eylemez cür`et

Bahûr-ı Meryemün ey goncefem gûşı burulmuşdur

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 80/3

Buhûr-ı Meryem ile ilgili taranılan eserler sonucunda daha çok kokusu yönüyle söz konusu edildiği tespit edilmiştir. Buhûr-ı Meryem kokusu ile bulunduğu yeri güzelleştirmekte, canlılık vermektedir. Kokusu o kadar kuvvetlidir ki bütün bahçeye yayılır hatta gökyüzüne kadar yükselerek Hz. İsâ'ya kadar ulaşır. Kimi zaman Hz. İsâ'ya kimi zaman da sevgiliye benzetilir. Hz. İsâ gibi bulunduğu yere canlılık verip diriltir. Kimi beyitlerde de sevgilinin kokusu ile ilişkilendirilerek sevgilinin kokusu daha üstün görülmüştür.

3.2.3. Lâle

Farsça bir kelime olan lâle; zambakgillerden yaprakları uzun ve mızrağı andıran, çiçeği ise kadehe benzeyen, çok renkli bir çiçektir. Farsçada şakayık, azeryûn, âzergûn adlarıyla da anılır. Ayrıca gul-i ateşreng yani ateş renkli gül olarak da bilinmektedir (Parlatır, 2012: 958; Yıldırım, 2006: 483). Kırmızı, sarı veya beyaz renkleri vardır. Dip kısımlarında ise esmer renkli bir leke bulunmaktadır (Baytop ve Kurnaz 2003: 79). Arapçada şakayık, şakâyık, şakâyık-ı nu'mân, gelincik adlarıyla anılmaktadır. Arapçada nu'mân sözcüğü kan anlamına geldiğinden renginden dolayı lâleye bu adın verildiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2006: 483).

Lâle Türk kültüründe oldukça sevilen bir çiçektir. Anadolu'da 12.yüzyıldan beri süs bitkisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı'da Lâle Devri olarak

adlandırılan dönemde çok sayıda lâle yetiştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda da lâle yetiştirmek adeta bir yarış haline dönüşmüş, yüzlerce lâle türü ortaya çıkmıştır. Toplamda beş bin, Türkiye’de on beş kadar çeşidinin olduğu bilinmektedir. Türkiye’de en çok sözü edilen türleri rumi lâle, lâle-i Nu’man, Manisa lâlesi ve Girit lâlesidir (Baytop ve Kurnaz, 2003: 79-80).

Çok eski dönemden beri yetiştirilen ve sevilen lâle hakkında pek çok rivayet aktarılmıştır. Fenikelilere ait anlatılarda Adonis adında birinin bir ayı tarafından öldürülmesiyle kanının toprağa döküldüğü yerlerde lâleler yetiştiği aktarılmaktadır. Bir diğer rivayete göre ise Hz. Âdem cennetten yeryüzüne gönderildiğinde o kadar ağlar ki gözyaşlarından lâleler biter (Yıldırım, 2006: 483). Hristiyanlıkta ise Hz. İsa çarmıha gerildiğinde annesi Hz. Meryem’in gözyaşlarının toprağa döküldüğü yerde lâlelerin ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Bu nedenle lâle (ters lâle) Hz. Meryem’i simgelemektedir (Açıl, 2015: 14).

İslami gelenekte lâle Allah’ın yolundan ayrılmayan ve bütün sıkıntılara imanla direnen insanları sembolize etmektedir (Gezgin, 2010: 126). Tasavvuf anlayışında da şekil olarak kadehe benzediği için sıkıntılar içerisinde kıvranan gönül, Allah’ı bilip tanıyan ve ilâhî sırları kavrayan arifin kalbi olarak tanımlanmıştır (Yıldırım, 2006: 485-486).

Lâle klasik Türk şiirinde sıklıkla kullanılan bitkilerden biridir. Çabuk solması, suya ihtiyaç duyması, rengi ve ortasındaki siyahlık gibi özellikleriyle şiirlerde söz konusu edilmiştir. İran mitolojisinde anlatılan bir rivayete göre yıldırım bir yaprağın üstündeki çiğ tanesine düşer. Çiğ tanesi ve yaprak yanarak donar. Böylelikle lâle ortaya çıkar (Pala, 2015: 284). İran mitolojisinde yer alan bu anlatı klasik Türk şiirlerinde de sıklıkla kullanılmıştır. Âhî aşağıdaki beytinde lâlenin bu hikâyesine atıfta bulunmuştur. Şair “Saçların bulutları çözsün, inilti her gök gürültüsü kılsın. Mezarım üzerinde ölümlerin dirilip toplanacağı zamana kadar lâleler yansın yakılsın.” demektedir:

Saçların çözsün bulutlar ra‘d kıl sun nâleler
Kabrum üzre haşra dek yansın göyünsün lâleler
Âhî, Divan, G. 21/1

Lâlenin ortasında yer alan siyah rengin yıldırım yanığı olduğu aktarılmaktadır (Pala, 2015: 284). Lâlenin yapraklarının kırmızı, ortasının siyah ve yanık renkli oluşu yanıp yakılmayı, sıkıntıyı sembolize etmektedir (Yıldırım, 2006: 483). Lâlenin ortası aşığın

gönlünü simgeler. Aşığın çektiği sıkıntılardan dolayı gönlünde oluşan yaralar ile lâlenin ortasındaki siyahlık arasında şekil ve renk bakımından benzerlik kurulur (Bayram, 2001: 423).

Klasik Türk şiirinde lâlenin ortasının siyah renkli olması onun bağrının yanmış olması şeklinde tasavvur edilmiştir. Sevgiliden ayrı düşen aşığın da bağı her zaman yanıktır. Bu bakımdan şiirlerde lâle ve âşığın gönlü arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Bâkî aşağıdaki beytinde “ Lütuf bulutlarının sularını susamış gönüllerden esirgeme. Bu çölün bağı yanmış lâle-i Nu’mânı’yız.” demektedir. Şair kendisini bağı yanık lâleye benzetmiştir. Lâle-yi Nu’mân en çok sözü edilen lâle türlerinden biridir. Bu isimlendirme ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre numan sözcüğü Arapçada kan anlamına gelir, lâlede kırmızı renkte olduğu için bu isimle anılmıştır (Yıldırım, 2006: 483). Bir diğer görüşe göre ise Nu’mân b. Münzir adında bir hükümdar lâleyi çok sevdiği için lâleye bu adı vermiştir (Baytop ve Kurnaz, 2003: 79-80):

Sehâb-ı lütfun âbın teşne dillerden diriğ etme
Bu deştin bağı yanmış lâle-i Nu’mân’ıyız cânâ
Bâkî, Divan, G. 13/2

Abbas Vesim aşağıdaki beytinde “Gönülde yanan ateşe ibret gözüyle bak. Lâle gibi içi yara ile dolsa buna şaşılır mı?” demektedir. Şair bu beyitte lâlenin ortasındaki siyahlık sebebiyle içi yara olan biri gibi tasvir edilmiştir. Âşık aşk ateşi ile yanmaktayken lâle de yıldırımdan dolayı yanmaktadır. Bu da ikisi arasındaki benzerlik ilişkisinin kurulmasını sağlamıştır:

Lâleveş dâğ-ı derûn olsa aceb mi efzûn
Çeşm-i ibretle dilin âteş-i sûzânına bak
Abbas Vesim, Divan, G. 149/2

Azmizâde Hâletî aşağıdaki beytinde “Ben o korkusuz sevgiliye şimdi âşık olmadım. Ben lâle gibi keder yarasıyla dünyaya gelmişim.” demektedir. Âşık ile lâle arasındaki benzerlik ilişkisi bu beyitte de karşımıza çıkmaktadır. Klasik Türk şiirinde şairler daha dünyaya gelmeden, Elest bezminde sevgililerini görmüş, âşık olmuşlardır. O zamandan beri sevdiklerine duydukları aşkları devam etmektedir (Pala, 2015: 72). Bu yüzden şair aşk derdinden dolayı keder yarasıyla dünyaya geldiğini dile getirmektedir.

Lâlenin de bir çiğ tanesinin üzerine düşen yıldırım nedeniyle yanarak oluşması beyitte ikisi arasında benzerlik kurulmasını sağlamıştır:

Şimdi ‘âşık olmadum ol şûh-ı bî-pervâyâ ben

Lâleveş dâg-ı gam ile gelmişüm dünyâyâ ben

Azmizâde Hâleti, Divan, G. 681/1

Âgâh Efendi ise aşağıdaki beyitte gönlünde yeni bir hasret yarasının peyda olduğunu ve bu yaranın görünüşüne lâlenin kıskançlık gösterdiğini dile getirmiştir. Şair kendi gönlündeki yara ile lâlenin ortasındaki siyahlığı karşılaştırarak kendi yarasının lâleyi kışkandıracak derecede olduğunu dile getirmiştir:

Gönülde var yine bir tâze dâg-ı hasret kim

Nümâyişine ider lâle reşk ü sîne hased

Âgâh Efendi, Divan, G. 33/3

Şeyhülislam Yahyâ şu beytinde “ Lâle siyah yarasını bir hafta saklayamaz, âşık elbette içindeki ateşi meydana çıkarır.” demektedir. Âşık kendisi ile lâle arasında bir ilişki kurmuştur. Âşık, aşk ateşinin etkisiyle gönlündekileri kısa zamanda dışarıya yansıtmasından dolayı ortasındaki siyahlığı saklayamayan lâle gibidir:

Lâle dâg-ı siyehin saklayamaz bir hafta

‘Âşık elbette ider sûz-ı derûnın izhâr

Şeyhülislam Yahyâ, Divan, G. 52G/4

Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî aşağıdaki beytinde içindeki yaraları lâle gibi herkese göstermeyeceğini dile getirmiştir:

Dâg-ber-dâg-ı derûn oldum egerçi bu kadar

Lâleveş her kese sûz-ı dilüm itmeme izhâr

Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Divan, K. 21/39

Arap harfleriyle lâle sözcüğünün harfleri yer değiştirildiğinde Allah sözcüğü oluşmaktadır (Yıldırım, 2006: 484). Bu yüzden İslami anlayışta lâle çok değerli bir bitki olarak görülmüş ve kutsal sayılmıştır. Aynı zamanda lâle sadece tek bir sap ve bir çiçekten oluştuğu için tevhit işareti sayılmıştır (Kartal, 1997: 110). Osmanlı Devleti’nde de lâle yüksek bir mertebede kabul edilmiş ve lâle yetiştirmek dünyada cennete gitmenin işareti olarak görülmüştür (Karadaş, 2020: 560). Halil Nûrî aşağıdaki

beytinde bu duruma değinmiştir. Şair “Yanık dolu lâle Allah’ın keremine erişmeseydi Allah’ın en büyük isminin harfleriyle isimlendirilmezdi.” demektedir:

Füyûz-ı Hakk’a mazhar olmasa olmaz idi böyle

Hurûf-ı ism-i Â’zamlâ müsemmâ lâle-i pür dâğ

Halil Nûrî, Divan, G. 159/3

Yâver aşağıdaki beytinde “İbret veren lâlelere bir kez bak. (Onlar) Sanki cennet bahçeleri ve yeşilliklerine örnektir.” demektedir. Şair lâlenin ders verici bir bitki olduğunu ve bu yönüyle cennette bulunan bitkilere benzediğini dile getirmiştir:

San nümûdâr-ı riyâz u sebzezâr-ı hulddur

Eyle bir kerre nazar ‘ibretnümâdur

Enderunlu Hasan Yâver, Divan, G. 49/6

Lâlenin kutsal bir bitki olarak kabul edilmesinden dolayı mezar taşları, çeşmeler, mescitler, kutsal yerler ve yapıların değişik yerlerinde lâle motiflerine rastlanmaktadır. Lâle Allah’ın yaratıcılığını yansıtan en güzel varlık olarak kabul edilmiştir (Sakaoğlu, 1994: 178). Bu bakımdan kutsal yerlerde lâle motifinin kullanılması olağandır. Nimet Yıldırım bunun nedenini harfleri yer değiştirdiğinde Allah sözcüğünün oluşmasına bağlamıştır (Yıldırım, 2006: 484). Bu bakımdan da şairler şiirlerinde lâle ve mezar ilişkisine yer vermiştir. Sâkıp Dede ayrılığın ateşinin eski yarasını tazelediğini, sanki mezarının başına kendisini lâle yaptığını dile getirmiştir.

Dâğ-ı kühenüm tazeledi sûz-ı firâkı

Gûya ki ser-i kabrine itdi beni lâle

Sâkıp Dede, Divan, T. 18/3

Kafzâde Fâizî aşağıdaki beytinde “Ey gönül, gereksiz sanma çöl lâlesini sen. Her biri şah mezarına konmuş bir çadırdır.” demektedir:

Haymedür her biri konmuş bir mezar-ı şâhda

Ey gönül bihude sanma lâle-i sahrayı sen

Kafzâde Fâizî, Divan, K. 7/9

Âhî aşağıdaki beytinde “Tenim lâle gibi o kadar kanlara boğuldu ki kefenim mezarım üzerinde açılan lâleye döndü.” demektedir:

Şol kadar lâle gibi kanlara ğark oldı tenüm

Kabrüm üzre açılan lâleye döndi kefenüm

Âhî, Divan, G. 68/1

Lâle klasik Türk şiirinde en çok kullanılan bitkilerden biridir. Hem mitolojik yönden hakkında anlatılan anlatılar ile hem de dini açıdan önemli bir bitki sayılması ile şiirlerde sıklıkla anılmıştır. Lâlenin ortaya çıkışı ile anlatılan efsaneye şairler sıklıkla yer vermişlerdir. Efsanelerde yaprakların üstündeki çiğ tanesine düşen yıldırım sayesinde ortaya çıkan lâle bu yönüyle benzetmelere konu olmuştur. Lâlenin ortasında bulunan siyah renk ortasının yanmış olduğu şeklinde tasavvur edilerek sevgiliden ayrı düşen âşığın yanan gönlüyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca lâlenin harfleri yer değiştiğinde Allah sözcüğünün oluşması, tek sap ve çiçekten oluşarak tevhidin sembolü olmasıyla İslam dini açısından da önemli görülmüştür. İçerisinde hikmet barındıran, Allah'ın keremine nail olduğu düşünülen bir bitkidir. Bu özellikleri ile de mezarlıkları süslemiştir.

3.2.4. Gül

Gül, katmerli ve hoş kokulu bir çiçek olarak bilinir (Parlatır, 2012: 530). Gül Arapçada verd, Almanca ve Fransızcada rose, Latince, İtalyanca ve İspanyolcada rosa adlarıyla anılmaktadır (Canım, 2018: 528). Gül, güzel kokusu ve çeşitli renklerdeki çiçekleriyle eski çağlardan beri insanları derinden etkilemiş ve pek çok kültürde her zaman özel bir yer edinmiştir. Hafız'dan Ronsard'a, Yunus'tan Tagore'a, Hayyam'dan Goethe'ye, Fuzuli'den Rilke'ye kadar, bütün dünya şairlerinin üzerinde birleştiği tek çiçek güldür (Ayvazoglu, 1999: 84).

Yunan mitolojisinde gülden Aphrodit çiçeği olarak bahsedilmektedir. Adonis mitine göre, Adonis ile arasında yakın bir bağ bulunan Aphrodite bir gün yaban domuzunun saldırısına uğrar. Adonis Aphrodite'ni kurtarmak için koşmaya başlar. Ancak koşarken ayağına bir diken batır. Ayağından akan kanlar o güne kadar beyaz çıkan gülleri kırmızıya boyar. Kırmızı gül bundan sonra Aphrodite'nin çiçeği olur (Gezgin, 2010: 82).

Rivayete göre gül, Hz. Muhammed'in ter damlalarından doğmuştur. Bu nedenle güzel kokmaktadır. Gülün kokusu Hz. Muhammed'in kokusu olarak bilinir. Muhammed'in bir gülü öptüğünde onda Allah'ın yüceliğini gördüğü ve gözlerine sürdüğü rivayet edilmektedir (Gezgin, 2010: 83). Bu nedenle İslam dininde de gül çok önemlidir.

Cennet çiçeği olarak kabul edilmektedir (Pala, 2015: 172). Bu açıdan da peygamberlere ve cennete ait unsurlara yer verilirken de gül motifine sıkça rastlanmaktadır.

Âşık Ömer, aşağıdaki beytinde başta gül olmak üzere pek çok çiçeğin Hz. Muhammed'in terinden meydana geldiğine değinmektedir:

“Hâsıl olmuştur terinden Hazret-i Peygamber'in
Kani zanbak kani lâle kani sümbül kani gül”

Âşık Ömer, Divanı, G. 381/2

Antakyalı Münif aşağıdaki beytinde Hz. Muhammed'i Hz. İbrahim'in gül bahçesinde biten bir gül olarak tasavvur etmiştir:

Atup tacın sipihre validi tarihi sebt itdi
Mehemmed gül gibi gülzar-ı İbrahimden bitdi

Antakyalı Münif, Divan, T. 22/1

Nev'izâde Atâyî'nin bir tarihinden alınan aşağıdaki beytinde şair gül bahçesini cennette tasavvur etmiştir. Şair sonsuz olmayan bu dünyanın diken bahçesinden cennetin gül bahçesine gittiğini dile getirmiştir:

Bu hâristân-ı dehr-i bî-bekâdan
Gülistân-ı cinâne gitdi Nev'î

Nev'izâde Atâyî, Divan, T. 1/1

Gülün sıklıkla anıldığı bir diğer peygamber ise Hz. İbrahim'dir. Gül ile anılmasının sebebi atıldığı ateşin bir gül bahçesine dönüşmesidir. Hz. İbrahim; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin büyük peygamberlerinden biridir. Hz. Muhammed'in atası olarak kabul edilmektedir (Canım, 2018: 196).

Hız. İbrahim'in yaşadığı coğrafyada putlara tapma oldukça fazlaydı. Hatta kaynaklara göre Hız. İbrahim'in kendi babası da put yapıp satma işiyle uğraşmaktadır (Köksal, 2012: 141-159; Pala, 2015: 225). Hız. İbrahim ise yaşadığı coğrafyanın aksine putlara tapmak yerine putlarla mücadele etmeye girişir. Çünkü Hız. İbrahim tevhit inancına sahiptir ve Allah'tan başkasını İlâh kabul etmemektedir. Bir gün bayram şenliğine giden halk putlara göz kulak olması için Hız. İbrahim'i bırakır. Hız. İbrahim sadece büyük olan puta dokunmayarak, diğer putları parçalar. Oradaki insanları da Allah inancına davet eder. Bunu gören Nemrut, bir ateş yakılmasını ve Hız. İbrahim'in bu

ateşe atılmasını emreder. Ancak Hz. İbrahim ateşe atıldığında ateş Allah'ın emriyle yakıcılığını kaybeder ve onu yakmaz. Hz. İbrahim için ateş serinlik ve esenlik yeri olur (Enbiyâ 21/66-70 ; Sâffât 37/97-99; And, 2007: 148). Bu durumdan Enbiyâ suresinde şu şekilde bahsedilir:

“İbrahim, şöyle dedi: “Öyle ise siz, (hâlâ) Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?” “Yazıklar olsun, size de; Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?” (İçlerinden bazıları), “Eğer (bir şey) yaparsanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin” dediler. “Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol” dedik. Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük.” (Enbiyâ 21/66-70).

Agâh Sırrı Levend, Hz. İbrahim ateşe düştüğünde Allah'ın emriyle ateşin ortasında bir meydan açıldığını ve ateşin içinden bir pınar çıkarak etrafın yeşillığe büründüğünü dile getirmiştir (Levend, 2017: 113). Kimi kaynaklarda da ateşin bir gül bahçesine dönüştüğü anlatılmaktadır (Yıldırım, 2006:408). Ateşin gül bahçesine dönüşmesi şairlerin de ilgisini çekmiş ve şiirlerinde sıklıkla kullandıkları motiflerden biri olmuştur.

Abbas Vesim aşağıdaki beytinde kendisini Hz. İbrahim'e benzeterek soğuk ve esenlik içine düştüğünü dile getirmiştir. Ancak düştüğü yerde ateşten hiçbir işaretin olmadığını her yerin nura büründüğünü aktarmıştır:

Halîlâsâ fütâde oldum ol berd ü selâm içre
Eser yok nârdan nûr-ı basît olmuşdu her yanı

Abbas Vesim, Divan, K. 1/3

Aşağıdaki beyitte Seyyid Nakıpzâde “Canını doğruluk ile yoluna teslim edince, İbrahim'e yanan ateşi gül bahçesi kıldın.” demektedir. Hz. İbrahim ateşe atılacağı sırada Cebrâîl gelip yardım etmek ister. Ancak Hz. İbrahim Allah' sığındığını, Allah ne dilerse onun olacağını söyleyerek Cebrâîl'in yardımını geri çevirir. Kendisini Allah'a teslim eder. Bu olaydan sonra kendisine “Allah dostu” anlamında Halîlullâh lakabı verilmiştir (Pala, 2015: 225). Şair de bu duruma telmihte bulunmuştur:

Nâkd-i cânı yoluna teslim idince sıdkile
Ateş-i suzânı İbrahim'e kıldun gülsitân

Seyyid Nakıpzâde, Divanı, Beyit 14

Azmizâde Hâleti aşağıdaki beytinde “ Ey Hâleti, eğer yardım selam gelirse ayrılık ateşi gönül Halil’ine gül bahçesi olur.” demektedir. Şair bu beyitte ayrılık ateşi ile yanan gönlünü Hz. İbrahim’e benzeterek sevgiliden selam geldiğinde bu ateşin gül bahçesine dönüşeceğini dile getirmektedir:

Hicr âteşi Halil-i dile gülsitân olur
Ey Hâletî gelürse eger yârdan selâm

Azmizâde Hâletî, Divan, G. 530/5

Şerif Nehcî aşağıdaki beytinde gül bahçesini kavuşmayı arzulayanın Hz. İbrahim gibi vücudunu (ateşe) atacağını ifade etmektedir:

Halilâsâ atar taze vücudın
İden vaslun gülistânun temennâ

Şerif Nehcî, Divan, G. 17/5

Nefî ise aşağıdaki beytinde “ Eğer içimdeki ahlar Tur dağındaki ateşi alevlendirse idi, Hz. İbrahim’in gül bahçesi Eymen vadisi olurdu.” demektedir. Şair Hz. Musa’nın Tur dağında bir ağaç üzerinde gördüğü ateşe telmihte bulunmuştur. İçindeki ahları kadar çoktur ki alevlendiği takdirde Hz. İbrahim’in gül bahçesi Hz. Musa’nın gördüğü ateş gibi olacaktır:

Olurdu vâdî-i eymen gülistân-ı Halîlullâh
Alevlendirse ger âh-ı derûnum âteş-i Tûrı

Nefî, Divan, K. 34/40

Esrar Dede aşağıdaki beytinde “Ayrılık ateşinde görüp halime şaşırma, zamanı geldiğinde Allah ateşi gül bahçesi yapar.” demektedir.

Nâr-ı hüsrânda görüp hâlîme hayrân olma
Vakt olur âteşi Allâh gülistân eder

Esrar Dede, Divan, G. 81/6

Ümmî Sinan aşağıdaki beytinde Allah’ın ol demesi ile her şeyin gerçekleşeceğini, fermanın Allah’a ait olduğunu dile getirmiştir. Nitekim Hz. İbrahim’in atıldığı ateşi de gül bahçesi yapan Allah’tır:

Emrine fermândur senün kün fe-kân
Nârı Halîle gülzâr iden sensin

Klasik Türk şiirinde en çok sözü edilen çiçek güldür (Pala, 2015: 171). Gül klasik Türk şiirinde sevgilinin yüzü, yanağı veya bizzat sevgilinin kendisi olarak kullanılmıştır. Bazen gül bunlara bazen de bunlar güle benzetilmiştir. Gül bunlara daha çok rengi ve kokusu dolayısıyla benzetilir (Pala, 2015: 171; Canım, 2018: 528). Gülün sevgilinin çeşitli unsurlarına ve bizzat sevgiliye benzetilmesinin yanı sıra bülbül ile olan ilişkisi şairlerin en çok kullandığı unsurlardandır.

Âsâf aşağıdaki beytinde gülün meşhur olmasının sebebini bülbüle bağlamaktadır:

Hüsn-i yârı âleme Âsaf sen ifşâ eyledün

Andelîbüñ aşk-ı pür sûzıyla meşhûr oldu gül

Âsâf, Divanı, G. 607/5

Bülbüller havalar ısınmaya, güller açmaya başladığı zaman çiftleşirler. Dişisi yumurtadan kalkıncaya kadar yalnız kalan bülbül genellikle gün batarken başlayıp gece yarısından sonralara kadar öter. Yuvasını sık dallı ve yapraklı ağaç dallarına, çokça gül ocaklarının içine yapar. Bu nedenle şairler nerede bir gül görseler orada hemen bir bülbül tahayyül ederler (Onay, 2013: 97-99). Klasik Türk şiirinde sembol kullanımı oldukça yoğundur. Bu yüzden şiirlerde gül ile bülbüle de bir sembol biçilmiştir. Gül, bülbülün sevgilisi olarak tasvir edilmiştir. Bülbül ise gül karşısında şakıyıp duran bir aşıktır (Pala, 2015: 172).

Bülbül ömrünü, sevgiliye (güle) kavuşma yolunda telef eden, ona ulaşmak için canını çekinmeden feda eden, ondan gelecek azaptan bile lezzet alabilen divane âşık olarak şiirlerde yerini almıştır (Çukurlu, 2019: 357). Efsaneye göre gül, bülbüle hiç yüz vermezmiş. Gülün bu kayıtsızlığına dayanamayan bülbül, günün birinde gidip onun gövdesine konuvermiş. Dikenler bülbülün göğsüne batınca akan kan gülün dibine dökülmüş ve köklerinden damarlarına doğru yayılmış. Gül, işte o günden sonra kan kırmızı açmaya başlamış (Ayvazoğlu, 1999: 84). Bu yüzden gül pek çok renginin bulunmasıyla beraber kırmızı renk ile özdeşleştirilmiştir.

Azbî Baba aşağıdaki beytinde “ Yine ilkbahar geldi, dünya aydınlandı. Gül bahçesi gül gibi açıldı, bülbül haykırmaya başladı.” demektedir. Şair bu beytinde baharı tasvir etmektedir. Baharın gelişi ile bir taraftan güller açılırken bir taraftan güllerin açılması ile bülbüller ötmeye başlamaktadır:

Yine evvel bahâr oldu cihanı eyledi rûşen
Figâna başladı bülbül açıldı gül gibi gülşen

Azbî Baba, Divan, K. 12/1

Bahtî de aşağıdaki beytinde bülbüllerin gül bahçesi içinde bulunduğunu ve baharın gelişiyle beraber o güzel sesleriyle inlemeye başlamaları gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü baharın gelişi ile güller açılmaya başlayacak ve bülbüller de gülleri görüp feryada başlayacaktır:

Gülsitân içre yine hâmûş oldun hicr ile
Nâle kıl ey andelîb-i hoş nevâ nevrurdur

Bahtî, Divan, G. 5/4

Esrar Dede aşağıdaki beytinde bülbülün gülün dikenlerinden yaralanmasına değinmiştir. Şair gönlüne seslenerek kalbini gül bahçesine benzetmiştir. Şairin kalbinin gül bahçesinde kan değil diken elinden yaralanmış bülbül bulunmaktadır:

Gülistân-ı derûnumda gönül sanma ne hûndur o
Henüz bülbül olup mecrûh-ı dest-i hârdan gelmiş

Esrar Dede, Divan, 124/3

Âsâf ise aşağıdaki beytinde kendisini gam dikeniyile yaralanmış bir bülbüle benzetmiştir:

Derûnı hâr-ı gamla yaralanmış bir hezâram ben
Melâhat gülşeninde nev güşâde verd-i tersin sen

Âsâf, Divan, G. 730/2

Revânî de aşağıdaki beytinde bülbül- diken ilişkisine değinmiştir. Şair “Gül dikenden hançer çekip bülbülü yaralamış. O korkudan bülbülün yüzünde kanı kalmamış.” demektedir:

Hârdan hançer çeküp kasd eylemiş gül bülbüle
Kalmamış ol korkudan benzinde kanı bülbülün

Revânî, Divan, G. 221/4

Mehmed Sidkî aşağıdaki beytinde gül için dikenin yaralarına katlanmak gerektiğini dile getirmiştir. Şair “Geldin gül bahçesine bülbülün ağlamalarını dinle. Çünkü gül için dikenin eziyetini elbette çekmek gerek.” demektedir:

Çünkü geldin gül-sitâna dinle bülbül zârını
Gül için çekmek gerek elbetde zahm-ı hârını

Mehmed Sidkî, Divan, G. 196/1

Revânî aşağıdaki beytinde gül bahçesinde bitenin kızıl gül yaprağı sanılmamasını onun kan bulaşmış bülbülün sinesi olduğunu ifade etmiştir:

Sahn-ı gülşende biten sanman kızıl gül bergidür
Dâg bülbül sînesidür kim bulaşmış kan ana

Revânî, Divan, G. 9/5

Esrar Dede aşağıdaki beytinde ise “Gülün talihini sonbaharın sıkıntısı yine dondurdu. Gül bahçesinde çılgın bülbül yine sessizleşti.” demektedir. Sonbaharın gelişi ile güller solmaya başlar ve gülleri göremeyen yani sevgilisinden ayrı kalan bülbül artık ötmemeye başlar:

Etdi ikbâl-i gülü kahr-ı hazân efsürde
Oldu gülşende yine bülbül-i şeydâ hâmûş

Esrar Dede, Divan, G. 116/3

Gül klasik Türk şiirinde en çok kullanılan çiçektir. Gerek taşıdığı mitolojik özellikleri ile gerekse dini açıdan kendisine verilen önem ile pek çok mazmuna konu olmuştur. Cennet çiçeği olarak anılan gül, cennet tasvirlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Cennet tasviri yapılırken gül bahçelerinden sıklıkla bahsedilmekte yahut ölen kişilerin cennetin gül bahçesinde olduğu tahayyül edilmektedir. Ayrıca kimi peygamberlerle de söz konusu edilmiştir. Hz. Muhammed’in terinden yaratıldığı bu nedenle de bu kadar güzel koktuğu rivayet edilmektedir. Hz. Muhammed’in birçok beyitte de güle benzetilerek kullanıldığı görülmüştür. Gülün bir diğer ilişki içinde olduğu peygamber Hz. İbrahim’dir. Hz. İbrahim’in atıldığı ateş Allah’ın kudretiyle gül bahçesine dönüşmüştür. Kimi şiirlerde bu kıssaya telmihte bulunurken kimi zaman da benzetmelerle söz konusu edilmiştir.

Gülün şiirlerde daha çok bülbül ile olan münasebeti ile söz konusu edildiği gözlenmiştir. Gül ile bülbülün aşkı hemen hemen bütün şairlerin şiirlerinde yer verdiği motiflerdendir. Güle âşık bir bülbül, bülbülün aşkına karşılık vermeyen bir gül çoğu şiiri süslemiştir. Ayrıca aşkları pek çok efsaneye de konu edilmiştir. Bu efsanelerden biri de kırmızı gülün oluşma biçimidir. Bu durum şairlerinde ilgisi çekmiş ve

şiiirlerinde yer vermişlerdir. Gülün dikenlerinden yaralanan bülbülün kanından oluşan kırmızı gül sevgili uğruna kendini feda eden bir aşığı temsil etmektedir. Şairler kendilerini bülbüle sevgililerini de güle benzeterek motif oluşturmuşlardır.

3.2.5. Nergis

Nergis; sözlükte nergisgillerden, sarı çiçekli, yeşil göbekli bir cins güzel çiçek” olarak tanımlanmaktadır (Parlatır, 2012: 1282). Türkçe sözlükte ise “Nergisgillerden, çiçekleri ayrı veya bir kök sap üzerinde şemsiye durumunda, açılmadan önce bir yenle örtülü bulunan ve bazı türlerinde beyaz, bazılarında sarı renkte, 20-80 cm yükseklikte, soğanlı bir süs bitkisi” olarak geçmektedir (Türkçe Sözlük, 1998: 1646). İlkbaharda, özellikle mart ayında yetişen nergisin taç yaprakları, beyaz veya sarının tonları şeklindedir. İspanya ve Portekiz gibi Akdeniz ikliminin egemen olduğu yerlerde bolca yetişen nergisin Avrupa, Amerika, Kuzey Afrika gibi ülkelerde tarımı yapılabilmektedir. Türkiye’de ise Ege bölgesinde, özellikle Karaburun yöresinde yetiştirilmektedir (Gündoğdu, 2017: 64-65).

Nergisin ortaya çıkışı bir efsaneye dayandırılır. Yunan mitolojisine göre Narsis ya da Narkissos adında çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı vardır. Bu delikanlı tanrı Kephisos ve Liriope’nin oğludur. O kadar güzeldir ki görenler güzelliğinden etkilenerek ona âşık olur. Ancak Narkissos kendisinden başkasını umursamayan, aşka inanmayan bir kahramandır. Bu nedenle kendisine âşık olanlara yüz vermez, onlarla alay eder. Bir gün Ekho Narkissos’u görür görmez âşık olur. Ancak o da aşkına karşılık alamaz. Bu durum onu çok üzer ve günden güne erir. Sonunda tamamen eriyerek sadece inilti halinde bir sese dönüşür. Bu durum diğer kızları iyice delirtir ve Narkissos’u tanrıya şikâyet ederler. Öç tanrısı Nemesis onu cezalandırır. Tanrıların verdiği ceza sonucu su içmek için denize eğilen Narkissos aksini suda görünce kendisine âşık olur. Sudaki aksine bakmaktan kendini alamaz ve sonunda kendisine baka baka ölür. Ya da başka bir rivayete göre suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüdüğünde yerine göze benzer bir çiçek çıkar ve bütün güzellere baygın baygın bakar. Bu çiçek, güneş gibi, sarı göbekli, beyaz yapraklı, çevresine güzel kokular yayan bir çiçektir. Daha sonra bu çiçeğe nergis adı verilir (Gezgin, 2010: 147; Pala, 2015: 356; Gündoğdu, 2017: 65; Ayvazoğlu, 1999). Yunan mitolojisinde nergisin kutsal bir çiçek olduğu ve uyutucu özelliğinin bulunduğu bahsedilir (Tarhan, vd., 2016: 3).

Nergis ile ilgili anlatılan bu hikâye geniş bir coğrafyaya yayılmış ve pek çok şair şiirinde kullanmıştır. Klasik Türk şiirine Arap ve Fars kaynaklarından geçen nergis sözcüğünün kökenini bu hikâye oluşturur (Gültekin, 2).

Doğu efsanesinde ise bu hikâyenin yanında gül ile nergisin hikayesi anlatılır. Efsaneye göre Gül ile Nergis arasında bir aşk yaşanmıştır. Ancak Nergis göz şeklinde bir çiçek haline sokulmuş ve kıyamete kadar ayrılığa ve bekleyişe mahkûm edilmiştir (Pala, 2015: 356). Erzurum yöresine ait bir başka hikâye de ise Nergis isimli güzel bir kadının rüyasında gördüğü güle âşık olması ve gülü koklayarak hamile kalması anlatılır (Altınkaynak, 2011: 176-177).

Nergisin anlatılan efsanelerde göz ile yakın ilişki içerisinde olduğu gözlenmiştir. Bu bakımdan klasik Türk şiirinde en çok gözle ilişkisi yönüyle söz konusu edilmiştir. Sevgilinin gözü nergistir. Etrafına baygın ve şehla bakar (Pala, 2015: 356). Baygın bakışlarından dolayı sarhoş olarak kabul edilmiştir. Ayrıca gül ile nergis aşkına da telmihte bulunulan beytlere rastlanmıştır.

Emrî aşağıdaki beytinde çemende nergisin sevgiliye göz diktiğini dile getirmiştir. Narkissos, çiçeğe dönüştükten sonra bütün güzellere baygın baygın bakmaktadır. Şair de buna atıfta bulunarak nergisin sevgilisine göz diktiğini tasavvur etmiştir:

Yâra dikmiş çemende nergis göz

‘Acebâ nice oldu ol gözsüz

Emrî, Divan, G. 219/1

Emrî aşağıdaki beytinde ise “Gözüne benzeteyim mi nergisi ki kirpiği sarı kendi bir tepe göz.” demektedir. Şair nergisin sarı rengine ve göze benzer şekline atıfta bulunmuştur:

Gözüne benzedem mi nergisi kim

Kirpügi saru kendü bir depegöz

Emrî, Divan, G. 219/2

Emrî bir diğer beytinde ise nergis gibi başının üstünde gözünün olmasını istemektedir:

Nergis gibi çeşmüm depem üstinde olaydı

Ol servi göreydüm gelicek seyr ide bâğı

Emrî, Divan, G. 535/4

Arpaemîni-zâde Sâmi aşağıdaki beytinde “Bu zamanlarda daima nergisin gözü gibi dağın eteğinde seyir elinde olmak gerek.” demektedir. Mitolojide Narkissos çiçeğe dönüşükten sonra güzellere hayran hayran bakar (Pala, 2015: 356). Şair de bu olaya telmihte bulunarak bu devirde nergis gibi olmak gerektiğini dile getirmiştir:

Misâl-i dîde-i nergis gerek bu demlerde

Hemîşe dest-i temâşâda dâmen-i kuhsâr

Arpaemîni-zâde Sâmi, Divan, K. 20/11

Azmizâde Hâletî yukarıdaki hikâyeye benzer durumu aşağıdaki beytinde “Yârin gözlerini seyredince nergisleri kestiler. Bahçıvanlar gül bahçesinden (nergisin) bakışlarını kestiler.” şeklinde tasavvur etmiştir:

Çeşm-i yâri seyr idince kesdiler nergisleri

Bâgbânlar itdiler gülzârdan kat‘-ı nazar

Azmizâde Hâletî, Divan, G. 251/ 4

Âhî de aşağıdaki beytinde nergisin kötü bakışlarının güle değmemesi için sabah rüzgarının, gülün dalına goncaları kol bağı yaptığını dile getirmiştir:

Nergisün değmemek için güle yavuz nazarı

Bâzûbend etdi sabâ şâh-ı güle goncaları

Âhî, Divan, G. 118/1

Ahmedî de aşağıdaki beytinde nergisin su akan yerde olacağını dile getirerek Narkissos’un su kenarında kendi aksine bakarak nergis çiçeğine dönüşmesine telmihte bulunmuştur:

Gözüm içinde makam itdi hayâli gözünün

Su ahan yirde olur tâze vü hoş-ter nergis

Ahmedî, Divan, K. 45/20

Bâkî aşağıdaki beytinde gül ile nergis hikayesine telmihte bulunmuştur. Şair “ Gül hasretinle kulağını yollara tutsun, nergis gibi kıyamete dek beklesin.” demektedir. Nergis kıyamete kadar sevgiliye kavuşma bekleyişi içindedir. Şair gülün de nergis gibi bekleyiş içinde olması gerektiğini dile getirmiştir:

Gül hasretinle yollara dutsun kulağını

Nergis gibi kıyâmete dek çeksın intizâr

Bâkî, Divan, G. 4/5

Beyânî de aşağıdaki beytinde kendisini nergis ile ilişkilendirmiştir. Beyânî, nergis gibi gül bahçesinde sevgilinin gelmesini beklersin. Bu bekleyiş ne zamana kadar?” demektir:

Nergisâsâ yârı gözlersin ki teşrîf eyleye
Râh-ı gülşende Beyânî tâ-be-key bu intizâr

Beyani, Divan, G. 84/5

Kâmî aşağıdaki beytinde gül-nergis-bülbül ilişkisinden hareketle beytini meydana getirmiştir. Şair kavuşma meclisinde kendisinin de gül toplamak istediğini ancak rakibinin çok olduğunu dile getirmiştir. Gül bahçesinde bir taraftan nergis bekçilik yapmakta bir taraftan da bülbül feryat etmektedir. Bu yüzden kendisinin işi zordur:

Olurduk biz dahı gülçîn-i bâğ-ı vuslatı ammâ
Nigehbânî-i nergis her taraf feryâd-ı bülbül güç

Kâmî, Divan, G. 26/5

Nergis klasik Türk şiirinde daha çok göz ile alakalı olarak söz konusu edilmiştir. Yunan mitolojisinde geniş yer edinen nergis çiçeğinin oluşumu şairlere ilham kaynağı olmuştur. Güzel, yakışıklı bir gençken kendini beğenmişliğinden dolayı bir çiçeğe dönüşmek durumunda kalan Narkissos, çiçeğe döndükten sonra etrafındaki güzelliklere bakmakla yetinmek durumunda kalır. Bu nedenle şiirlerde başının üstünde gözü olan, sürekli etrafı gözleyen, âşığın sevgilisine göz diken bir çiçek olarak tahayyül edilmektedir. Sürekli etrafı gözetlediği için sevgili tarafından istenmeyen bir çiçektir. Ayrıca gül ile olan ilişkisi de şairler tarafından kullanılmıştır. Gül ile nergis birbirine âşıktır. Ancak nergis bir çiçek şekline sokularak kıyamete kadar ayrılığa mahkûm edilmiştir. Gül sevgilisinin gelmesini hasretle beklerken nergis de kıyamete kadar bekleyiş içindedir. Şairler nergisi kimi zaman bu anlatılar ekseninde kullanırken kimi zaman da benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Şairler nergisin gülü beklediği gibi sevgililerini beklemektedir.

3.3. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Meyveler

3.3.1. İncir

Arapçada tîn olarak bilinen incir sözlükte; “Dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, yaprakları geniş dilimli bir ağacın etli, tatlı yemişi” olarak tanımlanmaktadır (Parlatır, 2012: 739). İncir bir bereket sembolüdür. Yaprakları erkekliği, meyvesi ise

dişiliği temsil etmektedir (Wilkinson 2010: 98). İncir Akdeniz ülkelerinin çoğunda yetişmektedir. Her mevsimde tüketilebilen nadir meyvelerden biridir. Sağlık için de pek çok faydası olan bir meyvedir (Bulut, 2014: 455).

İncir birçok kültürün mitolojisinde ve inanışında yer alan bitkilerden biridir. Yunanlılarda, Tanrıça Demeter evine konuk olduğu birine hediye olarak incir ağacı fidanı vermiştir. Roma mitolojisinde incir ağacı sayesinde Romalılar Latinlerin elinden kurtulur ve o günden sonra Roma'da İncir Nonası bayramı kutlanır. Bir başka rivayete göre Roma'nın kurucuları olan Romulus ve Remus kardeşler doğduklarında amcaları tarafından bir sepete konularak denize bırakılır. Sepet denizde sürüklenerek en son bir incir ağacı altında durur. Romulus ve Remus bu ağacın altında bir kurt tarafından emzirilerek kurtulur (Grimal, 2012: 699). Ayrıca Romalıların bereket tanrılarında biri olan Priapos, incir ağacının meyvelerinin koruyucusu olarak kabul edilmektedir (Kocabıyık, 2009: 189).

Mitolojinin yanı sıra incir dini inanışlarda da önemli bir yer tutmaktadır. Budizmde Buda incir ağacının altında tam aydınlanmaya erişmiştir (Ergun, 2017: 167). Yahudi inanışında incir buğday ile birlikte yasak meyve olarak anılmaktadır (Ergun, 2017: 131). Yasak meyve, Allah tarafından Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya yemelerinin yasaklandığı meyvedir. Kur'an-ı Kerim'de şecer-i memnu olarak geçmektedir. Rivayete göre Hz. Âdem ile Hz. Havva bu meyveyi yerler ve ceza olarak cennetten yeryüzüne gönderilirler (Yıldırım, 2006: 528-529). Yasak meyvenin ne olduğu konusunda birçok rivayet bulunmakla beraber olduğu düşünülen meyvelerden biri de incirdir.

Bir diğer Yahudi inanışında Hz. Âdem ile Hz. Havva yasaklanan meyveyi yedikten sonra çıplaklıklarının farkına varırlar. Utanma duygusunu ilk defa hissederek üzerlerine incir yapraklarından önlük yaparak çıplaklıklarını gizlerler. Rivayete göre Hz. Âdem ağaçlardan incir yaprağı toplamak için uzandığında bütün ağaçlar onu kovmuş, yalnızca Bilgi Ağacı incir yapraklarını vermiştir (Gezgin, 2010:108).

Rivayete göre incir ağacı yapraklarını verdiği için Allah, incirin çiçek açmadan meyve vermesini emreder. Bu nedenle incir ağacının çiçeği görülmez (Ergun, 2017: 746). Tanrı'yı temsil eden kutsal ağaçlar meyvesiz olarak tasvir edilir. Pervin Ergun, incir ağacının meyvesi olması gerekirken meyvesiz olmasını, kutsallığına bağlanmasının uygun olacağını dile getirmektedir (Ergun, 2017: 456). Kur'an-ı Kerim'de

örtündükleri yaprakların hangi ağaç olduğu belirtilmemiş yalnızca cennet yapraklarıyla örtündükleri dile getirilmiştir (A'râf 7/22). Bu durum A'raf suresinde şu şekilde anlatılmaktadır:

Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: “Rabbınız size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. (Öyle ise, yasak ağacın meyvesinden yiyin ki melek olasınız yahut cennette ebediyen kalasınız.) “Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim” diye de onlara yemin etti. Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab’leri onlara, “Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?” diye seslendi (A'râf 7/20-22).

Hz. Nuh ile ilgili anlatılarda da incir önem arz eder. İnanişâ göre Hz. Nuh tufandan sonra dışarıya gönderdiği güvercin gagasında bir incir yaprağıyla döner. Ayrıca on iki ay süren tufan boyunca gemide bulunanlar sadece incir ekmeği yiyerek yolculuklarını tamamlarlar (Gezgin, 2010: 108).

İncir İslam inanışında hem ağacıyla hem de meyvesiyle büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’de üzerine yemin edilen iki bitkiden biridir. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm’de bir sureye adını vermiştir. Tîn suresinde “Tîn’e ve zeytûn’a andolsun. Sinâ dağına andolsun, bu güvenli şehre (Mekke’ye) andolsun ki, biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” şeklinde incirden bahsedilerek incir üzerine yemin edilmektedir (Kur’an-ı Kerim, 95/1-4).

İncirin güzel bir gıda ve şifa kaynağı olmasından dolayı bu denli önemli olduğu yaygın görüşler arasındadır (Bulut, 2014: 455). Rivayete göre Hz. Muhammed kendisine ikram edilen incirden yer ve etrafındakilere şöyle seslenir: “Yiyiniz. Şimdi ben şayet cennetten bir meyve inmiş olduğunu söyleseydim , onun bu incir olduğunu söylerdim. Çünkü cennet meyvelerinin çekirdeği olmaz. Binaenaleyh onu, yiyiniz; zira o, basuru keser, ayak ağrılarını (eklem yeri ağrılarını) yok eder.” (Râzî, 1988: 241). İncirin karın ağrılarına, ağız kokusuna iyi geldiği, saçları uzattığı ve felci önlediği Hz. Ali tarafından dile getirildiği rivayet edilmektedir (Bulut, 2014: 456).

Hem sağlık açısından önemli faydaları olan hem de pek çok inanışta kutsal sayılan incir klasik Türk şiirinde de yer almıştır. İbrahim İbn-i Bâlî aşağıdaki beyitlerinde incirden bahsetmektedir:

“Allah meyvelerden ikisine Kur’ân içinde yemin etti.” demektedir. İki meyveden kasıt zeytin ve incirdir:

Fevâkihden ikisine Hudâvend

Meger Kur’an içinde kıldı sevgend

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 6375

“Hz. Muhammed eğer cennetten bir meyve inmiş deseydim o muhakkak incir olurdu.” demektedir. Şair bu beytinde incirin önemine vurgu yaparak cennet meyvesi olarak nitelendirmiştir:

Disem cennetden inmiş bir semer var

Hakikat tîndür ol didi Muhtâr

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 6376

Şair zeytinin ve incirin Allah tarafından üzerine yemin edildiği için bu kadar kıymetli olduğunu dile getirmektedir:

Didi tVe't-tîni ve'z-zeytûnit ya'nî

Olaruñ kadrine bu oldı ma'nî

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 6377

Şair bir başka beytinde incirin faydaları üzerinde durmuştur. İncirin eklem ağrılarına iyi geldiği ve basuru kestiği dile getirilmiştir. Bu yüzden incirin yenmesi gerektiği vurgulanmıştır:

Yinüz incîri kim bu ekl-i incir

Komaz nîkrîs kılur kat'-ı bevâsir

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 6378

Şair aşağıdaki beyitlerinde ise incirin iki yönden cennet meyvesine benzediğini dile getirmiştir. Birinci özelliği içinde çekirdeği yoktur, ikinci özelliği ise lokma kadardır:

Müşâbihdür iki vech-ile incîr

Behiştün meyvesine ekle bir bir

Biri bu kim içinde yok nüvesi

İkinci lokma denlüdür kıyası

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 6379- 6380

İbrahim İbn-i Bâlî bir diğer beytinde Kur’ân-ı Kerîm’in ayetlerine bakıldığında incir üzerine yemin edildiğinin görüleceğini dile getirmiştir:

Nazar kıl nass-ı Kurân-ı Mübîn'e

Kasem kıldı ana eyle ki tîne

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 6387

Âşık Ömer aşağıdaki dörtlüğünde Hz. Adem'in incirle örtünme olayına telmihte bulunmuştur:

Çıktığı dem Âdem cennetten çıplak

Setr için incirden eyledi yaprak

Dört damla damladı incirden mutlak

Birin penbe-i râyegân-ı eyledi

Âşık Ömer, Divan, 2/31

Kastamonu Yûsuf aşağıdaki beytinde yaprakla örtünmeyi dileyen Hz.Âdem'e bütün ağaçların nefret duyduğunu sadece incir ağacının şefkat gösterdiğini dile getirmektedir:

Diledi anda yaprak ala Âdem

Ki anunla setr-i 'avret kıa Âdem

Ağaçlar tutdı andan cümle nefret

Velîkin eyledi encîr şefkat

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 1743-1744

İncir Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen bitkilerden biridir. İslam dininde önemli sayılmış ve değer verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de üzerine yemin edilen iki bitkiden biridir. Şairler de bu durumu şiirlerine taşımıştır. Ancak şiirlerde incirin çok fazla kullanılmadığı tespit edilmiştir. Şiirlerde üzerine yemin edilmesi, değerli bir bitki oluşu, sağlık açısından şifa kaynağı oluşu gibi yönleriyle söz konusu edilmiştir. Ayrıca Hz. Âdem'in yasak meyveyi yedikten sonra çıplaklığının farkına vararak üzerini incir yaprağıyla örtmesi şairler tarafından kullanılmıştır.

3.3.2. Hurma

Hurma sıcak iklimlerde yetişen tatlı bir meyve türüdür (Parlatır, 2012: 653). Katar'dan Küveyt'e kadar Basra körfezinin Arap yarımadası kıyıları ile Bahreyn ve Feyleke adalarını kapsayan ve tarihte Dilmun adıyla bilinen bölge eskiden beri hurmalıklarıyla meşhurdur. Hatta rivayete göre hurmanın anavatanı burasıdır (Bozkurt, 1998: 391). Bu nedenle Hurma Arap yarımadasında en bol yetişen ağaçlardan birisidir. Meyvesi

özellikle İslam dünyasında çok sevilir ve kutsal kabul edilir. Zenginliğin ve bereketin sembolüdür (Gezgin, 2010: 96). İbnü'l Arabî Allah'ın Âdem'i yarattıktan sonra onu yarattığı topraktan geriye kalan toprakla hurmayı yarattığını dile getirmiştir. Bu nedenle hurma ağacı Hz. Âdem'in kız kardeşi olarak kabul edilir (Kocabıyık, 2009: 22).

Hurma “Vaktiyle mum veya gümüşten yapılarak gelin veya sünnet çocuklarının önünde götürülen ağaç dalı biçiminde süsleme ağaç” olarak da tanımlanmıştır (Parlatır, 2012: 1251). Eski Türk kültüründe ve Osmanlı kültüründe düğünlerde üstü çeşitli süslerle bezenmiş sembolik bir ağaç dolaştırılırdı (Arıkan, 2007). Bu ağaca nahl denirdi. Arapçada nahl veya nahl olarak bilinen ağaç hurma ağacıdır (Parlatır, 2012: 1251). Günümüzde Anadolu'nun bazı yörelerinde bu gelenek hala devam etmekte ve evlenen kişilerin yuvalarının bereketini simgelemektedir (Arıkan, 2007).

Çeşitli mitolojilerde yer alan hurma kutsal kabul edilen bitkilerdendir. Ayrıca bazı topluluklarda hayat ağacı olarak kabul edilmiştir. Eski Yunan mitolojisinde Leto, Apollon ve Artemis'i hurma ağacına tutunarak doğurmuştur (Eliade, 2003). Çin anlatılarında, Chih adında bir rahibin bir asır kaldığı mağarada açlığını ve susuzluğunu bir hurma çekirdeği ile giderdiği anlatılmaktadır. Bu yüzden Çin'de hurma meyvesi kutsal kabul edilmektedir (Gezgin, 2010: 98). Mısır sanatında da bazı âyin sahnelerinde törene katılanların ellerinde hurma dalı taşıdıklarının görülmesi bu kültürde de hurma dalının kutsal sayıldığını göstermektedir (Bozkurt, 1998: 391). Hurma; Hitit, Urartu, Asur, Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinde hayat ağacı olarak tasvir edilmiştir. Mimaride ve sanatta hurma motifli hayat ağacı tasvirine çokça yer verilmiştir (Elinç ve Kaya 2018: 415).

Hurma Yahudi ve Hristiyan kültürleri açısından da önemlidir. Eski Ahid'de Eriha'dan “hurmalar diyarı” olarak bahsedilmektedir. Ayrıca Yahudi bayram törenlerinde elde hurma dalının tutulması Yahudi şeriatının emirleri arasındadır. Yeni Ahid'de de Hz. İsa'yı Kudüs'te karşılayanların elinde hurma dalı tuttukları anlatılmaktadır. Hristiyan kültüründe de kiliselerin duvarlarında ve mezarlarda hurma ağacı ya da hurma dalı bulunmaktadır. Bunun şehitlik ve saflık simgesi olduğu sanılmaktadır (Bozkurt, 1998: 392).

Kutsal ve saygınlığı olan hurma İslamî inanışta da yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kendisine yer verilen bitkilerden biridir. Kur'an'da yirmi üç yerde hurma ağacı, hurma

bahçesi, hurma, hurma kütüğü ve hurma lifi şeklinde geçmektedir (Bozkurt, 1998: 391). Kur'an'da hurma ağaçları, hurma bahçeleri ve hurma meyvesi herkesin sahip olmak istediği servet ve rızık olarak sayılmış ve aynı kökten çıkmış çatallı, çatalsız şekilleri ve farklı özellikleri üzerinde düşünülüp ibret alınması gerektiği dile getirilmiştir (Bakara, 2/266; Ra'd 43/4; Yasin 36/34-35; Nahl 16/11, 67). Ayrıca hurmanın Allah'ın hem dünyadaki hem de cennetteki nimetleri arasında olduğu aktarılmıştır (Rahman 55/11).

Hurma İslami inanışta Hz. Meryem ile olan ilişkisi vesilesiyle de söz konusu edilmiştir. İslam kaynaklarında Hz. Meryem Hz. İsa'yı doğuracağı esnada ona yardımcı olması için hurma ağacı sunulduğu aktarılmaktadır. Nebi Bozkurt'un Zehebî'den aktardığına göre Hz. Meryem'e hurma sunulmasının nedeni onun en üstün gıda maddesi oluşuna işaret etmesidir (Bozkurt, 1998: 392). Kur'an-ı Kerim'de doğum sancısının onu hurma ağacına yönelttiği ve hurma ağacından yemesinin vahyedildiği anlatılmaktadır:

“Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!” dedi. Bunun üzerine (Cebrâîl) ağacın altından ona şöyle seslendi: “Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.” “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.” “Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım” de.” şeklinde Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir (Kur'an-ı Kerim, 19/23-26).

Hurma ağacının gövdesi Mescid-i Nebvî'nin ve hâne-i saâdet odalarının yapımında direk, yaprakları tavan örtüsü ve yapraksız dalları da Kur'an-ı Kerim'in yazılışında malzeme olarak kullanılmıştır (Bozkurt, 1998: 392).

Günümüzde de hurma önem arz etmektedir. Hacca giden kişiler dönerken yanlarında hurma getirir ve misafirlerine ikram ederler. Misafir hurmayı yedikten sonra çekirdeğini cüzdanında saklar ve bununla cüzdanının bereketini artıracığına inanırlar (Elinç ve Kaya, 2018: 421).

İbrahim İbn-i Bâlî, Allah'ın bütün ağaçlar içinde hurma ağacını mübarek yarattığını ve mübarek olduğu için İslam ehline verdiğini dile getirmiştir. Şair ayrıca hurmanın İslam ülkelerinde yetiştiğini, Allah'ı inkâr eden yerlerde hurmanın az olduğunu ifade etmiştir:

“Allah tüm ağaçlar içinde hurma ağacını mübarek yaratmış.”

Yaratmış nahl ağacın Hak tebârek

Kamu eşcâr içinde key mübârek

“(Hurma) Mübarek olduğu için Allah onu İslam ehline verdi.”

Mübârek olduğu-çün Hâlikü'l-‘arş

Kılupdur ehl-i İslam'a anı bahş

“İslam ülkeleri içinde biter, Allah’ı inkâr eden yerlerde az olur.”

Biter İslam olan büldân içinde

Az olur nahl küfristân içinde

Şair aşağıdaki beytinde ise hurmanın Hz. Âdem’in mayasından yaratıldığına telmihte bulunmuştur:

Rivayetdür kim anı Bârî Yezdân

Yaratmış Âdem'ün tıynından iy cân

İbrahim İbn-i Bali, Hikmetnâme, Mes. 6420-6423

Şair aşağıdaki beyitlerinde ise hurmanın çeşitli yönlerle insana benzediğini dile getirmiştir. Hurmanın da insan gibi başında beyni olduğu, başı kesildiğinde insan gibi tekrar yetişmeyeceği ve insan gibi kadını, erkeği olduğu ifade edilmiştir. Bu bakımdan daha önce bahsedilen vakvak ağacına benzemektedir. İki ağacın aynı ağaç olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir:

Ki niçe vech ile bi'l-‘urûf ve'l-‘akl

Müşâbihdür hemân insâna bu nahl

Biri bu kim dimişdür ehl-i ma‘kûl

Beşer tek mustakîmü'l-kâmedür ol

İkinci bu durur anla bu remzi

Beşer gibi olur başında magzı

Üçinci başını kessen anun hem

Dahı bitmez olur şöyle ki âdem

Budur dördinci kim kat‘ olsa fîrû‘ı

Kurımaz ezdügi insân vaz‘ı

Bişinci bu ki dimiş durur nahl-dâr
Dişisi irkegi olur cânvârvâr

İbrahim İbn-i Bali, Hikmetnâme, Mes. 6424-6429

İbrahim İbn-i Bâlî bir diğêr beytinde ise hurma ağacının her yıl yüklü bir şekilde tuttuğunu dile getirmektedir:

Varımış bir nice eşcâr-ı nahli
Tutarmış yıl yıl gâyetde hamli

İbrahim İbn-i Bâlî, Hikmetnâme, Mes. 6435

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi aşağıdaki beytinde hurmanın mertebesi yüksek olan bir bitki olduğuna değinmiştir. Şair büyük bir gayretle doğruluk için uğraşan kişinin yüceliğinin hurmadan daha çok olacağını ifade eder:

Fezâ-yı râstîde sâk-ı sıdkı eyleyen teşmîr
Olur rif'atle berter nahl-i şîrîn-magz-ı hurmadan

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi, Divan, G. 97/2

Kâmî Bağdat şehrini övdüğü mesnevisinde Bağdat'ı cennete, hurma ağacını da tûbâya benzetmiştir:

Gül-zemîni ki cennet-âsâdur
Nahl-i hurma misâl-i Tûbâdur

Kâmî, Divan, Mes. 2/12

Ravzî aşağıdaki beytinde Rûm'da hurma kadar rağbet gösterilen bir nesnenin olmadığını dile getirmiştir:

Rûy-ı bî-hemtânı gören 'âşık olur la'lüne
Rûm'da bir nesne yok mergûb olur hurmâ gibi

Ravzî, Divan, G. 616/2

Hurma ağacı Hz. Muhammed ile de fazlaca ilişkilendirilmiştir. Hz. Muhammed'in hurmanın değerini belirtmek için onun mümine benzeyen bir ağaç olduğunu söylediği rivayet edilmektedir. Hz. Muhammed, kendisine bir tabak yaş hurma ikram edildiğinde “güzel bir sözün kökü yerde, dalları gökte olan bir ağaca benzediği ve bu ağacın her zaman meyvesini verdiğini” aktaran ayeti okuduktan sonra bu ağaçla hurmanın kastedildiğini söylemiştir (Bozkurt, 1998: 392). Hz. Muhammed'in hurma ile ilgili mucizeleri de bulunmaktadır. Çocukluğunda halası Atike'nin bahçesinde

bulunan bir hurma ağacının meyve vermesini sağlamıştır. Bir diğer rivayete göre ise kırk arkadaşının gözü önünde kuru bir hurma ağacını meyve verir bir hale getirmiştir (And, 2007: 130; Ergun, 2017: 123).

Keçecizade İzzet Molla, aşağıdaki beytinde bu olaya telmihte bulunmuştur. Şair “Parmağının temiz suyuyla âlemi suya doyurdu. Diktiği hurma hemen meyve verse buna şaşılmalıdır.” demektedir:

Zülâl-i sâf-ı engüştüyle kıldı âlemi sırâb

Yemiş virse n’ola bir ân içinde diktigi hurmâ

Keçecizâde İzzet Molla, Divan, K. 2/29

Vahyî ise aşağıdaki beytinde “Bereketinle kuru fidan gibi olan hurma bir anda meyve veren oldu.” demektedir:

Feyzünle nihâl-i huşk hurmâ

Bir lahzada oldu mîvebahşâ

Vahyî, Divan, K. 2/98

Gelibolulu Mustafa Âli de aşağıdaki beytinde Hz. Muhammed’in hurma mucizesine yer vermiştir. Hurmanın bir anda biterek yeşerdiği ve o hurmayla bütün kimsesizlerin doyurulduğu ifade edilmiştir:

Yeşerdi mu‘ciz-i hürmâsı bitdi bir demde

Toyurdu süfre-i cûdunda her bahîli nahîl

Gelibolulu Mustafa Âli, Divan, Naat 7/13

Süleymân Çelebi, Vesîletu’n-Necât adlı eserinde Hz. Muhammed’in hurmayı diktiği gibi hemen meyve verdiğini dile getirmiştir:

Dikdi hurmayı hem ol şah-ı cihan

Dikdüğü saat yemiş virdi heman

Süleyman Çelebi, Vesîlet’u- Necât, 328

Hurma İslam dünyasında kutsal sayılan bitkilerden biridir. Kur’ân-ı Kerim’de adı sıklıkla anılan ve cennet meyvesi sayılan hurma klasik Türk şiirinde Kur’ân-ı Kerim, çeşitli din kaynakları ve hadislerde geçen özellikleri ile söz konusu edilmiştir. Hurmanın mübarek ağaçlardan biri olduğu, İslam ehline rızık olarak verildiği şeklinde

şiiirlerde yer almıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'in mucizesi olarak da hurma ağacına yer verildiği tespit edilmiştir.

3.3.3. Nar/Enar

Nar, içinde kırmızı ve ufak taneleri bulunan bir meyve olarak tanımlanmaktadır (Parlatır, 2012: 1263). Meyvesi bereket sembolüdür (Gezgin, 2010: 143). Şamanist inanışlardan bugüne her milletin kutsallaştırarak ölümsüzleştirdiği bir meyvedir (Şenocak, 2016: 228).

Nar mitolojide babasının eziyetlerinden dolayı canına kıyan Side ile ilişkilendirilir. Tanrıların, Side'nin toprağa akan kanından nar ağacı çıkardıkları rivayet edilir (Gezgin, 2010: 143-144). Roma mitolojisinde ise Dionysos'un bedeni parçalandığında beyninden akan kanlardan nar ağacı bitmiştir (Yıldırım, 2006: 285). Uygur Manihaist inançta da nar kutsal sayılmaktadır. Hazar hakanının çadırı üzerinde bir altın nar bulunduğu İbn Fadlan tarafından dile getirilmektedir (Ergun, 2017: 155). İran kültüründe nar en kutsal bitkilerden sayılmaktadır (Yıldırım, 2006: 285).

Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de nardan bahsetmektedir. Tevrat'ta oldukça fazla söz edilirken Kur'an da yalnızca iki yerde geçmektedir. En'am suresinde nar şu şekilde geçmektedir:

“O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah'ın varlığını gösteren) ibretler vardır.” (En'am 6/99).

Bir başka ayette ise şu şekilde geçmektedir:

“O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” (En'am 6/141).

Türk kültüründe nar cennet meyvesi olarak bilinir ve kutsal kabul edilir. Bu yüzden Anadolu'da bazı yörelerde evlerin önüne dikilir. Bazı geceler nar ağacının üzerine nur indiği, aksakallı bir dedenin gelerek ev halkını bütün zorluklardan koruduğu rivayet

edilmektedir (Ergun, 2017: 374). Ayrıca nar cennet meyvesi olduğundan tanelerini yere dökmenin günah olduğuna inanılmaktadır (Ergun, 2017: 618).

Ayrıca nar zürriyetin, çoğalmanın simgesidir. Rüya da nar görmek neslin bereketli olacağına yorumlanır (Ergun, 2017: 1025). Nar aynı zamanda yıl boyunca yeşil kalması ve içinde yüzlerce tanenin olması sebebiyle hayat ağacı ile de ilişkilendirilmiştir. Yıl boyunca yeşil kalması ile Allah'ın sonsuzluğuna işaret ederken içindeki tanelerle çokluktan vahdete ulaşabilmenin simgesidir (Şenocak, 2016: 243). Bazı inanışlarda ise nar ağacı Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yediği yasak meyvedir (Şenocak, 2016: 244).

Nar halk inanışlarında da önemli bir yere sahiptir. Nar taneleri Hz. Muhammed'in dişleri olarak kabul edilmekte ve nar tanelerini yere dökmenin günah olduğuna inanılmaktadır (Şenocak, 2016: 246). Hazaralar çocuğu olmayan kadınlara kara kabuklu narın tanelerini okuyarak yedirirler. Ancak narın bütün tanelerinin yenme şartı vardır. Bir tane bile yenmeden kalsa duanın kabul olmayacağına inanılmaktadır (Ergun, 2017: 1025).

İnanışa göre nar meyvesi, içinde her derde deva bir yaşam suyu taşımaktadır (Şenocak, 2016: 241). Bu nedenle nar Anadolu'da Eyyüp peygamberle anılmaktadır. Rivayete göre Eyyüp peygamber sağlığını kavuşmak için ayağını yere vurduğunda fışkıran suyun yanında bir de nar ağacı bitmiştir. Allah tarafından kendisine narı yemesi, kabuklarını da kaynatıp yaralarına sürmesi emredilmiştir. Böylelikle Hz. Eyyüp'ün vücudundaki yaralar kapanır (Ergun, 2017: 706).

İbrahim İbn-i Bâlî aşağıdaki beyitlerinde narın iyileştirici özelliğinden bahsetmektedir. Hz. Ali'nin narı, özellikle de içindeki yağ ile birlikte, yiyen kişinin midesinin temizleneceğini rivayet ettiği dile getirmiştir.

Emîrül-Mü'minîn ol Şîr-i Yezdân

Dimişdür her kim itse ekl-i rümmân

Gerek şahm-ıla ekl ide tamâmet

Kim ola mi'deye andan dibâgat

İbrahim İbn-i Bali, Hikmetnâme, Mes. 6371- 6372

İnanışa göre narın tanelerinden bir tanesinin çekirdeği cennetten alınmıştır. Bu yüzden nar taneleri yere düştüğünde asla kirlenmemekte, daima parlamaktadır (Şenocak,

2016: 246). Şair aşağıdaki beyitlerinde ilim sahiplerinin, narlar içinde özellikle bir tanesinin cennet bahçesinin narı olduğunu ve ondan bir tane daha bulunmadığını rivayet ettiğini dile getirmiştir:

Rivayetdür zevi'l-'irfân içinde
Meger bir dâne var rümmân içinde

Enâr-ı bâg-ı cennetdür o dâne
Velî ol dâneye yokdur nişâne

İbrahim İbn-i Bali, Hikmetnâme, Mes. 6373-6474

Emrî de aşağıdaki beytinde cennetin gül bahçesi içerisindeki narın parlak kırmızı renkli olduğunu dile getirmiştir:

Haddi yanında leb-i gevher-nisârı la'l olur
Bu İrem gülzârıdur bunun enârı la'l olur

Emrî, Divan, G. 199/1

Hakîkî aşağıdaki beytinde “Taze dalda elma ve nar kendi biter. Odunun meyve verdiğini kim görmüştür?” demektedir:

Şâh-ı terde hod biter sîb ü enâr
Kim görüpdür mîve virdügin hatab

Hakîkî, Divan, K. 50/9

Hakîkî aşağıdaki beytinde ise narı uzunluğu bağlamında söz konusu etmiştir. Şair narın Arapça karşılığı olan “rümman” sözcüğünü kullanarak narın kavak ağacından da uzun olduğunu ifade etmektedir:

Kavak ulalup gey uzandıyısa
Eli irdi mi gör ki rümmâna hîç

Hakîkî, Divan, K. 100/16

Türk düşüncesinde cennet meyvelerinden biri olan nar klasik Türk şiirinde hem hakkında bahsedilen rivayetlerle hem de benzetme unsuru olarak yer almıştır. Narın birçok hastalığa faydasının olması, rengi, uzunluğu ile şiirlerde yer almıştır. Ayrıca narın bir tanesinin cennetten geldiği ve onun diğerlerine göre daha parlak kırmızı olduğu şeklinde anlatılan rivayetler de şiirlerde kullanılmıştır.

3.4. Klasik Türk Şiirinde Kutsal ve Mitolojik Tarımsal Ürünler

3.4.1. Buğday

Fars dilinde gendüm ya da kendüm olarak bilinen buğday, sözlükte “Buğdaygillerin örnek bitkisi, bu bitkinin başaktan ayrılıp öğütülmesiyle elde edilen tanesi” olarak geçmektedir (Türkçe Sözlük, 1998: 350). Ekmek yapmaya yarayan insanoğlunun gıdasının en başlıcası olan maddedir (Parlatır, 2012: 214). Dünyada insanların gıda ihtiyacının karşılanmasında büyük öneme sahiptir. Avrupa’nın batısından Hindistan’ın kuzeyine, İskandinav ve Rusya’dan Mısır’a kadar insanlar tarafından değişmez yiyecek olarak kabul görmektedir (Atar, 2017: 2).

Ortaya çıkışı yaklaşık 500-800 yıl öncesine dayanan buğday önceleri yenilebilir bitki değildir. Günümüzden 230 bin yıl önce melezlenerek ekmeklik germik buğdayı haline gelmiş ve insan yaşamına dahil olmuştur. Buğdayın insan eliyle üretilmesi ise Bereketli Hilal sınırları içinde Güneydoğu Anadolu’da gerçekleşmiştir (Atar, 2017: 2). Günümüzde de ılıman iklimlerden Avrupa’nın kuzeyine, güney Amerika’dan tropik ülkelere kadar geniş coğrafyada yetiştirilmektedir (Özberk, Karagöz vd. , 2016: 218).

İnsan hayatı için önemli bir besin olan buğday pek çok kültürde yer edinmiştir. Buğday kültürlerin oluşması ve gelişmesinde itici güç olarak rol oynamış, aynı zamanda bereketin sembolü olmuştur. Yere düşürülmemesi ve israf edilmemesi gereken kutsal bir tahıldır. Anadolu’da İslamiyet’in kabulünden önce de buğdaya kutsallık atfedildiği bilinmektedir (Özberk, Karagöz vd. , 2016: 219).

Çeşitli kültürlerin dini ritüellerinde buğdaya yer verilirken mitolojilerde de kimi tanrılar hemen yanlarında buğday başağı ile tasvir edilmektedir. Hititlerin “ Ekmek yiyecek, su içeceksin.” şeklinde başlayan dualarında ekmeğin yani buğday ve arpanın önemi görülmektedir (Atar, 2017: 2). Buğday aynı zamanda dini ritüellerde kurbanlık olarak tanrılara sunulmaktaydı. Antik Çağ’da rahipler tanrıya bir kurban sunmadan önce kurbanın kafasına buğday ya da un serperlerdi (Gezgin, 2010: 40-41). Tasvirlerde buğday başağı ile sembolize edilen Yunan tanrılarından Demeter buğday tanrıçasıdır. Tanrıça buğday başağı aracılığıyla insanlara hayatın sırlarını öğretmektedir. İslamiyet kabul edilmeden önce Arap yarımadasında, tapınılan ve Allah’ın Kızları olarak adlandırılanlardan biri olan Al-Lat ile ilgili yapılan tasvirlerde bir demet buğday başağı bulunur (Grimal, 2012: 143). Mısır mitolojisinde de Tanrı Hapi, tasvirlerde elinde buğday başağı tutar. Çin mitolojisinde

bereket tanrısı olan Shen Nong pirinç ve buğday gibi bitkilerin nasıl ekilip biçileceğini insanlara öğretir (Wilkinson 2010: 211). Bunun dışında Roma, Kafkas, Slav olmak üzere pek çok medeniyetin mitolojisinde de buğdaya yer verilmektedir (Gezgin, 2010: 40-43).

Buğday çoğu kültürde bolluk ve bereketin sembolü olmuştur. Eski Yunan’da buğday başağı toprağın rahmini, insan vücudunun meyvesini sembolize etmektedir. Buğday ekimi doğumu, ölümü ve dirilişi simgelemektedir (Gezgin, 2010: 40-41). Türk kültüründe bolluk ve bereketin sembolü olan buğday Türkler tarafından da birçok inanış ve ritüellerde kullanılmıştır. Özellikle İslamiyet öncesi Türk kültüründe buğdaya kutsal bir anlam yüklendiği görülmektedir. Altay Türklerinin ölmüş iyi şamanların ruhlarını temsil eden tasvirlerin üzerine arpa ve buğday demeti astıkları, diğer bir Altay efsanesinde ise buzun içinden çıkan iki buğday tanesini ağzına atan kızın bir süre sonra iki oğlan doğurduğu anlatılmaktadır (Altıer, 2022: 35).

Fars rivayetlerinde de buğday önemli bir rol oynamaktadır. Rivayete göre Hz. Âdem ile Havva’nın cennette yedikleri ilk yiyecek üzüm, son yiyecek ise buğdaydır. Üzüm onlara neşe ve eğlence verirken buğday üzüntü ve pişmanlık verir. Bundan dolayı üzümün neşe, buğdayın ise keder ve sıkıntı kaynağı olduğuna inanılır (Yıldırım, 2006: 286). İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem hakkında anlatılan efsaneler oldukça fazladır. Bu efsanelerin başında cennetten yeryüzüne indirilmesi gelmektedir.

Rivayete göre Hz. Âdem ile Hz. Havva kendilerine yemeleri yasak olduğu söylenen bir yiyeceği yedikleri için yeryüzüne gönderilmişlerdir. Bu yiyeceğin ne olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber bazı görüşler bulunmaktadır. Fars rivayetlerine göre Hz. Âdem ile Hz. Havva şeytanın kandırmasıyla yedikleri buğday yüzünden cennetten yeryüzüne gönderilmişlerdir (Yıldırım, 2006: 331; Gezgin, 2010: 46). Bu bitkinin buğday olup olmadığı tartışmalıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Âdem’in cennetten yeryüzüne gönderilme olayı anlatılmakta ancak bitkinin adı verilmemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın cennette yerleştirildiği ve orada bulunan her şeyden, bir ağaç dışında, dilediklerince yiyebilecekleri anlatılmaktadır. Bu ağaç A’râf suresinde yasak ağaç olarak geçerken Tâhâ suresinde ebedîlik ağacı olarak geçmektedir (A’râf 7/20; Tâhâ 20/120). Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde anlatılmaktadır:

“Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: “Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmanız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan

olmayasınız diye yasakladı. (Öyle ise, yasak ağacın meyvesinden yiye ki melek olasınız yahut cennette ebediyen kalasınız.)” Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab’leri onlara, “Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?” diye seslendi. Allah, dedi ki: “Birbirinizin düşmanı olarak inin (oradan). Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır.” Allah, dedi ki: “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan (mahşere) çıkarılacaksınız.” (A’râf 7 19-25).

Yahudi geleneği bu bitkinin incir ya da buğday olduğunu ifade etmektedir. İslam kaynaklarında ise bu ağacın üzüm asması, incir ağacı, buğday, elma, zeytin, hurma, kâfur veya ilim ağacı olduğunu belirten rivayetler bulunmaktadır (Bolay, 1988: 361; Pala, 2015: 6). Klasik Türk şiirinde de bu yasak ağaç daha çok buğday olarak yer almıştır. Anlayışa göre de yasak meyve mal, mülk, yeme içme, nefsanî arzular gibi yorumlanmaktadır (Aydemir, 79).

Buğday her ne kadar Hz. Âdem’in cennetten kovulmasına sebep olsa da aynı zamanda tüm insanların yeryüzündeki ilk yaşam kaynaklarından biri olur (Yıldırım, 2006: 331; Gezgini, 2010: 46). Buğdayı yiyip cennetten yeryüzüne gönderilen Hz. Âdem burada yiyecek bir şey bulamadığında Cebrâîl tarafından kendisine bir avuç buğday verilir. Cebrâîl Hz. Âdem’e buğdayı toprağa ekmeyi ve buğdayı öğütürerek ekmek yapmayı öğretir. Böylelikle buğday insanların karnını doyurmalarına ve yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olur.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında buğdayın klasik Türk şiirindeki yansımaları incelenecektir.

Kastamonulu Yusuf aşağıdaki beyitlerinde Hz. Âdem ile buğday hikayesine telmihte bulunmaktadır. Şair Allah’ın Hz. Âdem’e cennette dilediği şeyi yemesini ancak buğdaydan uzak durmasını emrettiğini dile getirmektedir:

Didi hazret ki ol cennetde sâkin

Neden olursa yiv ü iç velâkin

Sakın buğday ağacına el urma

Yiyüp andan huzurunu şaşurma

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 1603- 1604

Ayrıca şair aşağıdaki beyitlerinde buğdayın sonsuzluk ağacı olduğu için Allah tarafından yemesinin yasaklandığını ifade etmektedir:

Didi buğday ağacı var ki hazret
Yimen didi yimeüz andan elbet

Didi anun-çün yimen didi Hak
Kim ol huld ağacı-durur muhakkak

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 1712-1713

Karamanlı Aynî aşağıdaki beytinde “İki buğdaya atam cenneti sattı. Ben de bir arpaya satmazsam hayırsız olayım.” demiştir. Şair Hz. Âdem’in buğday yiyerek cennetten atılmasına telmihte bulunmuştur:

İki gendüme atam satdı cinânı bilürem
Nâ-halef olam eğer bir ceve ben satmasızam

Karamanlı Aynî, Divanı, G. 347/3

Kadı Burhaneddin aşağıdaki beytinde sevgiliye kavuşmayı arzulamaktadır. Bu arzu o kadar fazladır ki bu arzu karşısında cenneti bile istememektedir. Bu durumu şair anlatırken kendisini Hz. Âdem ile ilişkilendirir. Nasıl ki Hz. Âdem bir buğday için cenneti terk ettiyse şair de sevgili uğruna cenneti istememektedir:

Tek sen binüm ol uçmağı kime gerek ise
Terk eyledi bir buğdayıçün uçmağı âdem

Kadı Burhaneddin, Divan, 507/5

Âhî aşağıdaki beytinde “Âdem buğday, Hz. İbrahim ise mercimek gözlerken can kuşu tohum için hırs tuzağına düşse utanır mı?” demektedir. Şair Hz. Âdem ile buğday olayına telmihte bulunmuştur:

Dâne içün dâm-ı hırsa düşse tan mı murğ-ı cân
Anda ki Âdem gözleye gendüm Halîlu ’llâh ‘ades

Âhî, Divan, Tevhit 1/8

Hz. Âdem’in buğdayı yemesi için onu aldatanın yılan ya da iblis olduğu ifade edilir (Aydemir, 82). Âşık Ömer Divan’ında yer alan Destan adlı bölümde Hz. Âdem’e telmihte bulunarak şeytanın yılanın ağzında cennete girerek onu kandırdığına değinmiştir. Şair

Allah'ın onlara buğday ağacından zarar göreceklarını o yüzden yememelerini emrettiğini ancak şeytanın yılanın ağzından cennete gelerek onları kandırdığını ifade etmiştir:

Birbirini bilüp oldular şâdân
Hulleler olundu anlara ihsân
Buğday ağacından görürsüz ziyan
Yemeyin deyu Hak fermân eyledi

Âşık Ömer, Divan, 2/22

Ağzında şeytanla cennete girdi
Arayıp Âdem'i Havvâ'yı gördü
Buğday yeyin deyu hileler kurdu
Emr-i Hak'kı onlar nisyân eyledi

Âşık Ömer, Divan, 2/24

Alaeddin Sâbit ise aşağıdaki beytinde “şeytanın kıskançlığından dolayı dâneği avîze ederek hırs oltasını Hz. Âdem'e yutturduğunu” ifade eder:

Yutdurdu tama'oltasını âdeme şeytân
Avîze idüp dâneği târ-ı hasedinden

Bosnalı Alaeddin Sâbit, Divan, K. 32/16

Kastamonu Yûsuf aşağıdaki beyitlerinde Hz. Havvâ'nın üç tane buğday kopararak ikisini Hz. Âdem'e verip birini de kendisinin yediğini dile getirmektedir:

Kopardı irişüp üç dâne buğday
Birisin yidi urdı cânına key

İkisin Âdeme getürdi virdi
Kucup boynın yüzün yüzine sürdi

Kastamonulu Yûsuf, Muhammediye, 1723-1724

Nevî aşağıdaki beytinde kendisi ile Hz. Âdem arasında ilişki kurmuştur. Şair sevgiliden ayrı kalmasının sebeğini nefsine bağlarken Hz. Âdem'in de günahının nedenini kendisine bağlamaktadır. Ayrıca gendüm kelimesini tevriyeli kullanarak buğday yüzünden olduğu şeklinde de ifade edilebilmektedir:

Nefs ucından ayru düşdüm cennet-i kûyından âh
Bana da Âdem gibi gendümden oldı hep günâh

Nevî, Divan, Muk. 37/1

Taci'zâde Ca'fer Çelebi aşağıdaki beytinde buğdayı sevgilinin yanağındaki ben ile ilişkilendirerek kullanmıştır. Klasik Türk şiirinde buğday rengi ve şeklinden dolayı sevgilinin yanağındaki bene benzetilmektedir. Ayrıca şairlerin buğday yerine dâne sözcüğüne de kullandıkları gözlenmiştir. Şair de beytinde “Cennet bahçesinde Âdem'in tuzağı nasıl dâne ise kendisini de tutkun eyleyenin sevgilinin yanağındaki benler olduğunu” ifade etmiştir:

Ruhlarınun hâlidür beni giriftâr eyleyen
Ravza-i cennetde lâ-büd dâm-ı Âdem dânedür

Taci'zâde Ca'fer Çelebi, Divan, G. 46/4

Mezâkî aşağıdaki beytinde sevgilinin buğday renkli yüzünün Hz. Âdem'i tuzağa düşüren dane olabileceğini ifade eder. Şair buğdayı sevgilinin yüzünün rengine benzetirken Hz. Âdem kıssasına da telmihte bulunmuştur:

Ne denlû âfet-i dildür o hâl-i gendümgûn
O dâne dâm-ı reh-i âdem olmasun n'olsun

Mezâkî, Divan, G. 335/9

Klasik Türk şiirinde buğdaya daha çok Hz. Âdem ile ilişkisinden dolayı telmih yoluyla yer verilmiştir. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın şeytanın kandırmasıyla buğdaydan yiyerek cennetten yeryüzüne gönderilmesine sık sık atıfta bulunmuşlardır. Şairler kendileri ile Hz. Âdem arasında ilişki kurmuşlardır. Ayrıca boyutundan dolayı yıldızlar ve âşıkla, renginden dolayı da sevgilinin teni ve sinesiyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca gendüm kelimesi kendüm dönüşlülük zamiriyle tevriyeli bir şekilde kullanıldığı gözlenmiştir.

3.4.2. 'Ades

'Ades, Arapça bir kelime olup Türkçede mercimek denilen bitkinin adıdır (Parlatır, 2012: 43). 'Ades klasik Türk şiirinde Hz. İbrâhim ile söz konusu edilmiş bir bitkidir. Hz. İbrâhim hakkında birçok efsanevi bilgi bulunmaktadır. Efsanevi bilgilerin çokluğu neticesinde şiirlerde sıklıkla söz konusu edilmiştir Şiirler de hakkında anlatılan efsanelere telmihte bulunularak ya da teşbih unsuru olarak yer almıştır. Ayrıca hilye türündeki eserlerde de yer almış, hatta hakkında Halîlnâme adlı bir mesnevi yazılmıştır (Pala, 2015: 226). Abdülvasi Çelebi'nin yazdığı bu mesnevide Hz. İbrahim ile 'ades kıssasına yer verilmiştir. Kıssa şu şekilde anlatılmaktadır:

...Hz. İbrahim, ailesi ve inananlarla birlikte Filistine göç eder. Bir süre orada kalmaları için Cebrail vasıtasıyla Allah'tan emir gelir. Fakat bir zaman sonra bölgede kuraklık ve kıtlık baş gösterir. Cıvarda Hz. İbrahim seven zengin bir dostu vardır. Zahire almak için ona gider. Ancak onda da yoktur. Dostu, bulursa satın alması için ona altın verir. Fakat satın alacak bile yoktur. Bunun üzerine İbrahim boş dönmek için çuvallara kum doldurtur, evlerine dönerler. Çok üzgün bir şekilde oturmakta olan Hz. İbrahim'e karısı Sara gelir. Dostunun dünyada hiç görülmedik buğday ve mercimek verdiğini söyler. Hz. İbrahim çok şaşırır, Çuvallara bakar ve çuvallardaki kumun Allah'ın lütfuyla buğday ve mercimek olduğunu görerek Allah'a şükürler eder. Bu buğday ve mercimeği halkı arasında paylaştırıp bir kısmını tohumluk ayırır, tohum isteyeneye verir, İlâhi lütufla bu tohumlardan bereket hiç eksik olmaz. Bu buğdaya sultânî buğday, mercimeğe Halîlî mercimek denir. Dünyada ekilip biçilen buğday ve mercimek de bu tohumdandır... (Gültaş, 1996: 205-2011; Tunç, 125).

Dede Ömer Rûşenî aşağıdaki beytinde “Hz. Âdem'in buğdayı ile Hz. İbrahim'in sınırsız mercimeği Allah'ın mucizeler tarlasında bir başaktır. “ demektedir. Bu beyitte de yukarıda bahsedilen olaylara telmihte bulunulmuştur. Buğday, Hz. Âdem için önemli bir bitkidir. Yeryüzüne indirildiğinde yiyecek bir şey bulamadığında kendisine verilen buğday taneleri insanların ilk yaşam kaynağı olmuştur. Ayrıca yediği bir buğday tanesi cennetten yeryüzüne gönderilmesine sebep olmuştur. Mercimek'te Hz. İbrahim'in en zor zamanında yetişmiş ve insanların yiyecek probleminin giderilmesini sağlamıştır. Mercimek ve buğday Allah'ın onlara verdiği mucizeler olarak beyitte söz konusu edilmiştir:

Kışt-zâr-ı mu' cizâtundan senün bir hûşedür
Gendüm-i Âdem Halîlullah inen bî-hadd ades

Dede Ömer Rûşenî, Divan, K.2/6

Âhî aşağıdaki beytinde “Âdem buğday, Hz. İbrahim ise mercimek gözlerken can kuşu tohum için hırs tuzağına düşse utanır mı?” demektedir. Şair Hz. Âdem ile buğday olayına ve Hz. İbrahim'in mercimek kıssasına telmihte bulunmuştur. Nasıl ki Hz. Âdem yeryüzüne indirildikten sonra yiyecek bir şey bulamadığında Cebrâîl tarafından ona buğday verilmişse Hz. İbrahim'e de Allah tarafından mercimek verilmiştir. Şair bu ikisi arasındaki benzerlik ilişkisini kullanarak beytini oluşturmuştur:

Dâne içün dâm-ı hırsa düşse tan mı murğ-ı cân
Anda ki Âdem gözleye gendüm Halîlu 'llâh 'ades

Âhî, Divan, Tevhit 1/8

Şeyhî de aşağıdaki beytinde “Harmanından başak toplayıcılar peygamber ve evliyalardır. Âdem buğday tanesi Hz. İbrahim'de mercimek ümit eder.” demektedir.

Şair Hz. Âdem ile Hz. İbrahim’i başak toplayıcısına benzeterek yukarıda bahsedilen kıssalara telmihte bulunmuştur:

Hirmenünden k'enbiyâ vü evliyâdur hûşe-çîn
Âdem umar dâne-i gendüm Halîlu'llâh ‘ades
Şeyhî, Divan, K.2/10

Hamdullah Hamdî aşağıdaki beytinde “ Yabancı pirincini yeme ki eziyet ve belâdır. Halil’in mercimeği can yiyeceğidir, (ondan) ayrılma.” demektedir:

Bîgâne birincin yime kim renc ü belâdur
Cân kûtıdur ayrılma Halîl`ün ‘adesinden

Hamdullah Hamdî, Divan, G. 121/2

Cem Sultan aşağıdaki beytinde “Güzel kokulu benin yanağına yakışır, saklama. Çünkü Halîl`ün sofrasıdır, ondan mercimek eksik olmasın.” demektedir. Rivayete göre Hz. İbrahim sofrasında misafir olmadığı zaman yemek yemezmiş. Misafir olduğunda da sofrasında her şey bereketlenir ve bollaşmış. (Pala, 2015: 225). Şair de sevgilinin yanağındaki beni mercimek olarak teşbih ettiğinden Hz. İbrahim’in sofrasında eksik olmaması için sevgilinin yanağındaki beni saklamaması gerektiğini dile getirmiştir:

Hâl-i müşgînün ruhunda yaraşur kılma nihân
Çün Halîlün hânıdur kem olmasun andan ‘ades

Cem Sultan, Divan, G. 118/4

Harezmli Hâfız’da aşağıdaki beytinde mercimek ile sevgilinin beni arasında ilişki kurmuştur. Şair daima sevgilinin yüzündeki beni dilemektedir. Çünkü Hz. İbrahim’in sofrasına daima mercimek gerekmektedir:

Men tiler men ol yüzi üzre dâyim hâlini
Çün Halîlu'llâh hânında kerek dâyim ‘ades

Harezmli Hâfız , Divan, G. 481/3

Bu kıssa ile yalnızca Abdülvasi Çelebi’nin eserinde karşılaşılmıştır. Semra Tunç, bu kıssa için birçok eserin tarandığını ancak kıssanın kaynağı ile alakalı bir esere rastlanmadığını dile getirmiştir. Bazı tefsir ve peygamber kıssalarında bu hikâyenin oluş biçimine benzer anlatılar bulunmaktadır ancak bu anlatılar da sadece buğday söz konusu edilmiştir (Tunç , 125-126). Kıssanın içeriğine dair her ne kadar kaynak bulunamasa da şairler tarafından şiirlerde mazmun olarak kullanıldığı görülmüştür.

Ŗiirlerde kıssaya telmihte bulunarak kullanıldığı gözlenmiŖtir. Özellikle Hz. Âdem'in buğdayı ile birlikte sıklıkla anılmıŖtır. Hz. Âdem'u buğday, Hz. İbrahim'e mercimek veren Allah'ın kudretidir. Allah'ın onlara verdiği birer mucizedir. Ayrıca Hz. İbrahim'in sofrası ve mercimek ilişkisi de ele alınmıŖtır. Onun sofrasında mercimeğin eksik olmaması gerektiğine atıfta bulunmuŖlardır. Mercimek ile sevgilinin beni arasında da benzetme ilişkisi kurulmuŖ, nasıl ki Hz. İbrahim'in sofrasında mercimek eksik olmazsa sevgilinin yüzünde de beni eksik olmamalıdır.

4. SONUÇ

Din ve mitoloji eski çağlardan beri insanların ilgisini çekmiş, hayatın her alanında etkili olmuştur. Hayatın her alanında etkili olan din ve mitolojinin edebiyata yansması da kaçınılmaz olmuştur. Klasik Türk şiirinin kaynakları arasında din ve mitoloji önemli bir yere sahiptir. Şairler dini unsurlara ve mitolojiye büyük önem vermişler ve bunlara ait unsurları şiirlerinde sıklıkla kullanmışlardır.

Din ve mitolojide yer edinen unsurlardan biri de bitkilerdir. Yaratılışın başlangıcında rol oynadığı düşünülen ve insanların yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayan bitkiler insanlık tarihinde büyük öneme sahiptir. İnsanlığın doğuşundan günümüze kadar bitkiler insanlar tarafından kullanılmış ve kullanılmaya da devam edecektir. İnsanlar için bu denli önemli olan bitkilere klasik Türk şiirinde de fazlaca yer verilmiştir. Şiirlerinde bitkiye yer vermeyen yazar hemen hemen yoktur. Şairler bitkilere kimi zaman benzetme kimi zaman da telmih unsuru olarak yer vermiştir.

Bu çalışmada klasik Türk şiirinde yer alan kutsal ve mitolojik bitkiler incelenmiştir. Çalışma giriş bölümüyle birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmada ele alınacak konu hakkında bilgi verilmiş, çalışmanın konusu tanıtılmıştır. Ayrıca çalışma yapılırken hangi yöntem ve tekniğin kullanıldığı belirtilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde kutsal ve mitolojik bitkiler üzerine genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Bitkinin genel tanımı üzerinde durulmuş ve eski çağlardan beri insanların bitkileri nasıl gördüğü üzerine mitolojik ve dini anlatılardan örneklerle bilgi verilmiştir. Sadece Türk kültüründe değil pek çok kültürde bitkilerin kutsal sayıldığı ve bitkilerle ilgili mitolojik anlatıların oluşturulduğu gözlenmiştir. Çalışmanın daha anlaşılır olabilmesi için diğer kültürlerin bitki inançları da incelenmiştir. Çünkü hemen hemen çoğu kültürde bitkilerin algılanışının ortak olduğu gözlenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde kutsal ve mitolojik bitkilerin klasik Türk şiirindeki yansımaları incelenmiştir. Öncelikle bitki, ağaç, çiçek, meyve ve tarımsal ürünlerin kutsallık ve mitolojik bağlamda nasıl algılandığı şiirlerden örneklerle aktarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra bu bölüm dört alt bölüme ayrılarak her bölüm kendi içerisinde incelenmiştir. Bu bölüm; kutsal ve mitolojik ağaçlar, kutsal ve mitolojik çiçekler, kutsal ve mitolojik meyveler ve kutsal ve mitolojik tarımsal ürünler olmak

üzere dört alt bölümde incelenmiştir. Öncelikle bu bitkilerle ilgili genel bilgiler verilmiş, daha sonra şiirlere nasıl yansydıkları örnek şiirler üzerinde incelenmiştir. Klasik Türk şiirinde bitkilerin kullanımı oldukça fazladır. Bitkiler ile ilgili sayısız tasavvurlar oluşturulmuştur. Ancak bazı bitkiler mitolojik ya da dini kökenli olmadığı ya da dini ve mitolojik kökenli olup da şiirler de rastlanmadığı için çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmada taranan eserler sonucunda klasik Türk şiirinde; hayat ağacı, servi, sidretü'l-müntehâ, tûbâ, çınar, zeytin, vakvak, yaktîn, söğüt, ardıç, çam, Hz. Mûsâ'nın Ağacı, yebrûhü's-sanem, buhur-ı Meryem, lâle, gül, nergis, incir, nar, hurma, buğday ve 'ades bitkilerinin kutsal ve mitolojik bağlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bitkilerin bazılarını mitolojik özellikleri ile bazılarının dini özellikleri ile bazılarının ise hem dini hem mitolojik özellikleri ile şiirlerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kutsal ve mitolojik bitki anlatılarının temelinde bulunan hayat ağacı pek çok kültürde dünyanın ortasında bulunan, üç kozmik âlemi birbirine bağlayan, Tanrı'yı sembolize eden, uzun, büyük, heybetli, altından ölümsüzlük suyu akan, üzerinde kuşların yuva yaptığı bir ağaç olarak kabul görmektedir. Kùltürler değışse de hayat ağacının taşıdığı özellikler pek çok kültürde benzerlik göstermektedir. Sadece her kültür kendine göre değerli gördüğü, kendisine faydası dokunan ağaçları hayat ağacı olarak nitelemiştir.

Klasik Türk şiirine bakıldığında hayat ağacının özelliklerini taşıyan ağaç tasvirlerine yer verildiği görölmüştür. Bu ağaç diğer ağaçlardan daha büyük, tüm ağaçları bünyesinde barındıran bir ağaç olarak görölmektedir. Üzerinde kuşların yuva yaptığı, altından sular akan bir ağaç olarak tasvir edilmektedir. İncelenen eserler neticesinde servi, tûbâ, sidretü'l-müntehâ, çınar, söğüt, ardıç, çam, nar ağaçlarıyla ilgili hayat ağacının özelliklerini yansıtan ifadeler yer verildiği tespit edilmiştir. Bu ağaçlar uzun boylarıyla, büyüklükleri, heybetleri, salınışları ile hayat ağacı vasıflandırmasına uygun düşmektedir ve bu özellikleriyle şiirlerde yer almıştır.

Türkler İslam dinini kabul etmeden önce çam, kayın, söğüt, servi, çınar gibi ağaçlara önem vermiş ve onları hayat ağacı olarak düşünmüştür. Çünkü benimsedikleri inançta bu ağaçlar önem görmekteydi. Klasik Türk şiirinde taranan eserler sonucunda çam, söğüt, servi, ardıç ve çınar ağacının hayat ağacının özelliklerini yansıtan nitelikleri ile şiirlerde kullanıldığı gözlenmiştir.

İslamiyet'in kabulüyle beraber hayat ağacı olarak düşünülen ağaçlara bu inançta bulunan ağaçlar da eklenmiştir. İslâmî inanışta önem verilen sidretü'l-müntehâ, tûbâ, zeytin, nar gibi ağaçlar hayat ağacı olarak nitelendirilmiştir. Bu yönden mitolojik anlatılar ile dinî anlatılar arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir. Mitolojik anlatılardaki ağaçlar ile dinî kaynaklarda geçen ağaçlar arasında ortak motiflerin bulunduğu yapılan incelemeler neticesinde tespit edilmiştir. Mitolojik anlatıların temelindeki hayat ağacının özelliklerini yansıtan ağaç motifi çeşitli dini anlatılarda geçen ağaçlarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu da mitolojik anlatılar ile dini anlatılar arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

Birçok mitolojik anlatıya sahip olan servi ağacı şiirlerde en çok kullanılan ağaçların başında gelmektedir. Uzun boyu, uzun ömürlü oluşu, yaz-kış yeşil oluşu, heybetli oluşu, meyvesiz oluşu, altından su akması, üzerinde kuşların yuva yapması gibi özellikleriyle hayat ağacı olarak nitelendirilmiş ve şiirlerde bu özellikleri ile sıklıkla kullanılmıştır.

İslam inanışında son derece yaygın kullanılan ve klasik Türk şiirinde de aynı rağbeti gören ağaçlardan biri sidretü'l-müntehâdır. Hz. Muhammed'in miracıyla ilgili beyitlerde sıklıkla telmihte bulunulan aynı zamanda benzetme unsuru olarak kullanılan ağaçlardandır. Uzun boyu, heybeti, gölgesinin büyüklüğü, cennette bulunması, üstünde kuşlarla tasvir edilmesi gibi özellikleriyle de hayat ağacını yansıtmaktadır.

Hayat ağacı olarak düşünülen ağaçlardan biri olan ve İslâmî inanışta geniş yer kaplayan ağaçlardan biri de tûbâ ağacıdır. Hem dinî inanışlarda hem de mitolojilerde kendisine yer verilmiştir. Baş aşağı olarak gökyüzünün en üstünde bulunması, uzun boyu, büyüklüğü, dallarında bütün meyvelerin yetişmesi, her yaprağının farklı renkte bulunması, görenleri kendine hayran bırakması gibi mitolojik yönleriyle şiirlerde kullanılmıştır. Ayrıca İslam inanışında da yer alan tûbâ ağacı cennette bulunan ve cennete girecek insanların ağacı olarak şiirlerde söz konusu edilmiştir.

Birçok mitolojide ve semavi dinlerde kendisine yer verilen ağaçlardan biri de zeytin ağacıdır. Yapılan taramalar neticesinde klasik Türk şiirinde zeytinin çok yaygın kullanılmadığı gözlenmiştir. Şiirlerde Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen özellikleri ile kullanım alanı bulurken ayrıca şifa kaynağı olması yönüyle de söz konusu edilmiştir.

Kutsal ve mitolojik ağaçlardan biri olan çınar ağacı da şiirlerde geniş kullanım alanına sahip ağaçlardan biridir. Yapılan taramalar sonucunda mitolojik özellikleriyle şiirlerde çok yaygın kullanılmadığı tespit edilmiştir. Klasik Türk şiirinde daha çok benzetme unsuru olarak kullanılan ağaçlardan biridir. Ancak uzun boyu, meyvesiz oluşu, uzun ömrü, su kenarında bulunması gibi özellikleri ile hayat ağacı olarak düşünülmüş ve bu yönleriyle şiirlerde yer almıştır.

Tez çalışmasında yer verilen bir diğer bitki zakkûmdur. İslam inancında cehenneme girecek olanların yiyeceği zehirli bir bitki olarak geçen zakkûm şiirlerde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen özellikleriyle yer aldığı gibi benzetme unsuru olarak da değişik tasavvurlarda kullanılmıştır. Cehennemde bulunması, zehirli olması yönleriyle şiirlerde az sayıda yer aldığı gözlenmiştir.

Mitolojik ağaçlardan biri olan ve klasik Türk şiirinde fazla yer almayan ağaçlardan biri de vakvak ağacıdır. Vakvak ağacı mitolojik anlatılarda geçen meyvelerinin insan başına benzemesi ve düşerken ses çıkarması gibi özellikleri ile şiirlerde kullanım alanı bulurken genellikle mesnevilerde kullanıldığı gözlenmiştir.

Mitolojik bitkilerden biri olan yebrûh's-sanem şiirlerde farklı kullanım alanına sahip bitkilerden biridir. Şekilsel özellikleri ve kendisine yüklenen mitolojik anlatılar ekseninde şiirlerde değişik tasvirlerde kullanılmıştır.

Tez çalışmasında yer verilen diğer bir bitki buhûr-ı Meryem'dir. Buhûr-ı Meryem, Hz. Meryem ile ilişkilendirilmiş bir bitkidir. Bu bitki, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğururken zorlandığında tuttuğu ve onun tutuşuyla el şekline bürünen bir çiçek olarak anılmıştır. Şiirlerde daha çok kokusu ve dirilticilik özelliğiyle söz konusu edildiği görülmüştür.

Lâle ve gül de yine çalışmada yer verilen bitkiler arasındadır. Bu bitkiler hem mitolojik özellikleri hem de dini özellikleriyle söz konusu edilmiştir. Gül cennet çiçeği olarak anılmış ve Hz. Muhammed'in terinden meydana geldiği rivayet edilmiş bir çiçektir. Lâle ise Allah'ın yaratıcılığını yansıtan en güzel varlık olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda lâle, gül ve nergis çiçeklerin oluşumu da birtakım mitolojik anlatılara dayanmış ve şiirlerde yer almıştır.

Bazı bitkiler Kur'ân-ı Kerîm ve diğer dini anlatılarda yer aldığı için değerli görülmüş, kutsal sayılmıştır. Özellikle zeytin, nar, incir, hurma gibi bitkiler Kur'ân-ı Kerîm'de

yer almış ve Tanrı'nın insanlara verdiği armağan olarak görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de incir ve zeytin üzerine yemin edilmesi de dinin bitkilere verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Bu özellikleri ile klasik Türk şiirinde de yer alan bu bitkiler mübarek bitkiler olarak aktarılmış ve içlerinde bir süre hikmetler barındırdıkları ifade edilmiştir. Hem maddi hem manevi anlamda insanlara pek çok faydalarının olduğu dile getirilmiştir.

Bazı bitkiler de peygamberle ve diğer din büyükleri ile ilişkilendirilerek kutsallık kazanmıştır. Ateşli ağaç, hurma ağacı, Eymen vadisi ağacı, Tur ağacı ve Sîna'nın hurma ağacı, yeşil ağaç gibi isimlendirmeler Hz. Mûsâ ile söz konusu edilmiş ağacı karşılamaktadır. Klasik Türk şiirinde bu ağaç geniş ölçüde yer almıştır. Şiirlerde bu ağacın Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Mûsâ'dan bahseden diğer kaynaklarda geçen bilgiler ışığında ele alındığı gözlenmiştir. İslam mitolojisinde önemli bir yeri olan Hz. Mûsâ'nın üzerinde ateş gördüğü ve onun vasıtasıyla Allah ile konuştuğu ağaç klasik Türk şiirinde geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Kimi beyitlerde dinî kaynaklarda geçen anlatılara telmihte bulunurken kimisinde çeşitli tasavvurlar oluşturularak kullanılmıştır.

Bunlar dışında buğday ve incir Hz. Âdem, mercimek Hz. İbrahim, yaktîn ise Hz. Yunus ile anılmıştır. Yaktîn ağacının kullanımına taranılan eserlerde sadece bir beyitte rastlanmıştır. Şiirde bu ağacın Hz. Yunus'un çeşitli böceklerden korunması için yaratılmasına işaret edilir. Buğday, incir ve mercimek ise dinî kıssalarda geçen özellikleri ile bazen telmih bazen de benzetme unsuru olarak şiirlerde yer almıştır.

Bu tez çalışmasında edinilen bilgiler ve incelenen eserler sonucunda şairlerin Kur'ân-ı Kerîm, hadisler, Kitâb-ı Mukaddes ve tefsir kitaplarından ciddi anlamda faydalandığı görülmüştür. Bu kaynaklar dışında İsrailiyyât'ın da klasik Türk şiirinin muhtevasını zenginleştirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca şiirlerde Yunan, Çin, Japon, Hint mitolojisinin de izlerine rastlanmaktadır. Bazı şairler, şiirlerinde objeksiyon yöntemini kullanarak bitkilerle ilgili doğrudan bilgi vermişlerdir. Bazı şairler ise kendi tahayyülünde şekillendirerek çeşitli benzetmelerle kullanmışlardır. Ayrıca yapılan incelemeler sonucunda mitolojik anlatılar ile dinî anlatılar arasında benzerliklerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak klasik Türk şiirinde kullanılan bitkiler ile alakalı yapılan çalışma neticesinde şairlerin mitolojik ve dini anlatılara fazlaca yer verdiği gözlenmiştir.

Kullanılan bitkilerle şairler şiirlerinin hem muhteva hem de anlam dünyasını zenginleştirmişlerdir. Klasik Türk şiirinde kullanılan kutsal ve mitolojik bitkilerin tespit edildiği bu çalışma ile alana katkı sağlamayı ve tezin farklı bağlamlarıyla çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermesini temenni ederiz.

KAYNAKLAR

- Abdülvâsi Çelebi, Halilnâme (1996). (Haz. Ayhan Gültaş). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Açıl, B. (2015). Klasik Türk Şiirinde Estetik bir Unsur Olarak Çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 1-28.
- Ağaç, S. ve Sakarya, M.(2015). Hayat Ağacı Sembolizmi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.1, 1-14.
- Ahmed-i Dâ'î, (1992). *Çengnâme* (Haz. Gönül Alpay Tekin). Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Akar, M. (1987). *Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-mâmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akkaya, H. (1994). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Albayrak, Ç. (2009). *Ağazâde 'Örfî Divânı (Transkripsiyonlu Metin Aktarımı)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Alçay, Ü. A., Akgül, C. vd. (2018). Ardiç Meyve ve Yağının Kullanım Alanları, *Aydın Gastronomy*, 2 (2), 45-60.
- Altier, S. (2022). Anadolu Türk Kültüründe Buğday, Başak ve Görsel Dile Aktarımı, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 12, 30-62.
- Altınkaynak, E. (2011). Malya'da Âşık İrfani'den Derlenen Nergis Hikayesi, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 6/(3), 175-195.
- Altun, E. (2008). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Meyve. *Motif Akâdemi Halkbilimi Dergisi*, 1, 128-138.
- Altuntaş, H. ve Şahin M. (2011). *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- And, M. (2007). *Minyatürlerle Osmanlı- İslam Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Artun, E. (2004). *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri- Öğretiler- Dinler*. İstanbul.
- Atsız, N. (Haz). (1985). *Aşık Paşaoğlu Tarihi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lügat'it-Türk Tercümesi III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atar, B. (2017). Gıdamız Buğdayın Geçmişten Geleceğe Yolculuğu, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 1-12.
- Ateş, Ş. Ö. (2012). *Yakındoğu Demirçâğ Uygarlıklarında Hayat Ağacı İnancı*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Aydın, B. (2020). Sanat dünyasında Bir İfade aracı Olarak Çiçek İmgesi: Gül. *İdil Dergisi*, 599- 616.

- Aydın, H. (2010). *Cevrî Divanı'nın Tahlili*. Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Ayvazoglu, B. (1999). *Güller Kitabı*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Baltalı, S. (2016). *Mehmed Adli Divanı*. Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Başpınar, F. (2008). *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divan'ı İnceleme-Tenkitli Metin*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, Y.(2001). *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Baytop, T, Kurnaz, C. (2003). “*Lâle*” . Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara c.27, s. 79-81.
- Bektaş, H.(2005). *Şeyh Mehmed Nazmî Divanı(Edisyon Kritik, İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Bolay, S. H. (1988). “*Âdem*”. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c.1, s 358-363.
- Bozkurt, N. (1998). “*Hurma*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 18 s.391-393.
- Bulduk, E.(2018). *Ereğlili Türâbî Divanı (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük)*.Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Bulut, H.İ. (2014). Bir Kur'an Meyvesi Olarak İncir ve Türk Kültüründe İncir Yorumları. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/5, 453- 464.
- Çağlı, A. (1999). *Vişne-zâde İzzetî (Hayatı Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çeçen, H. (1996). *Fitnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı İnceleme Metin*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Çelebi, M. S.(2005). *Âşık Ömer Divânı'nın Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Çukurlu, T. (2019). Klasik Osmanlı Şiirinde Gülün Bülbül ve Diğer Hayvanlarla İlişkisi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 353-376.
- Demirbağ, Ö. (1999). *Koca Râgıp Paşa ve Divan-ı Râgıp*. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Doğan, G. (2003). *Tâ'ib Mehmed Çelebi ve Divânı*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gezgin, D. (2010). *Bitki Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, D. (2021). *Bitki Mitosları*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Gezgin, D. (2007). *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Grimal, P. (2012). *Mitoloji Sözlüğü (Yunan ve Roma)*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Eflatun, M. (2017). *Klasik Türk Edebiyatında Yaratılış ve Kıyamet*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Ekici, H. (2006). *Sahhâf Rüşdi Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. Ankara.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler ve Simgeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan. İstanbul.
- Efe, R., Soykan, A., vd. (2013). *Dünyada, Türkiye'de, Edremit Körfezi Çevresinde Zeytin ve Zeytinyağı*. Balıkesir: Edremit Belediyesi Kültür Yayınları
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayıncılık.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayıncılık.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul.
- Elinç, K. Z. ve Kaya, L.G. (2018). Mitoloji ve İnanışlar Işığında Türk Kültüründe Hurma Ağacı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 414-425.
- Elmas, S. (1997). *Rahmî (Kırımlı Mustafa) Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Erdal, G., S. Başbuğ, D., Erdal, K. (2020). *Anadolu ve Türk Kültüründe Zeytin*. Social Sciences Research Journal, 9(3), 164-169.
- Erdem, M. (1994). *Bursalı Tâlib ve Divanı Tenkidli Metin ve İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergun, P. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ergün, E. (2004). *Sermed (Feyzullâh) Divânı (Edisyon-Kritik, İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Erol, M. (2002). *Azbî Baba Divanı (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Faydaoğlu, E. ve Sürücüoğlu, M.S. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 11/. 52-67.
- Felek, Ö. (2000). *Antakyalı Münîf Divanı Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Ferrand, G. (1913-14), *Relations de voyages et textes géographiques arabes, persans et turks relatifs à l'Extrême-Orient du VIII éme au XVIII éme siècles*. I-II, Paris.
- Frazer, J.G. (2004). *Altın Dal- Dinin ve Folklorun Kökleri*. İstanbul: Payel Yayınevi.

- Gülen, A. (2007). *Seyyid Nakip-zâde Ni'metî Hayatı Edebi Şahsiyeti Eserleri ve Divânı*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Güler, M. (2009). *Halil Nûrî Divanı Edisyon- Kritik- İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Gültekin, N. (Tarihsiz). Yunan Mitolojisi'nin Narkissosu ile Klasik Türk Şiirinin Nergisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Edebiyatımızda Mitoloji SempozyumuIV, <https://www.academia.edu/25034569>. Erişim Tarihi: 03.07.2022
- Gündoğdu, R. (2017). *XIX. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Mevsimler*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Güngör, E. (2013). *Nûrî İbrahim Divanı*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güzel, A. (Haz.), (1883). *Kaygusuz Abdal'ın Eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Haçerlioğlu, O. (1993). *Dünya İnançları Sözlüğü, Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harman, Ö.F. (2013). "Yunus". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c.43, s.597-599.
- Işık, R. (2004). Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler. *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, 89-106.
- Işık, S. (2019). Hayat Ağacı ve Kutsal Ağaçlar: Türk ve Çin Mitolojisi Üzerine Bir Karşılaştırma. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Dil ve Kültür Çalışmaları Öğrenci Sempozyumu, 5/11, 546-566.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnternet: Akdoğan, Y. (2017). Ahmedî Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- İnternet: Akdoğan, Y. İskender-nâme. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>
- İnternet: Akkuş, M. (2018). Nefî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Akpınar, Ş.(2017). Âgâh ve Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55914,agah-Divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Altun, M.(2017). İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'si I. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56530,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-ipdf.pdf?0>

- İnternet: Arı, A. (2018). Sâkıb Dede Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Arıkan, M. (2007). Osmanlı Saray Dügünlerinde Yemekler. Erişim adresi: https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/murat_arikan_osmanli_saray_yemek.pdf
- İnternet: Arslan, M.(2018). Şeref Hanım Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Arslan, M. ve Aksoyak, İ. H. (2018). Haşmet Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-Divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Aydemir, Y. (2017). Ravzî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Aydemir, Y. ve Çeltik, H. (2017). Meşhurî Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56155,meshuri-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Bayak, C. (2017). Sehâbî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Bektaş, E. (2017). Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Boz, E. (2017). Ferhâd ile Şîrîn. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55974,ferhad-ile-sirinpdf.pdf?0>
- İnternet: Demirel, Ş. (2017). Şehrî(Malatyalı Alî Çelebi) Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56340,sehri-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Doğan, M. N. (2017). Hüsn ü Aşk. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar.Erişimadres: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10711,seyhgalibhusnuaskmuhammetnurdoganpdf.pdf?0>
- İnternet: Erdoğan, M. (2017). Bursalı Rahmî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Eren, A. (2017). Mehmed Sıdkî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.KitapDivanlar.Erişimadres: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Esir, H. A. (2017). Hakîkî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0>

- İnternet: Esir, H. A. (2017). Ferhâd ile Şîrîn. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55974,ferhad-ile-sirinpdf.pdf?0>
- İnternet: Gürgendereli, M. (2017). Şeyh-i San'ân Mesnevîsi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56210,mostarli-ziya39i-seyh-i-san-an-mesnevisipdf.pdf?0>
- İnternet: Harmancı, M. E. (2017). Süheylî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: İpekten H. (2019). Nâ'ilî Kadîm Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: İsen, M. , Canım, R. (2019). Hamâmîzâde İhsân Dîvânı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64194,hamamizade-ihsan-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kaçalin, M. S. Âhî Dîvânı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0>
- İnternet: Kaplan, M. (2019). Neşâtî Dîvânı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesatidivani.pdf?0>
- İnternet: Kaplan, Y. (2019). Fevzî Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67209,fevzi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Karaköse, S. (2017). Nev'i-zâde Atâyî Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Karaköse, S. (2017). Sa'id Giray Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55754,said-giray-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kaya, B. (2017). Azmîzâde Hâletî Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-Divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kılıç, F. (2017). Âşık Çelebi Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kurtoğlu, O. (2017). Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebibdivanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kurtoğlu, O. (2017). Zâtî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0>

- İnternet: Kutlar, O.F.S. (2017). Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî Divan. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Kutlar, O.F.S. (2019). Divan-ı İzzet ve Nigâr-nâme. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/68921,Divan-i-izzet-ve-nigar-name-pdf.pdf?0>
- İnternet: Küçük, S. (2017). Bâkî Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>
- İnternet: Macit, M. (2017). Nedîm Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Macit, M. (2017). Karakoyunlu Cihânşâh'ın Türkçe Şiirleri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56191,karakoyunlu-cihansah39in-turkce-siirleripdf.pdf?0>
- İnternet: Mermer, A.(2020). Karamanlı Aynî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Okçu, N. (2017). Şeyh Gâlib Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78404/seyh-galib-divani.html>
- İnternet: Özyıldırım, A. E. (1999). Hamdullah Hamdî Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10615,girispdf.pdf?0>
- İnternet: Saraç, M.A.Y. Emrî Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0>
- İnternet: Şeylan, A.(2018). İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'si(İnceleme- Metin). Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56529,ibrahim-ibn-i-bali-hikmet-name-iipdf.pdf?00>
- İnternet: Taş, H. (2010). Vusûlî Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10660,vusuli-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Taş, H. (2017). Vahyî Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55745,vahyi-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Tavukçu, O, K. Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0>
- İnternet: Tural, S. (2011). Zâdü'l-Meâd (Kitabü Mevledü'n Nebi). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: Erişim Adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10717,zadul-mead-secaattin-tural-pdf.pdf?0>

- İnternet: Üstüner, K. (2017). Enderunlu Hasan Yâver Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55748,yaver-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Yavuz, K. Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-nâme). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10686,metinpdf.pdf?0>
- İnternet: Yazıcı, E. G. (2017). Edirneli Kâmî ve Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0>
- İnternet: Yazıcı, G.(2017). Nâ'ilî-i Kadîm Dîvân. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Yelten, M. (2017). Sohbetü'l- Ebkâr. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55751,sohbetul-ebkarpdf.pdf?0s>
- İnternet: Yenikale, A. (2017). Sünbülzâde Vehbi Divanı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e. Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-Divanipdf.pdf?0>
- İnternet: Yeniterzi, E. (2018). Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e.Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56444,vizeli-ramazan-behisti-hest-behistpdf.pdf?0>
- İnternet: Zülfe, Ö. (2010). Hecrî Dîvânı T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e. Kitap Divanlar. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecridpdf.pdf?0>
- Kam, M. F. (2003). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tedkîkâtı)*. hzl. Halil Çeltik, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Kaplan, M. ve Arihan, S. (2011). Antikçağdan Günümüze Bir Şifa Kaynağı: Zeytin ve Zeytinyağının Halk Tıbbında Kullanımı. VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, İzmir.
- Karaoğlu, A. (2017). İsrâ ve Mi'râc Hâdisesi Üzerine Bir Giriş Denemesi, *Bilimname XXXIV*, 2, 555-601.
- Karacan, T. (1991). *Bosnalı Aleaaddin Sabit Dîvânı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Karadaş, E. (2020). Lâlelere Can Veren Bir Tabip: Mehmed Aşkî ve Lâleleri. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1, 560-575.
- Kartal, A. (1997). Klasik Türk Edebiyatında Lâle. *Bilig Dergisi*.4, 108-122.
- Kavaklı Yazı, A. (2018). *Kastamonu Yûsuf'un Muhammediye'si (İnceleme- Metin)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislam Yahyâ Divanı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, H. (2009). 18. YY. Şairi Âsaf ve Dîvânı (İnceleme- Tenkitli Metin- Dizin). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Kayadibi, F. (2018). Kur'ân ve Sünnette Bitkilerin Önemi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 1-27.
- Kayya, S. (2001). Selâmî Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Metni. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kütahya.
- Kelam, Ş. (2019). *Türk Mitolojisinde Çam Ağacı Sembolünün Yeri ve Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kılıç, A. (1994). *Ahmed Neyli Divanı*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kılıç, Y. (1996). *Râtip Ahmet Paşa Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit: (Tevrat ve İncil)*, (1974), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kocabıyık, E. (2009). *Dolaylı Hayvan. Süfli ve Şerefli, Hayvani ve Erotik, Şeytani ve Deli*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, N. İ. (2003). *XVII. YY. Dîvân Şâiri Şerif Nehcî Hayatı, Sanatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Ankara.
- Koçyiğit, M. (2005). *Yalova İlinde Etnobotanik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Köksal, M. A. (2012). *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Külekçi, N. (1985). *Ganî- zâde Nâdirî Hayatı Edebi Kişiliği Eserleri Divanı ve Şehnâmesinin Tenkidli Metni*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
- Kütük, R. (2002). *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Levend, A. S. (2017). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mengi, M. (2015). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, A. (1994). *Mezâkî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkez.
- Mermer, A. (2016). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*: Ankara: Akçağ Yayınları.
- Meydan Larousse* (1). (1990), İstanbul: Meydan Yayınları.
- Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı* (1994) (Haz. Adnan İnce). Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Oğuz, Y. (2021). *Kelîm-i Eyyûb (Batburunzâde)' nin Hayatı Eserleri Edebi Kişiliği Divan'ı (Tenkidli Metin- İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya

- Okatan, H. İ. (1995). *Kafzâde Fâ'izî Hayatı, Sanatı, Eserleri, Tenkidli Divan Metni*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Onay, A. T. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: Berikan Yayıncılık.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi, c. I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi, c. 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öney, G. (1968). Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi, *Belleten*, XXXII/125 25-36.
- Öz, M. (2013). “Zakkûm”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c.44, s.108.
- Öz, C. (2018). Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 111/56, 214-223
- Özbay, Ö. (2013). *Bursalı Levhî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Özberk, F. Karagöz, A. Özberk, İ. Atlı, A. (2016). Buğday Genetik Kaynaklarından Yerel ve Kültür Çeşitlerine; Türkiye’de Buğday ve Ekmek. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 25/2, 218-233.
- Özerden, G. (2015). *Divan Şiirinde Servi (15. Ve 16. Yüzyıllar)*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Kapı Yayınları.
- Parlak, B. (2006). *Eğirdirli Şeyhi Mehmet Efendi Divanı ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Parlatır, İ. (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Poyraz, Y. (2008). *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Divanı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme- Metin)*. Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Râzî, F. (1988), *Tefsir-i Kebîr*, Ankara.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Saçlı, M. (2020). İncir ve Zeytin: Tîn Sûresi Bağlamında Kur’ân’ın Teşrifine Mazhâr Olmuş İki Nimet. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 216-239.
- Sakaoğlu, N. (1994). “Lâle”. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, c.5.
- Sarıkaya, B. (2010). *Rükneddin Ahmed’in Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sefercioğlu, M. N. (2001). *Nev’î divanının tahlili*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Süleyman Çelebi Mevlid* (1990). (Haz. Faruk K. Timurtaş). Türk Klasikleri. İstanbul: MEB Yayınları.
- Şahin, S. E. (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla’nın Dîvânları: Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Şenocak, E. (2016). Halk Anlatı ve İnanişlerinde Mitolojik Bir Meyve: Nar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 228-251.
- Tarhan, N., Arslan, M., Şar, S.(2016). Bazı Tıbbi Bitkiler ve Onlara Ait Mitoslar. *Lokman Hekim Dergisi*, 6(1), 1-9.
- Tekin, G. (2007). “*Eski Türk Edebiyatında Ağaç Motifi ve Sembolizmi*”. Editörler: Ayşenur Külahlıoğlu ve Süer Eker. Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan kitabı içinde. Ankara.
- Tekin, A. G. (2020). *Sîmurg’un Kanadı Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*. Editörler: Selim Sırrı Kuru ve Sibel Kocaer. İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1988). “*Ağaç*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.1, s.457-459.
- Toorawa, Shawkat, M. (2000), “Wâq al-wâq: Fabulous, Fabular, Indian Ocean (?) Islands...” In *Emergences: Journal for the Study of Media and Composite Cultures*, 10/2: 387-402.
- Torlak, H. (2009). Anadolu ve Türk Kültüründe Ardıc Ağacı, *Yolculuk*. 63, 94-97.
- Tökel, D. A. (2009). Kutsal Metinleri Anlamada Mitolojinin Rolü. *Milel ve Nihal Dergisi*, 6(1), 167.
- Tuğluk, İ. (2007). Abbas Vesim Efendi; Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divanı’nın Tenkidli Metni ve İncelemesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tulum, M., Tanyeri, M. A. (1977). Nevî Dîvânı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tunç, S. (2005). Divan Şiirinde Hz. İbrahim ve Ades (Mercimek) Kıssasına Dair. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 123-137.
- Türkçe Sözlük (1998). (Haz. Parlatır, İ. Gözaydın, N. Zülfikar H. vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uludağ, S. (2009). “*Sidretü’l- Müntehâ*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c.37, s. 151- 152.
- Uysal, Y. (2021). Halk ve Divan Edebiyatı Müşterekliği Bağlamında Karacaoğlan Şiirlerinde ve Baki Divanı’nda Kumru Kuşu. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 195-206 .
- Uzun, N. (2011). Kur’ân’da Üç Ağaç Türü yahut Bazı Ayetlerin Anlamalarını Yeniden Düşünmek. *Dilbilimsel Akâdemik Araştırma Derneği*, 11/3, 133-164.
- Ünsal, A. (2021). *Ölmez Ağacın Peşinde*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yaşa, T. (2019). Rükneddîn Ahmed’in Acâibü’l- Mahlûkât Tercümesinde Mitolojik Ögeler, ASEAD V. Sosyal Bilimler Sempozyumu, Antalya.
- Yavuz, B. (2001). *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri(1)*. Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Yazar, T. (2007). Ortaçağ Anadolu Türk Mimari Bezemesinde Vakvak Üslubu. *Bilig/Türk Dünyası Dergisi*, 42 1-33.

Yeniterzi, E. Divân Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar. *Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 115-139.

Yıldırım, N. (2006). *Fars Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yücel, D. (2020). Dîvân Şiirinde Ağaç: İnanç ve Kültür. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(24), 304-323.

Wilkinson, P. (2010). *Efsaneler ve Mitler*. çev. E. Lakşe. İstanbul: Alfa Yayınları.

EKLER

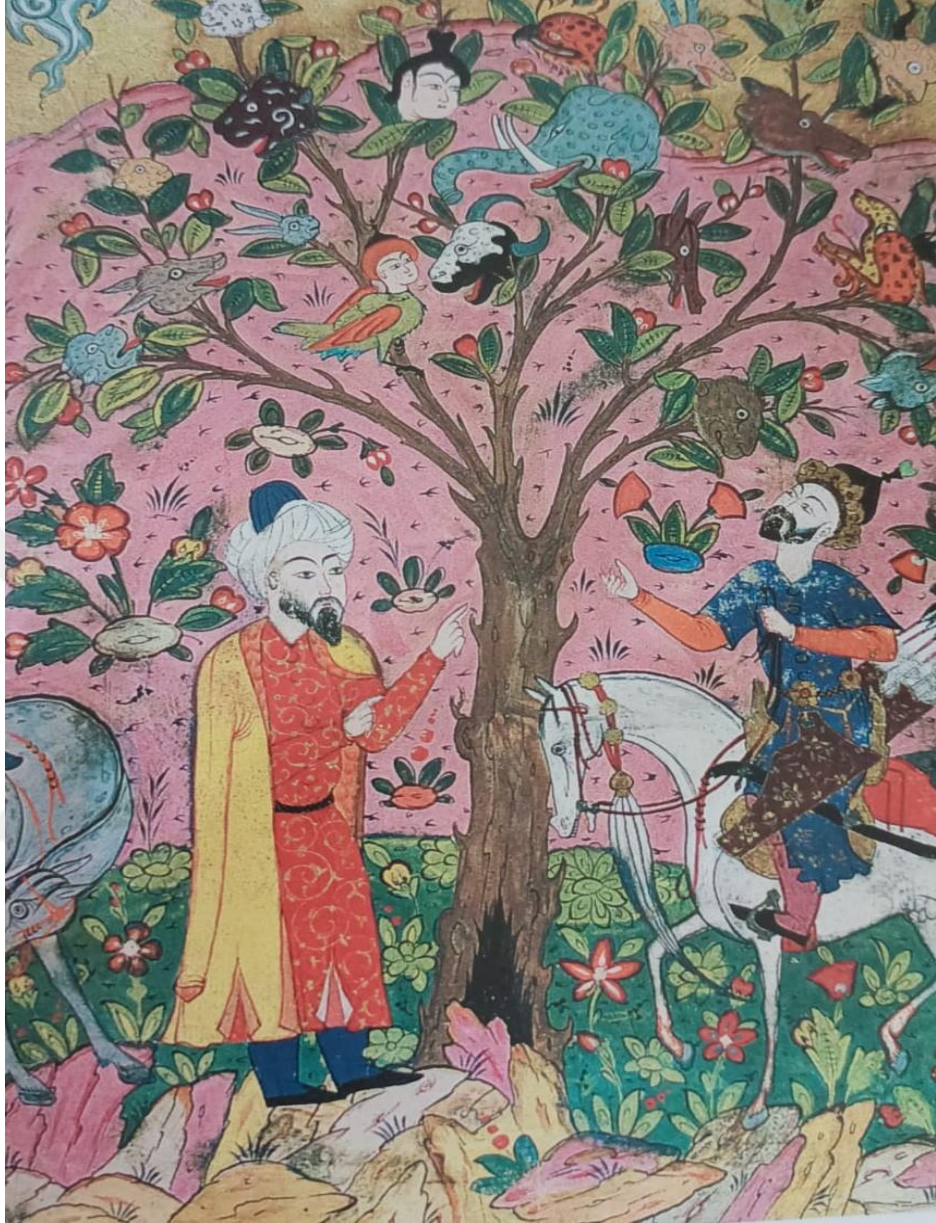
EK-1. Kutsal ve Mitolojik Bitki Minyatürleri

Resim 2.1. Birçok çıplak kızın asılı durduğu Vakvâk Ağacı (And, 2007: 312)

EK-1. (devam) Kutsal ve Mitolojik Bitki Minyatürleri

Resim 2.2. Hz. Hızır, İskender ve meyveleri çeşitli hayvan başlarından oluşan Vakvâk Ağacı (And, 2007: 311)

EK-1. (devam) Kutsal ve Mitolojik Bitki Minyatürleri

Resim 2.3. Cebrâl'in Meryem'e insan suretinde görünmesi (And, 2007: 188)

EK-1. (devam) Kutsal ve Mitolojik Bitki Minyatürleri

Resim 2.4. Hz. Muhammed halası Atike'nin bahçesindeki kurumuş hurma ağacını yeşertip tekrar yemiş verir duruma getirir (And, 2007: 36)

EK-1. (devam) Kutsal ve Mitolojik Bitki Minyatürleri

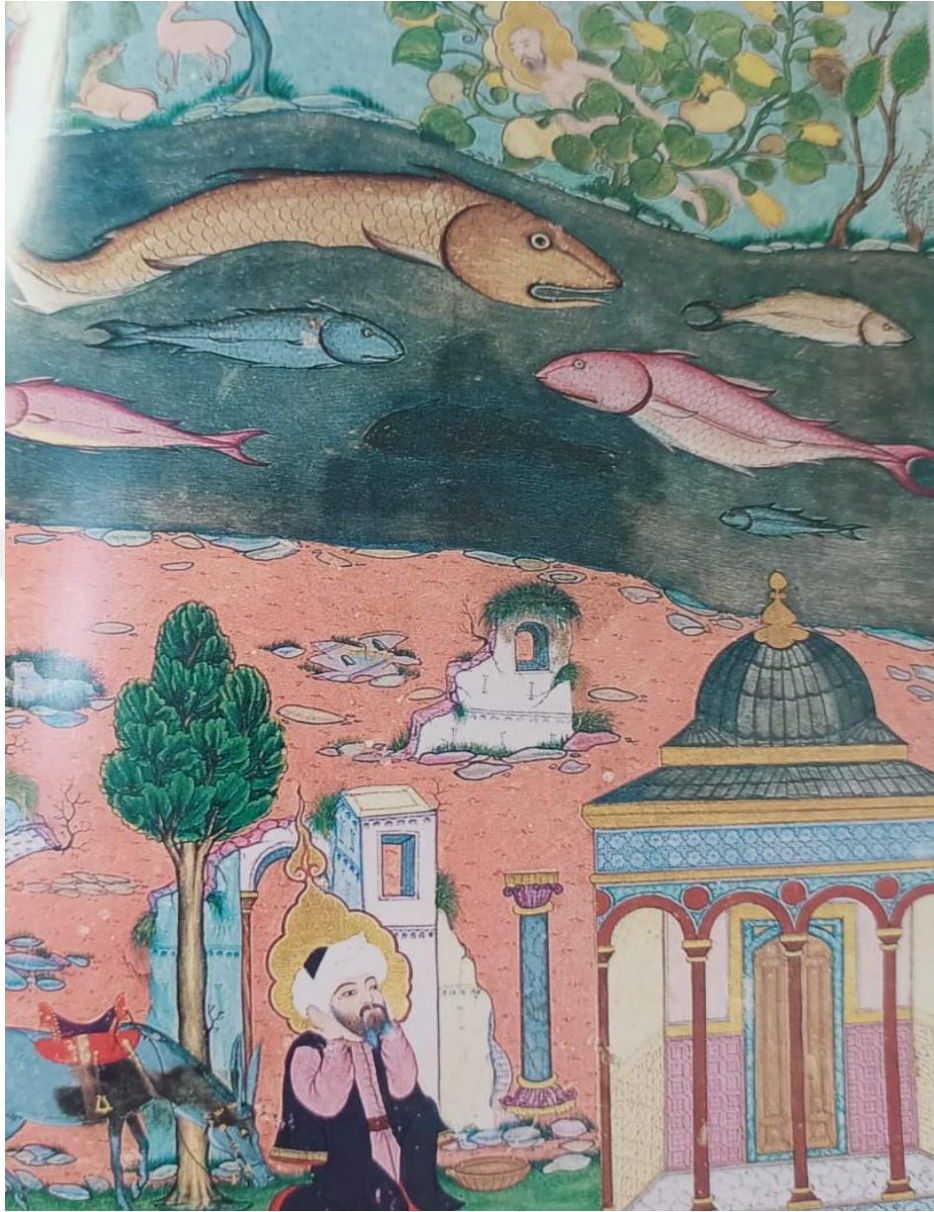

Resim 2.5. Âdem ile Havvâ'nın Cennetten kovulması (And, 2007: 96)

Resim 2.6. Meryem'in Hz. İsa'yı emzirmesi (And, 2007: 187)

EK-1. (devam) Kutsal ve Mitolojik Bitki Minyatürleri

Resim 2.7. Üst kesimde solda ağacın altında oturan Hz. İrmiya (Yemreya) ve sağda ağaçlaar arasında kendine gelmeye çalışan Hz. Yûnus; alt kesimde Hz. Uzeyr'in üzüntüyle başını iki elinin arasına alarak hayretle Kudüs'ü seyretmesi, arkasında kendisi gibi can verilen eşeği (And, 2007: 217)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ERDOĞAN, Nurten

Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Devam ediyor
Lisans	Hacettepe Üniversitesi	2018
Lise	Sincan Borsa İstanbul Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2021-2022	Şanlıurfa	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Yabancı Dil

İngilizce

